

**T.C.MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1960 – 1980 YILLARI ARASI BEŞ YILLIK KALKINMA
PLANLARININ İRDELENMESİ**

**Cem Beydemir
Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Onur Kumbaracıbaşı**

**İstanbul
Eylül 2006**

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İçindekiler	1
Giriş	3

Birinci Bölüm

TÜRKİYE'DE PLANLAMA DENEYİMLERİ

1.1. TÜRKİYE'DE PLANLAMA KAVRAMININ DOĞUŞU VE II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEM	
1.1.1. İzmir İktisat Kongresi ve Sonrasındaki Gelişmeler	6
1.1.1.1. Sanayi Alanındaki Gelişmeler	9
1.1.1.2. Dış Ticaret ve Para Politikası	11
1.1.2. 1933 Yılı ve Devletçilik Dönemi	12
1.1.3. I.Beş Yıllık Sanayi Planı	13
1.1.4. II.Beş Yıllık Sanayi Planı	15
1.2. 1946 – 1960 DÖNEMİ	17
1.2.1. İvedili Plan ve Vaner Planı	19
1.2.2. Dış Sermayeye Açılma ve Serbest Piyasa	21
1.2.3. Daralma ve 1958 Krizi	22
1.2.4. Dış Kapanma, 1958 Kambiyo Krizi	25
1.3. 1960 – 1963 DÖNEMİ VE PLANLAMAYA GEÇİŞ	27
1.3.1. DPT. 'nin Kuruluşu ve Planlamaya Geçiş	28
1.3.1.1. Perspektifler	33
1.3.1.2. Kalkınma Planları	33
1.3.1.3. Yıllık Programlar	34
1.4. BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLAN (1963 – 1967)	35
1.5. İKİNCİ BEŞ YILLIK PLAN (1968 – 1972)	37
1.6. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN (1973 – 1977)	40
1.6.1. 1977 yılı	47
1.6.2. III. ve IV. BYKP Dönemleri Arası	48
1.7. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN (1978 – 1982)	50
1.8. IMF VE DİĞER DİŞ İLİŞKİLER	57
1.9. 1978 DÖVİZ KRİZİ VE IMF İSTİKRAR PROGRAMINA GEÇİŞ	58
1.10. DÜNYA'DAKİ KALKINMA PLANLARI	59

İkinci Bölüm

BEŞ YILLIK PLANLARDA ULAŞILAN HEDEFLER VE DİĞER GELİŞMELER

2.1. KALKINMA	63
2.2. İSTİHDAM	64
2.3. YATIRIMLAR	64
2.4. YAPISAL DEĞİŞME	66
2.5. DIŞ ÖDEMELER DENGESİ	68
2.5.1. İhracat	70
2.5.2. İthalat	71
2.6. PARA POLİTİKASI İLE İLGİLİ GELİŞMELER	71
2.7. MALİYE POLİTİKASI İLE İLGİLİ GELİŞMELER	75

Üçüncü Bölüm

DÖNEM İLE İLGİLİ DİĞER GELİŞMELER

3.1. AET İLE İLGİLİ GELİŞMELER	79
3.2. SİYASİ GELİŞMELER	80
3.3. SERBEST SERMAYE İTHALİ	84
3.3.1. Dövizle Çevrilebilir Mevduat Uygulaması	85
3.4. SANAYİLEŞMEYLE İLGİLİ GELİŞMELER	87
3.4.1. Kamu Sektörü ile İlgili Gelişmeler	93
3.4.2. Özel Sektör ile ilgili Gelişmeler	95
3.5. TARIM SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ GELİŞMELER	98
3.6. SOSYAL GÜVENLİK ALANINDA GELİŞMELER	99
3.7. TOPLAM BORÇ YÜKÜ VE DIŞ BORÇLANMA	101
3.8. 2.PETROL KRİZİ (1979 – 1980)	105
3.9. AĞIRLAŞAN DÜNYA VE TÜRKİYE KOŞULLARI	107
3.10. 24 OCAK 1980 PROGRAMINA GEÇİŞ	109
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	115

GİRİŞ

Bu çalışma ile 1960 – 1980 dönemi içerisinde Türkiye’de uygulamaya konan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının özelliklerini, hedeflerini, planlama yöntemlerini kısaca açıklayıp, dönem içinde planların siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan irdelenmesi, eksik kalan yönlerinin ve uygulanması gereken yapısal değişikliklerin neler olduğunu belirtmek ve sonuç itibariyle dönemi içeren dört kalkınma planının analizini yapmak amaçlanmıştır.

Öncelikle Türkiye’de planlama deneyiminin tartışılması, bir “tarih okuması” denemesi yapmayı gerektirir. Ancak bu bakış açısı, tarihin tekdüze ve sıradan anlatımlı bir kronolojiden çok, olguların analitik bir içerikle yeniden ele alınmasını zorunlu kılar. Bu noktada belli uğraklara, dönemlere gönderme ve vurgu yapılması gereklidir.

Türkiye’de planlama deneyimi, temel olarak üç süreçten oluşmaktadır: 1930’ların Sanayi Planları; 1960 - 1980 yılları arasındaki Kalkınma Plancılığı; 1980 sonrası yapısal uyarlama politikalarıyla beraber kalkınma plancılığının siyasi karar mekanizmaları üzerindeki gücü ve bütünlüğünün yok edildiği, bunun yerini Stratejik Planlamanın aldığı söylenebilir. 1990-2004 yılları Şirket Temelli Stratejik Plancılığa ve Üç Yıllık On Ulusal Kalkınma sistematiğine geçiş. Tüm bu süreçlerin içinde 1960’larla birlikte Türkiye’de yaşanan kalkınma plancılığı deneyimlerinin, 1930’ların sanayi planlaması mantığından farklı olduğu kabul edilmekle birlikte, bunun temel nedeninin 27 Mayıs 1960 ile yaşanan sürecin planlama konusunda bambaşka bir anlayış sergilemesi olduğu açıktır. Burada önemli bir ayırım noktasının da vurgulanması gerekmektedir. 1960 öncesinde uluslar arası örgütlerin ve kuruluşların öngördükleri planlama türü, “**sosyal hedefler**” amaçlamazken, 1960 sonrasında iktisadi ve toplumsal sorunlar iç içe ele alınmış ve planlamanın her iki yönü de içermesine karar verilmiştir. Sonuçta 1930’ların hedeflerini 1960 sonrası hedeflerden farklılaştıran, “kalkınma” kavramı gibi görünmektedir. Çünkü kalkınma bir toplumun, ülkenin ve/veya ulus-devletin toplumsal, iktisadi ve kültürel v.b. gelişmesinin tümünü kapsayan geniş bir tanım ve süreçtir.

Planlama, temelde bir çok disiplinle birlikte ele alınması gereken bir süreçtir. Buna göre, iktisat, siyaset bilimi, idare hukuku ve anayasa, yönetim bilimi disiplinleri planlama süreci ve deneyimleriyle yakından ilişkilidir. Türkiye’de planlamanın ve planlı karma bir ekonomi

yapısının kurulmasındaki temel amaç, siyasi kanallardan gelen isteklerin bilimsel ve teknik bir süzgeçten geçirilerek plana yansıtılmasıdır. Ancak çok iyi niyetli gibi görünen bu çerçeve, dönemsel politik ve sosyal koşulların değişmesi ile farklılıklar göstermiştir.

Planlama özellikle 20.Yüzyılın bir terimidir. Bu terim, 20. yüzyılda dünyaya hakim kapitalist sistemin temelini oluşturan ve iktisatçılarca doğal ve evrensel olduğu iddia edilen piyasa ekonomisine bir müdahale aracı olarak ortaya çıkmıştır. Planlama, piyasanın ve sınıflara dayanan emperyalist-kapitalist sistemin eşitsizleştirici mekanizmalarını ortadan kaldıran bir karşı-mekanizma işlevi görmüştür. Kimi iktisatçılara göre planlama özü itibariyle akılcı, sonuçları itibariyle müdahaleci bir süreçtir. Yine bazı iktisatçılara göre planlama, toplumun ortak aklı sayesinde kaynakları iyi kullanmanın yaklaşımı ve yöntemidir.

Planlamanın temel unsurları amaç, süre ve yöntem; temel ilkeleri açıklık, tutarlılık ve esnekliktir. Planlama sürecini, “toplumsal artığın yeniden dağıtımında eşitsizlikleri azaltıcı ve dengesizlikleri giderici hedefler konması ve bu hedefler doğrultusunda toplumun ve toplumsal kaynakların seferber edilmesi” olarak tanımlanabilir. Nitekim siyaset ve genel olarak kamu yönetimi, kaynakların ve gelirin yeniden dağıtıldığı bir mekanizma olarak tanımlandığında, planların hangi amaçlara hizmet edeceği önemli bir soru haline gelmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde genişleyen ulusal kalkınma arayışları ve kalkınmacı yöntemlere artan ilgi, gelişmişlik/azgelişmişlik tartışmasının eksenini belirlemiştir. Bu tartışmalar içerisinde bir kalkınma yöntemi olarak planlamanın belirmesiyle “kalkınma” ve “planlama” kavramları sıklıkla beraber anılmıştır.

Planlama; İktisat, Siyaset bilimi, İdare hukuku ve Anayasa, Yönetim bilimi alanlarının her birini ve tümünü ilgilendiren bir niteliğe sahip görünmektedir.

Planlama çeşitlerine değinecek olursak, planlama; işletme, sektör, şehir, bölge ve ülke çapında (ulusal çapta) ya da uluslararası çapta olabilir. Biz planlamayı çalışmamızda *ulusal* ölçekteki örneğiyle ele alıyoruz. Ulusal ölçekte planlamanın şehir-bölge planlamasıyla da, sektör-işletme (proje) planlamasıyla da sıkı bir ilişkisi vardır. Ulusal ölçekli bir planlama olmaksızın daha alt düzeylerde planlama yapılabilir, ancak tersi mümkün değildir. Bu iki düzey arasındaki fark, kısmi planlama ile bütünsel planlama farkına denk düşer.

Planlamanın iktisadi, mekansal ve sosyal boyutları vardır. Bizim ilgilendiğimiz ulusal planlama esas olarak *iktisadi* niteliklidir. Sosyal yönünün ağırlığı dönem dönem artmış ve azalmıştır. Mekan boyutu ise ölçek boyutuyla aynı anlamda ele alınabilir. Buradan da

inceleme nesnemiz olan “*ulusal iktisadi plan*”ın sonuncu özelliğine geçebiliriz: Ulusal ölçekli iktisadi alan, merkezi bir odak etrafında tasarlanmaktadır. Aslında ulusallık ile iktisadın bileşimi, yukarıda değindiğimiz gibi 20. yüzyılda *kalkınma* kavramıyla anlam kazanmakta ve cisimleşmektedir. Kalkınmanın öznesi ise kaçınılmaz bir şekilde örgütlü bir siyasi irade olmaktadır. Bu irade somut olarak merkezi idaredir. Bilginin toplanması, anlayış ve uygulamada tutarlılık, hükümet sorumluluğu nedeniyle ulusal iktisadi planlama aynı zamanda *merkezi* de olmak zorundadır.

Ulusal iktisadi kalkınma plancılığı, sınıfsal niteliği itibariyle iki farklı kuramsal ve pratik çerçevede ele alınabilir: *Sosyalist Planlama / Kapitalist Planlama*. Bir ülkede sanayi malları, toprak, tabii kaynaklar gibi üretim araçlarının, özel mülkiyet mi, kamu mülkiyeti mi altında olduğu toplumların sınıfsal niteliklerini belirler. Üretim araçlarının özel mülkiyet altında olduğu kapitalist toplumlar kaçınılmaz bir biçimde, sermaye birikim süreçlerinin merkezinde duran emperyalist ülkelerle bağımlı ve kendi içlerinde eşitsizlikleri derinlemesine yaşayan toplumlardır. Üretim araçlarının kamu mülkiyeti altında olduğu sosyalist toplumlarda ise “toplumsal artık”, yani emek ürünlerinin toplam fazlası kapitalizmden kalan eşitsiz yapının dönüştürülmesi doğrultusunda *planlanarak* değerlendirilir.

Sosyalizm ve kapitalizmi birer “*iktisadi sistem*”, planlamayı ise bir “iktisat politikası” olarak tanımladıktan sonra Türkiye’de planlamanın nasıl boy gösterdiğine şöyle bir giriş yapabiliriz. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşu sırasında “iktisadi sistemini” İzmir İktisat Kongresi’nde (1923) özel sermaye birikimine dayandırarak, kapitalist bir yönelimin işaretini vermiş ve on yıl sonra da (1933) yaptığı “iktisat politikası” tercihiyle, ülkede planlama uygulamasına geçilmiştir.

Bu çalışmada 1923 yılı ve İzmir İktisat Kongresi başlangıç noktası olup, Türkiye’de bugüne kadar hazırlanmış olan planlar, planlama uygulamaları ve süreçleri yorumlanıp, kronolojik sırayla sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerden bahsedilip, asıl konu olan 1960 sonrası “Kalkınma Planları”na geçiş yapılacaktır. Bu bölümde çalışmanın bitiş noktası olan 24 Ocak 1980 öncesi uygulanan dört kalkınma planı analizler ışığında irdelenecektir. Çalışmanın amacı özetle, 1963 yılında ülkemizde uygulamaya geçen “kalkınma planları”nın, hangi noktalarda başarıya ulaştığını veya ulaşmadığını ortaya çıkarmak. İlerleyen Yıllarda, hangi sebeplerden dolayı? Başarının devamının gelmediğini ortaya koymaktır. Sonuç bölümünde ayrıca küreselleşme sürecinde planlamanın hangi koşullarda yürütüleceği veya nasıl şekillendirilebileceği yorumlanmıştır.

Birinci Bölüm

TÜRKİYE’DE PLANLAMA DENEYİMLERİ

1.1. TÜRKİYE’DE PLANLAMA KAVRAMININ DOĞUŞU VE II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEM

1.1.1 İzmir İktisat Kongresi ve Sonrasında ki Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk on yılında uygulanan ekonomi politikasının ana hatları 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında, 1135 üyenin katılımı ile İzmir’de toplanan İktisat Kongresinde belirlenmiştir. Yerli girişimci yetiştirme hedefi Cumhuriyet hükümetleri tarafından benimsenmişti. Nitekim daha İstanbul işgal altındayken ve Cumhuriyet henüz ilan edilmemişken toplanan bu kongre tüccar, çiftçi, imalatçı, köylü, işçi gibi çeşitli toplum katmanlarını bir araya getirerek tam bir sivil – toplum örgütü görüntüsü yaratmıştı. Ancak 1923’te “Türk Ticaret Salnamesi” hazırlamak için yapılan bir araştırma, bütün çabalara ve savaşın yabancılar ve azınlıkları bir miktar göç ettirmiş olmasına rağmen, Müslüman-Türk girişimcilerin yine de ihmal edilebilir bir azınlık olduğunu gösterdi. İstanbul’daki 4,267 firmadan 1922 yılında sadece 1,202’si, yani % 28’i Müslüman-Türlere aitti. Bu bilgi, “İstanbul’un Ankara hükümetinin egemenliği altına girmesiyle iktisadi alanda başlatılan millileştirme hareketinde... Milli Türk Ticaret Birliği’nin kuruluşunda belirleyici oldu” (*Koraltürk, 1997,S.17*)(Kazgan,2002,s.55)

Lozan görüşmelerinin kesildiği bir dönemde yapılan bu kongre, bir yandan Batılılara liberal bir ekonomi düzeninin izleneceğini göstermek, diğer yandan da ekonomide bir bütünlük sağlamak amacıyla düzenlenmişti. Bu kongrede belirlenen temel ilkeye göre ekonomik hayat özel sektörün liderlik ve hakimiyetine bırakılacak, devlet ancak özendirici, koruyucu ve düzenleyici olarak ekonomik işlere müdahale edecektir(Eren,2001 s.22).

İzmir İktisat Kongresinde belirlenen bu temel yaklaşımın ışığı altında, alınan ilke kararlarını dört noktada özetleyebiliriz:

- a) Tarımın gelişmesi için aşar vergisinin kaldırılması ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi,
- b) Sanayileşme için özel yatırımların özendirilmesi,

- c) Özel yabancı sermayeden ülke kanunlarına uyulması şartıyla yararlanılması,
- d) Korumacı bir gümrük politikası izlenmesi

Bu ilke kararları doğrultusunda bu dönemde, Atatürk'ün önderliğinde bir yandan yabancılara ait tesislerin millileştirilmesine önem verilmiş, diğer yandan da özel sektörün gelişmesi için çaba harcanmıştır(Karakoyunlu,1997,s.99). Kısaca milli liberal bir ekonomik politika izlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle 1924 yılından tarımda "Aşar Vergisi" kaldırılmasına karar verilmiş ve yerine "Arazi Vergisi" konulmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri çiftçilerden alınan aşar vergisi, özellikle tahsilinde uygulanan "iltizam" usulünün yarattığı sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle, 1925 yılından başlayarak yürürlükten kaldırılmıştır(Kepenek,1996,s.33).

Yetersiz durumda olan özel sektör yatırımlarına finans desteği sağlamak amacıyla ise, öncelikle 1924 yılında T.İş Bankası kurulmuştur. Özel sektörün ihtiyaç duyduğu alt yapı yatırımlarının kamu eliyle gerçekleştirilmesine çaba gösterilmiş ve kamu kesimi yatırımlarını finanse etmek için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.

Özel sektör yatırımlarının özendirilmesi için ayrıca 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla özel sektör yatırımlarına, ucuz veya bedava arsa temini, gümrük vergisi bağışıklığı, DDY'dan % 30 tenzilatlı taşıma imkanı gibi avantajlar yaratılmıştır. Ancak bu önlemlere rağmen özel sanayi yatırımları, izleyen yıllarda da arzulanan gelişmeyi gösterememiştir. 1927 Sanayi sayımına göre Türkiye'deki sanayi kuruluşu sayısı sadece 65 bin dolayındaydı ve bunlara yaklaşık 267 bin kişi çalışıyordu. Bunların ancak % 3'ü 10'dan fazla işçi çalıştırıyordu. Var olan sanayinin % 60'ı dokuma ve gıda sanayilerinde yoğunlaşmıştı. Buna karşın Türkiye, şekerden pamuklu ve yünlü dokumaya kadar birçok tüketim malı ithal ediyordu. Şeker tüketiminin sadece % 14,5'i yerli üretimle karşılanıyordu(Keyder,1982,s.39). Tüketim mallarının ithalattaki payı % 70 düzeyindeydi. Bu oranın % 41,5'i dokuma sanayine aitti.

Özel sınaı yatırımların bu dönemde belirgin bir gelişme göstermemiş olması, aslında o günün koşullarının doğal sonucudur. Çünkü;

- i) Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde sermaye birikimi oldukça düşük düzeydeydi. Kurtuluş Savaşı yılları sırasında gayri Müslim tüccar ve işadamlarının çoğunun ülkeyi terk etmeleri sonucu, ülkede girişimcilik yeteneği, teknik bilgi ve iş tecrübesi olan girişimci hemen hemen kalmamıştı. Örnek olarak 1923 yılına

kadar Türkiye'yi terk eden bir milyon Rum'un yarısından fazlası tarım dışı kesimde çalışmaktaydı.

- ii) Diğer yandan Lozan Antlaşmasına konan hüküm gereği, 1929 yılı sonuna kadar gümrük duvarları ve kotalarla ilgili olarak herhangi bir önlem alma şansı olmayınca, kurulması düşünülen genç endüstrileri dış rekabetten korumak için gerekli ortam sağlanamamıştı(Keyder,1982,S.38).
- iii) İktisat Kongresinde ilke olarak özel yabancı sermayenin özendirilmesi kararı alınmasına rağmen, millileştirme faaliyetlerine bağlı olarak, bu dönemde Türkiye'ye yabancı sermaye hiçbir şekilde gelmemiştir(Keyder,1982,S.38).
- iv) Ayrıca Dünya ekonomik krizinin getirdiği olumsuz ortam da, özel sınai yatırımlar için tedirginlik yaratmıştı. Bu olumsuz ortam, bütün batı ülkelerinde ve bu arada Türkiye'de liberal ekonomi politikası ile ilgili beklenti ve düşüncelerin belirli ölçüde değişmesine yol açmıştır.
- v) Batı ekonomilerindeki bu olumsuz koşullara karşılık, 1925 yılında Sovyetler Birliği'nde uygulamaya konulan ve başarılı sonuçlar alınan 5 yıllık ekonomik plan uygulaması da düşüncelerin değişmesinde etkili olmuştur. Aynı tarihlerde öğrenim görmek üzere, öğrenci mübadelesi faslından Rusya'ya gönderilen Şevket Süreyya Aydemir ve arkadaşlarının yurda döndükten sonra çıkardıkları “ Kadro” adlı dergide Rusya'daki gelişmeler anlatılmış ve merkezi otoriteye ve kamu kesimine dayalı planlı kalkınma modeli savunularak belirli ölçüde taraftar toplanmaya çalışılmıştır. Bu görüşün en önemli taraftarı da İsmet İnönü olmuştur.

Cumhuriyetin ilk on yılını kapsayan bu dönemde ülke ekonomisi toplam olarak % 87, yıllık ortalama olarak ise % 8.1 gelişme göstermiştir. Ancak bu gelişmede tarım sektörünün payı büyük olmuştur. Bu nedenle, 1923 – 1930 yılları arasında tarım sektörünün milli gelirdeki payı % 42.8'den %45.8'e yükselmiştir. Bu dönemde tarım sektörünün payının artmasında, nüfus mübadeleleri sonucu, Türkiye'de yaşayanların daha büyük bir kısmının tarımla uğraşır hale gelmesinde etkisi olmuştur(Keyder,1982,S.39).

Kongrede kısaca özetlemek gerekirse; Türkiye'nin önemli İktisadi sorunları üzerinde durulmuştur. Büyük zaferden beş ay sonra ve Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada toplanan kongre, Yönetimin iktisadi sorunlara öncelik verildiğini göstermesi açısından

önemli bir kanıttı. Kongreye katılan çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının faaliyetlerine ilişkin önemli esaslar kabul edilmiştir. Bu esasların en önemlileri kısaca şunlardır:

- i) Aşarın (Öşür) kaldırılması,
- ii) Bir ticaret ana bankasının kurulması,
- iii) Kendi limanlarımızda kabotaj hakkımızın kullanılması,
- iv) Teşvik-i Sanayi Kanununun günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi ve beş sene sonra 25 yıl süre ile uzatılması,
- v) Sanayi Bankasının kurulması İş başında sakatlanan işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması,
- vi) Sendika haklarının tanınması,

Bu prensipler ve uygulamaları sadece ekonominin düzenlenmesine ilişkin karar ve uygulanmalardan ibaret değildi. Bu karar ve prensiplerin bir kısmı doğrudan doğruya ekonomiye müdahale etme, teşebbüs kurma ve işletme ile ilgiliydiler. Bu sebepten ötürü, esasları İzmir İktisat Kongresince tayin edilmiş olan sistemin Karma Ekonomi Sistem olduğu açıkça ortadadır.

İzmir İktisat Kongresi, 'Misak-ı İktisadi' esaslarını belirlemiştir. Kongreden özel sektör ağırlıklı bir ekonomi programı çıkmıştır.

Dolayısıyla, 1923 - 30 döneminin liberal ekonomi politikası belirlenmiştir. Alınan kararlar arasında, milli sanayinin, ihracatın korunması ve teşvik edilmesi, bir ticaret bankasının kurulması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi vb. vardı. Tüm bunlarla 1923 - 30 liberal döneminin ekonomi politikası ana hatları ile ortaya konulmuştur. 1923 sonrasında yoğun bir şekilde sanayileşme çabaları başlatılmıştır.

1.1.1.1.Sanayi alanındaki gelişmeler;

İmparatorluğun son döneminde modern sanayi hemen hemen yok gibiydi. İşyerleri genellikle motorlu olmayan ve makine kullanmayan, çoğunluğu tamircilikle uğraşan yapıya sahiptir. Büyük çapta üretim yapan iş kolları ise devlete, askeriye veya yabancılara aitti. Osmanlı dönemindeki yabancı sermayenin etkisi ve uzun süreli savaşlardan dolayı Türk girişimciler yetersiz, kararsız, ürkek ve sermayesizdi. Bu durumda hükümet ilk iş olarak yabancı girişimlerini satın almaya başladı. Fabrika kurmak isteyen Türk müteşebbislere sermaye temin etmek için Ağustos 1924'te İş Bankası kuruldu. Böylece devlet desteğindeki İş

Bankası sanayileşme hareketinin öncüsü oldu. Banka küçük girişimcilere esas gücünü ağır sanayi için gerekli olan Zonguldak Kömür İşletmesine yöneltti.(İlkin,1988,S.281)

19 Nisan 1925'te çıkarılan yasa ile Türk Sanayii ve Yardım Bankası kuruldu. Banka sanayici ve maden sektöründe çalışanlara kredi vermek amacıyla hizmete açılmıştı. Devlet Fenerhane Yünlü Dokuma, Bakırköy Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura, Hereke İplik ve Yünlü Dokuma sanayiinin yönetimini bankaya bırakmıştı. Bankanın sermayesi devletin kendisine devrettiği işlemlerin payıyla, bu işlemlerin döner sermayesinden oluşacak ve her yıl bütçeye konacak sanayii besleme ödeneği ile beslenecekti. 1932'de sermayesi 8,97 milyon TL. idi. Ancak, banka pek başarılı olamamış, hiçbir devlet fabrikasını şirkete devredememişti. Zaten bir süre sonra da Sümerbank'a geçmişti(İlkin,1988,S.281).

Lozan antlaşması 1924'te yürürlükte bulunan gümrük resimlerini beş yıl süreyle dondurduğundan sanayinin desteklenmesindeki önemli araç olan gümrük korumacılığı 1929'a kadar uygulanmıştı. 6 Mayıs 1925'te kurulan Şeker Fabrikası bu alanda bazı ayrıcalıklara sahipti. Bu ayrıcalıkların bazıları şunlardı; Fabrika için pancar üreten üretici 10 yıl süre ile arazi vergisi vermeyecek, fabrika personeli 10 yıl süre ile kazanç vergisinden muaf tutulacak, fabrika arsası 5 hektarı aşmamak kaydı ile devlet tarafından temin edilebilecekti.

1920'li yılların en önemli sanayi gelişimlerinden biri de 28 Mayıs 1927'de çıkartılan Teşvik-i Sanayi kanunudur. Kanunla kuruluşlara üretimleri değerinin %10'u kadar pirim verebilecek, ihraç mallarından %10 daha fazla üretim yapsalar tercih edileceklerdi. Bu desteklere 1929'dan sonra gümrük koruması da katılmıştır.

Sanayinin teşvik gördüğü bu devrede, dünya ekonomik bunalımı (1929-1932) yılları sanayileşme hareketini yavaşlatmıştı. Bir tarım ülkesi olan Türkiye, bunalımdan az zarar görmüş olmakla beraber dışa sattığı hammadde fiyatlarındaki düşme, üreticinin korunmasını gerekli kılmış ve devlet sanayide olduğu kadar tarım alanında da koruyucu tedbirler almak zorunda kalmıştı. Kısaca, bu olaydan sonra devlet ekonomideki rolünü biraz daha attırmak zorunda kalmıştı(İlkin,1988,S.282).

Dönem içinde Milli mücadelenin ardından, tarım konusu üzerinde önemle durulmuştur. 1927 nüfus sayımına göre çalışan nüfusun % 78.2'sinin çiftçilikle uğraşması ve G.S.M.H.'ların %44'ünün sağlanması sebebiyle tarım önemli üretim kolunu oluşturuyordu. Bu sebeple İzmir İktisat Kongresinde çiftçi grubunun ekonomik problemlerine büyük önem

verilmiş ve bu konuda bazı esaslar tespit edilmişti. Çiftçinin eğitilmesine büyük önem verilmiştir. 1924 tarihli silâh altına alma yasası ile ordunun askere alınan köylülere, askerlik hizmetleri sırasında tarım makineleri ve yeni yöntemleri öğretmeleri öngörülüyordu. 3 Mart 1924'te tarım yöntem ve makineleri konusunda daha iyi bir eğitim sağlamak için Tarım Bakanlığı yeniden düzenlendi. Ziraat Bankası tarımın gelişmesinde önemli rol oynadı. Sayıları önemli ölçüde arttırıldı. 1 Kasım 1926 da Atatürk, "Her şeye rağmen memleketimizin tarım alanındaki gelişmesini sağlayacak bilimsel ve teknik yetkiye sahip uzmanlarımız azdır". dedikten sonra, "tarım kuruluşlarımızı, ziraat okullarımızı zirai çalışmalarımızı, teknik esaslara uygun olarak düzenleyecek tedbirleri, gerçek uzmanların yardımıyla almakla, kararsızlığa yer olmadığı kanaatindeyim." demiştir. Bunun üzerine Tarım Bakanlığı köylüleri araç gereç kullanımı ve yeni tarım yöntemleri konusunda eğitmek için uzmanlar ve vilayet tarım istasyonlarından yararlanarak 1927 yasasıyla hazırlanan programı genişletti. Bakanlık ayrıca fındık, limon, çay, sebze, patates, v.s. gibi ürünlerin yetiştirilmesi için Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu.

Bu arada hayvancılık teşvik edilmişti. Anadolu'nun kalkınmasında önemli rolü olan hayvancılık için Ankara ve diğer illerde 1927 yasası ile veterinerlik okulları açıldı.

Tarım alanında yapılan her türlü iyileştirme seviyesi getirilememiştir. Çalışan nüfusun %32'sini oluşturan çiftçi ailelerin yıllık geliri 129 liradır. Aynı yıl sanayici ailenin yıllık gelirin 1000 lira civarında olduğunu göz önüne alınırsa, çiftçinin durumunu daha iyi anlayabiliriz(İlkin,1988,S.283). 1927 senesinde havaların kurak gitmesi gelirin düşmesinde önemli etken olmuştur. 1 Kasım 1929'da Atatürk, sulamanın yapılabilmesi için su işleri idaresinin kuruluşundan bahsedecektir. Ancak bu kez 1929 sanayi buhranı çiftçiyi zor duruma düşürecekti. Çiftçi ailesi 1929'da 1 metre yünlü kumaşı 55 kg buğday alabilirken, 1931'de 160 kg. buğday ödemek zorunda kaldı. Çünkü buğday fiyatları 8 kuruşa düşmüştü.

1.1.1.2.Dış Ticaret ve Para Politikası;

Türkiye Lozan Barışından sonra Dış sermayeye karşı olmadığını açıkça ifade etmişti(İlkin,1988,S.284). Ancak hükümet Avrupa'nın sanayileşmiş devletlerinin yapacağı yardımın tek yanlı ve pek kuşkulu nitelikte bir yardım olacağından korkuyordu. Korkunun nedeni o güne kadar batı sermayesinin Türkiye'deki faaliyetlerinin yanlışlığıydı. Bunun yanı sıra Osmanlı borçları konusunda alacaklıların davranışları da önemliydi. Nihayet borçlar meselesi 23 Haziran 1928'de halledilmiş ve ödenmesine başlanılmıştı. Toplam ana borç 107.5 milyon TL. olarak belirlenmişti(İlkin,1988,S.284). Alacaklıların başında Fransa, İngiltere ve Hollanda geliyordu. 1923 - 1930 döneminde Batı ile istenilen ticari ilişkinin

kurulamayıştaki bir başka önemli sebep, bu devletlerle olan siyasi münasebetten kaynaklanıyordu. Bu sebeple Sovyetlerin ticaret tekeli sisteminin benimsenmesini isteyenler bile vardı. Ama fikir reddedilmişti. Ancak ticari ilişki sürdürülerek makinalaşma konusunda Sovyetlerden faydalanılmıştı. Demiryolu yapımı konusunda ise Almanya'nın gözetimi temin edilmişti.

Dönem içinde Yabancı sermaye Anadolu'ya gelmekte çekingen davranıyordu. Bunun nedeni olarak da savaş da başarılı olmuş, askeri liderlerin ekonomik reform alanında ne kadar etkili olacakları konusunda kuşku duymalarıydı. Buna rağmen yabancı tahvil sahipleri ve azınlık gruplarına mensup iş adamlarını yaptığı destekle Türk ekonomisindeki yerini almıştı. Yani 1923 - 1930 yılları arasında Türk sanayinin kurulmasında yabancı sermayenin rolü küçümsenmeyecek kadar fazlaydı. Bu sebeple ithalat ihracat dengesi bir türlü kurulamamıştı. (İlkin,1988,S.285)

Mali politikada denk bütçe ve düzgün ödeme ilkelerini benimsemiş olan hükümet para politikasına da sağlam para politikasını benimsemişlerdir. Atatürk'ün; "Maliyemiz Milli paranın istikrarını muhafaza prensiplerini tam bir sadakat ve muvaffakiyetle takip ve tatbik etmektedir" yolundaki sözleri bunun açık ifadesidir. Bununla beraber özellikle ithalat ihracat arasındaki dengesizlikten dolayı fiyatlarda %3.1'lik bir artış görülmektedir. Artışı sterlin ve altında gösterirsek 1923'te 729 kuruş olan sterlin, 1929'da 1009 kuruş olmuş, 1923'te 874 kuruş olan Altın ise yaklaşık %23.6'lık bir artışla 1080 kuruş seviyesine gelmiştir.(İlkin,1988,S.285).

1.1.2 1933 Yılı ve Devletçilik Dönemi

1920'li yıllarda "milli iktisat", "milli burjuva" yetiştirmenin doğal sonucu olarak görüldü ve bu yolda Cumhuriyet yönetimi İttihat ve Terakki hükümetinin ideolojisini izledi. Ancak 1929 bu anlayışta bir dönüm noktası oldu; 1930'lu yılların koşulları aynı anlayışı sürdürmeyi olanaksızlaştırmıştı. Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı'nda bütün dünya denetimli ekonomiyi, serbest piyasa ekonomisi ve serbest sermaye akımları yerine koyarken, Türkiye kendi koşulları da eklenince devletçi-plancı (ithal-ikameci) bir anlayışa geçti. Bu, adeta, "milli iktisat" anlayışında yeni bir çeşitlemeydi.

1931'de Üçüncü CHP Kurultayı'nda, "laiklik" ve "inkılapçılık" yanında "devletçilik" de ilke olarak benimsendi. CHP'nin "altı ok" undan biri oldu. 1930'lu yılların ekonomi

politikalarında dönemin “Kadro Hareketi” belirleyici bir rol oynadı. 1932 – 1934 yılları arasında yayımlanan Kadro dergisi etrafında toplanan bir dizi düşünür (Ş.S.Aydemir, İ.H.Tökin, V.N.Tör, B.A.Belge) sadece İttihat ve Terakki’nin “milli iktisat ve tesianütçülük” (dayanışma) anlayışını almakla kalmadılar; planlama gibi çok yeni bir anlayışı getirdiler ve devletçiliğin savunmasını yaptılar. Dünyadaki koşullar kadar Türkiye’nin yerel koşullarının da “milli iktisat” çerçevesinde yeni bir anlayış ve dönüşümünü gerektiriyor olması, Kadro Hareketi’nin savunduğu politikalarla örtüştü (Kazgan,1997,S.99-100).

Türkiye, SSCB’den sonra, dünyada planlama uygulayan ilk ülke oldu;1933’te hazırlanıp 1934 i) 1938 arası uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu açıdan özgünlük taşımaktaydı. 1930’lu yıllarda ortaya çıkan bu yeni anlayış, izleyen dönemlerde milli iktisat çerçevesinde “gerektiğinde devletçilik de yapılır ama işadammın desteklenmesi esastır” gibi bir senteze vardı. Bu sentez izleyen yıllarda Batı’da “karma ekonomi” diye tanımlandı; denetimli karma ekonomi 1980’li yıllara kadar kısa aralarla neredeyse kesintisiz sürdü. Bu açıdan 1930’lu yıllarla birlikte ekonomi politikası dönüşümü, izleyen yarım yüzyıl boyunca, gerek dünya, gerek iç koşullarla uyumlu olabildiği ölçüde, Türkiye’nin ekonomi politikalarının genel çerçevesinde oluşturdu.

1.1.3 I.Beş Yıllık Sanayi Planı (1933 – 1938)

1923 – 1931 döneminde devletçe yapılan teşviklere rağmen yerli özel sektör gereken ölçüde başarılı olamamıştır. Bunun yanında yabancı sermaye ve kredi, devlet adamlarının olumlu davranışlarına rağmen ülkeye girememiştir. 1929’da başlayan dünya ekonomik buhranı ülkemizi de etkisi altına almış ve devlet müdahalesinin ekonomide daha yoğun biçimde uygulanmasının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur. SSCB örneklerine benzer, Sanayi yatırımlarının devlet aracılığıyla gerçekleştirilmesini sağlayan Beş Yıllık Sanayi Planı uygulaması başlamıştır.

Böylece, devletin iktisadi hayata girişi ve devlet işletmeciliğine başlaması 1933 – 1938 yılları arasında uygulanan 1.Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlamaktadır.

17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, döneminde, toprak reformu yapılarak tarıma teşvik sağlanmış, ayrıca, hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayici kuruluşlar ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik verilmiştir.

Daha önce büyük kısmı yabancıların elinde bulunan demiryolları, tramvay, tünel şirketi, Zonguldak Kömür şirketi, İzmir Telefon şirketi millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı üç temel esasa dayandırılmıştır:

- i) Temel hammaddeleri, yurtiçinde üretilen veya, kısa bir sürede üretilebilecek olan hammaddeleri işleyen sınai tesislerin kurulmasına öncelik verilmesi,
- ii) Büyük sermaye veya teknoloji gerektiren sınai tesislerin devlet tarafından kurulması,
- iii) Kurulmasına karar verilen sınai tesislerin üretim kapasitesinin ülkenin iç tüketim düzeyi oranında tutulmasıdır.

Bu temel esasların kurulacak sanayilerin niteliğini belirlemekte olup, kurulacak fabrikalarda temel hedef, iç pazarın ihtiyacını karşılamak olacaktır. Bu nedenle bu planda 20 fabrika kurulması teklif edilmiştir. Ele alınan endüstriler ise; Madencilik, maden kömürü ocakları, bölge elektrik santralleri, ev ihtiyaçları sanayi ve ticareti, toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya sanayi, madeni eşya sanayi, denizcilik'tir.

Bu dönem içerisinde kurulan fabrikalar;

- i) Pamuk Mensucat sanayi (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya iplik ve dokuma, Iğdır iplik fabrikaları).
 - ii) Karabük Demir Sanayi
 - iii) İzmir Kağıt Sanayi
 - iv) Bursa Merinos Sanayi
 - v) Toprak Sanayi (Kütahya, Seramik, Paşabahçe Şişe ve Cam, bazı çimento fabrikaları.)
 - vi) Keçiözümlü Kükürt Sanayi
 - vii) Kimya Sanayi (Gemlik suni ipek, İzmir süper fosfat, İspirto gülyacağı vs. fabrikaları.)
- Ayrıca devlete ait işletmelerin idaresi eski “Sanayi ve Maadin Bankası” yerine geçen “Sümerbank’a bırakılmıştır.” (1933)

1933 – 1938 döneminde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulamasıyla bir çok sınıai yatırımlar başarılmıştır. Programın finansmanı geniş ölçüde vergiler, iç borçlanma ve devlet bankalarının kredileri ile karşılanmıştır. Ayrıca 1934 yılında Rusya'dan 8 Milyon dolar ve 1938'de İngiltere'den 13 milyon sterlin borç alınmıştır. Bu dönemde devlet yatırımlarının 135 milyon liraya mal olduğu ve bütçe giderlerinin her yıl % 10'unun sınıai tesislere harcandığı görülmektedir.

1.1.4 II. Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık planda öngörülen işlerin planlanan devreden önceden tamamlanması nedeniyle, ikinci sanayi planının hazırlıklarına ilişkin görüşmeler 20 – 24 Ocak 1936'da İktisat vekili Celal Bayar başkanlığında toplanan Sanayi kongresinde tartışılmaya başlanmıştır. Kongrede belirlenen esaslar ve öneriler çerçevesinde ikinci plan hazırlanmıştır. Bu plan, birinci sanayi planına göre kurulacak tesis sayısı ve içerdiği alan açısından daha kapsamlı tutulmuştur.(Eren,2001,s.23)

Bu plana birinci plandaki temel ilkeler hakim bulunmaktaydı. İlk Beş yıllık planda ele alınan endüstrilere ilave olarak (şeker, çimento, kimya, toprak maddeleri, demir, kağıt, mensucat v.s.) madencilik, elektrik üretimi, gıda ve makine endüstrileri, deniz ulaşımı alanlarında yeni fabrikalar yapılması öngörülmüştür. Ayrıca planda muhtelif projeler arasında koordinasyon tesisi, gerekli hammaddelerin temini satış imkanları, gerekli döviz ihtiyaçları gibi konularda ele alınmıştır. Birinci plandaki 20 fabrikalık hedefe karşılık bu planda 100 fabrikanın yapılması öngörülmüştür. Bu planda öncelikle sermaye malları üretimi ele alınmakta ve öncelikle ülkenin doğal kaynaklarının kullanılacak yeni fabrikalar düşünülmüştür. 1939 yılında II. Dünya savaşının başlaması nedeniyle planda öngörülen bazı işleri tamamlamak mümkün olmamıştır. Çünkü, 1938 Eylül ayında, İkinci Dünya savaşı tehdidi ortaya çıktığından Türk hükümeti ikinci sanayi planını 4 yıllık olarak yeniden revize etmiş ve savaş başlamadan önce de bu plandan vazgeçilerek, savaş ekonomisine uygun hedefleri içeren “İktisadi Savunma Planı” yürürlüğe konmuştur(Eren,2001,s.24).

İkinci Beş yıllık planı, gerek konuları, gerekse gerektirdiği sermaye ve ülkede yaratacağı sosyal ve ekonomik olaylar bakımından, Birinci Beş yıllık sanayi planından daha kapsamlıdır.

Bu dönemde uygulanan ekonomik gelişme stratejisini şöyle özetleyebiliriz:

- i) Özel teşebbüsün özendirilmesini de içeren devletçilik rejimi,
- ii) Tarıma kıyasla sanayileşmeye öncelik verilmesi, sanayileşmede devletin ve İktisadi Devlet Teşebbüslerinin öncülüğü,
- iii) Bankacılık ve ticaret kesimlerinin sanayileşmeye paralel olarak geliştirilmesi, bankacılığın geliştirilmesinde kamu sektörünün öncülüğü,
- iv) Sanayide daha çok madencilik ile ithalatı-ikame niteliğindeki basit tüketim malları kollarının geliştirilmesi, (Hafif sanayi)
- v) Ulaştırma demiryollarına ağırlık verilmesi,
- vi) Kapalı ekonomi ilkesi, dış ticaret ve ihracatın sınırlı seviyede tutulması,
- vii) Özel yabancı sermaye ve dış yardımlarından, sınırlı düzeyde yararlanılmasıdır.

Böylece Cumhuriyet devrimizin bu ilk iki sanayi planları, görüldüğü gibi ülkenin doğal kaynaklarını değerlendirmekte, insan gücü ile maddi imkanların kullanılmasını sağlamakta ve bu amaçla fabrikalar kurulmaktadır. Ancak plana alınan konuların çoğu özel sektöre ait teşebbüslerin gelişmesine ve yenilerinin kurulmasına yardım etmektedir (Eren,2001,s.25).

1.2. 1946 – 1960 DÖNEMİ

Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde hem siyasi, hem iktisadi bakımdan 1946 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Siyasi bakımdan 1946 yılı, tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihidir. 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşlarıyla başlayan ve 21 Temmuz 1946'da, ilk kez tek dereceli seçimlerin yapılması önemli gelişmelerdir. İktisadi bakımdan ise 7 Eylül 1946 tarihinde Ülkedeki ilk büyük devalüasyon yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı boyunca yaşanan enflasyonun döviz kurunu aşırı değerlendirmişti, yapılan bu devalüasyon ile Bir dolar karşılığı Türk lirası 1.28'den 2.80'e çıkarılmıştır. Bu müdahale ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik liberalizasyon tedbirleriyle birlikte uygulamaya konmuş ve beraberinde dış yardım arayışları başlamıştır(Kazgan,2002 s.82). Bu tarih ile birlikte parlamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitleleri toplum sahnesinde, artık seyirci değil, aktörler olarak yer almaya başlamıştır. II.Dünya savaşı sonrası Türkiye hızla kapitalist dünya sistemine entegre olmaya başladı. Öyle ki bu oluşumun ana temsilcisi DP dışında, CHP içinde de benzer akımlar başlayıp, Köy enstitüleri çökertilip, üniversitelerde tasfiye hareketleri ve arkasından savaş sonrası oluşan ilerici, solcu, ve demokrat oluşumlar da 1947 yılındaki CHP Kurultayında, parti içindeki reformcu kanat ile birlikte sessiz sedasız, ancak kesin bir şekilde yenilgiye uğratıldı. Kapitalist sistemin yeni ve tartışmasız lideri ABD idi ve Türkiye'nin bu sistemin içinde yer alması kesinleşmişti. DP'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelişiyle başlayacak yeni dönem 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesine kadar sürecekti(Kazgan,2002 s.80).

II. Dünya savaşı'nın ortaya koyduğu gerçek, Türkiye'nin askeri gücünün zayıflığı ve temel gıda maddesi buğdayı dahi sağlayamamasıydı. Savaş bitip ilk askeri yardım alındıktan sonra, Türkiye 1952'de Kore Savaşı'na asker göndermesinin karşılığı olarak NATO'ya dahil edildi. ABD'nin genişlemesinde öncülük yaptığı uluslar arası sisteme ve dış yardım mekanizmalarına katılma, siyasi rejimin de değişmesi olanağını getirebilirdi. Bunun yanında II. Dünya Savaşı içindeki enflasyonun ve darlıkların yol açtığı spekülasyonun, tüccar sınıfının elinde yarattığı servet birikimi bir olanak olarak görülüyordu(Kazgan,2002 s.83). Ancak teknoloji, üretim, örgütlenme ve pazarlama bilgisinin özel kesimde pek bulunmadığı, bir sanayici-girişimci sınıfının henüz gelişmediği bu dönemde, bu servetlerin üretken sermayeye dönüştürülmesi pek olanaklı değildi. Dışa açılmayla birlikte yabancı sermaye ortaklığı ve dış yardımın getireceği sermaye artışı, biriken servetlerin üretken sermayeye dönüşme olanağını yaratabilecekti. Bu anlamda savaşta yıkılan Avrupa için gıda maddesi ve hammadde

sağlanması amacıyla Türkiye'nin işlenmemiş geniş toprakları yeni üretim dolayısıyla kar sağlamak için uygundu. Dönemin güçlü sınıfları olan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar, hem siyasal güvence ve rejimin pekişmesi, hem de ortaya çıkabilecek ekonomik olanaklardan yararlanabilmek için, “dışa açılmayı” gerekli gördüler(Kazgan,2002 s.82).

1950'lere doğru askeri yardım alma gereği, 1947 yılında Truman Doktrini çerçevesinde gelen askeri yardımlarla, ekonomik yardım alma gereği de, 1948 yılında Marshall yardımı çerçevesinde giderildi. Dış ve iç baskıların karışımı olarak ortaya çıkan bu “dış sermayeye açılma” denemesinde öncelik, her iki tarafta “siyasal” nitelikte görülüyordu. İçeride ekonomik nitelikli baskılar ise var olan üretime Pazar aramak değil, dış dünyanın yapacağı yardımlar ve sağlayacağı diğer olanaklarla ithalatı ve üretimi arttırabilme amacındaydı(Kazgan,2002 s.84).

“ABD ise bu yıllarda Türkiye'yi, kurmasına öncülük ettiği yeni uluslar arası ekonomik sistemin bir parçası olarak düşünmekteydi.” (Kazgan,2002 s.82)

Türkiye, 19 Şubat 1947'de Dünya Bankası ve IMF'ye üye oldu. Kuruluşları daha geç tarihlere rastlayan, Dünya Bankası'nın yan kuruluşları IFC ve IDA'ya katılması ise, 1 Eylül 1956 ve 7 Eylül 1960'da gerçekleşti.

Bu dönemde, dönemin güçlü sınıflarında, yürürlükteki devletçi düzenin tasfiyesiyle birlikte yabancı sermayeye katılma isteğinin en belirgin ifadesi 1948 tarihinde düzenlenen İktisat Kongresi'dir.

İktisat Kongresi'nde belirtilen görüşlerin benzeri, 1950'de Türkiye'ye gelen Dünya Bankası heyetinin hazırladığı ve heyet başkanı Barker'ın adıyla anılan raporda tekrarlanmıştı. Türkiye buna göre, sanayileşme hedefinden vazgeçmeyecektir; ama tarıma öncelik vermeli, devletçiliği tasfiye etmeli ve yabancı sermayeyi teşvik etmelidir. Kısacası bu dönemdeki Türkiye'nin dış sermayeye açılması programı, dış dünyada kurulan yeni sistemle içeride etkinliği artmış olan toplum katlarının ortak görüşlerinin ürünü sayılmalıdır(Kazgan,2002 s.84).

1.2.1. İvedili Plan ve Vaner Planı

1940'ların ortasına kadar süren II.Dünya Savaşı, Avrupa'da ciddi bir trajedi yaratmakla kalmadı, kıta coğrafyasının yeniden çizileceği ve dünya hegemonyasının el değiştireceği bir dönemeç oldu. Planlı sanayileşme ve kalkınma özlemleri açısından ise savaş yılları, üretimsizliğin ve kıtlıkların kalkınma ve ilerleme düşüncesini tümüyle unutturduğu dönemdir(Kuruç,1998,S.74).

1930'larda gayri resmi konumdaki Kadroculara savaş sonunda, yarım kalan planı yeniden yazma görevi verildi ve ortaya 1946'nın İvedili Plan'ı çıktı. Ancak önceki dönemin sanayi merkezli plan hedeflerinin ve devletçi özelliklerinin doğmasına fırsat veren boşluklar beş-on sene içinde taşların yerinden oynamasıyla dolmuştu. Eski iktisat politikası çizgisi, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler arasında yer alan ve Türkiye'nin Sovyetlere karşı aynı safta yer aldığı Amerika Birleşik Devletleri'nin belirlediği uluslar arası gündeme ve ihtiyaçlara ters düştü. İvedili Plan önceki sanayi planlarından farklı olarak;

- i) Enerji kaynakları etrafında sanayi tesisleri kurmaya dayanan bölgesel ihtisaslaşmaya yer veren,
- ii) Teker teker proje toplamından ziyade geniş kapsamlı bir "iş planı" niteliğinde,
- iii) Piyasa analizi ve projeksiyonuna değil, eksojen (normatif) üretim hedeflerinin tüketim Normlarına göre 10 yıllık hesaplandığı (böylece ikisini de düzenleyen),
- iv) 1930'ların planları nasıl bir projeler koleksiyonu idiyse, aynen bir sektörel koleksiyonu olan ve harpte elde edilen "ilkel birikim" ile finanse edilecek bir plandı.

Batı ittifakına dahil olan Türkiye Cumhuriyeti'nden beklenen, özel sermayeye alan açan, dünya piyasasında tarım ve hammadde ihracatçısı ve sınai ürün (başta traktör olmak üzere) ithalatçısı bir rol üstlenmesiydi. Keza Sovyetlerin etkisine karşı Marshall yardımı olarak bilinen hibe ve kredi halinde yabancı sermaye akışından faydalanmak için siyasi ve ekonomik bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyuldu. Peker hükümeti Şubat 1947'de yeni plan görevini İktisat Vekaleti Başmüşaviri Süleyman Vaner'e verdi ve plan ekibi 1931'de kurulan Türk İktisatçılar Cemiyeti'nin devamı olan Türk Ekonomi Kurumu üyesi aşırı liberal bürokratlardan oluşturuldu(Tekeli ve İlkin,1981,S.4-7).

Vaner Planı kendinden önceki tüm planlardan, hem öncekileri hem de yönü itibariyle farklıydı:

- i) Plancılara, ana hedeflerle (gelişme hızı, strateji) ilgili açık ve kesin bir talimat verilmemiş, sadece kredi temini gayesiyle, dış ekonomilerde gelişmelerin dikkate alınması istenmekle yetinildi.
- ii) Tarım ve tarımla ilgili ulaşım ve enerji tesislerine öncelik verildi.
- iii) Sanayi yerine “yol ve vasıta ıslahı” başlığı altında tarım ve altyapı yatırımlarına yönelindi.
- iv) Kamucu bir anlayış yerine “hususî teşebbüslere tam serbesti ve emniyet”i öne çıkaran bir ilkesel çerçeveden hareket edildi.
- v) “Devrin vasatı teknik seviyesine” ulaşmak için başta traktör olmak üzere ABD’den yapılan ithalat döneme damga vurdu.
- vi) Sosyal sektörler yer almadı.
- vii) Krediyeye haiz olabilmek için hazırlandığından, enerji dışında uzun vadeli değildi.
- viii) Girdi-Çıktı ilişkileri kısmen göz önüne alınarak, önceki planlar/projeler “mahalli mahiyetli tesisler”den oluşurken, bu plan 8 sektörlü geniş kapsamlı bir yapıdaydı.
- ix) Sektörel bir plan olmanın ötesinde makro büyüklüklerle (milli gelir v.s.) ilişki kuruldu, ancak sektör hedefleri makro modelden çıkartılmadı (Tekeli ve İlkin, 1981, S.16-18).

Marshall yardımından yararlanmak için kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (ileride A.İ.İ. Teşkilatı olmak üzere), yardımın gönderilecek her ülkeye yönelik bir anket çalışması yapıyordu. Türkiye’de, Batı’nın tercihleri doğrultusunda doldurduğu bu ankette Vaner Planı’nın içeriğini de belirledi. Avrupa’nın tarım ihtiyacını karşılamayı amaçlayan plan, Avrupa’yı bir an önce doyurma derdinde olan ABD’yi yeterince memnun etmedi ve kredi talebinde bulunan 16 Avrupa ülkesinden bir tek Türkiye’ye kredi verilmedi.

Plandaki projelerin bir kısmı 10 yıllık uygulama programı haline getirildi, bir kısmı özel sektöre devredildi. Gene de plan, hükümetlerin elinde her vesileyle müracaat edecekleri ve zaman zaman da uygulayacakları sektörel planların hazırlanmasında kullanacakları bir kılavuz metin oldu (Tekeli ve İlkin, 1981, S.12-15)

Bu iki plan arasındaki geçiş, Türkiye Cumhuriyet tarihinin erken dönemlerinde tanıştığı plancılığın olağandışı koşullarda taşıdığı sınırsız karakterin daha fazla borç belirlenimli kalkınma plancılığına doğru kayışına denk gelmiştir. Bir değerlendirmeye göre;

“1946 İvedili Sanayi Planı ve Vaner Planı her ne kadar uygulama olanağı bulunamadıysa da, genç Cumhuriyetin iktisadi kalkınma arayışlarında dayandığı strateji ve felsefelerin nasıl bir

köklü dönüşüme uğradığını gösteren birer belge olarak tarihe mal olmuştur.”(Soyak,2003,S.174)

1.2.2. Dış Sermayeye Açılma ve Serbest Piyasa

1950’de iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti’nin programında, devletin ekonomideki etkinliğini daraltma ve özel girişimi genişletme amacı yer aldı. Bu amacı gerçekleştirmek için devlet fabrikaları satışa çıkarıldı. Devlet Denizyolları ve Devlet Havayolları anonim şirkete dönüştürüldü ve yabancı sermaye ortaklığına açıldı. Bu arada kibrit-çakmak tekeli ve yerli mallar pazarları da lağvedildi(Kazgan,2002 s.83).

Hükümet Kapalı ekonomiyi tasfiye için yeni politikalar dahilinde, devlet eliyle ağır sanayi kurma girişimlerini içeren 1946 tarihli Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı bir yana bırakıp tarımı ve altyapıyı serbest piyasa düzeninde geliştirme önlemlerini içeren bir programa geçti. Fakat bu program 1954 yılından başlayarak ekonomik sıkıntılar sebebiyle uygulanamamıştır ve hedeflerin sürdürülebilmesine dahi olanak bulunamamıştır (Kazgan,2002 s.84).

Bu program kapsamında Maliye Bakanlığı yabancı sermayenin kısmen ya da tümüyle dışarı transferine ilişkin kararlarda yetkili kılındı. Hükümet 1951’de Yabancı Sermaye Kanununu çıkardı. Ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kar transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulundu; 1954’te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girerken söz konusu sınırlamalar kaldırıldı.

Ayrıca 1950’de Hazinece Özel Teşebbüse destek verilmesi ve Döviz taahhüdünde bulunulmasına dair kanun, Maliye Bakanlığı’nı, özel girişimin dışarıdan sağladığı uzun vadeli borçlara kefil saydı. 1953 yılından itibaren devreye giren “kredili ithalat”, ticaret bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamalarını mümkün kıldı. Buna göre, kredinin geri ödenmemesi durumunda döviz ödeme sorumluluğu Merkez Bankasında kaldığı halde, bankaların krediye ilişkin dövizleri Merkez Bankası’na devretme yükümlülüğü yoktu(Kazgan,2002 s.85).

1954 tarihli Petrol Kanunu’yla daha önce devlet elinde bulunan petrol arama tekeli kaldırıldı. 1957’de yapılan bir değişiklikle yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı verildi.

Turizmi Teşvik Kanunu'yla yabancıların köyde gayrimenkul satın alması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak serbest bırakıldı. 1950'de özel girişime düşük faizli, projeye bağlı döviz kredisi verme amacına dönük Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.

Türkiye 1950 yılında ithalatını % 60 oranında liberasyona; bu oran bir ara % 65'e kadar yükseltildi. 1946'da Transit Depolama ve Ticaret Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanunun işlerlik kazanamaması üzerine, 1953'te Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe kondu. Buna dayanan bir kararnameyle de, 1956'da İskenderun'da serbest bölge kurulması kararı alındı.

Dönemin dışa açılma programının temel ögesi, dış kaynaklı sermayesidir, ancak dışarıdan sermaye ithaline ayarlanmış bu serbestleşme programı sonuçta 1958 krizini getirdiği söylenebilir.

1.2.3. Daralma ve 1958 Krizi

“DP hükümeti iç ve dış baskılar altında uluslar arası ekonomik sistemle bütünleşme denemesine girdiğinde, geçici bir takım olumlu göstergelerin verdiği iyimserliğe dayanmıştı. Marshall yardımıyla gelen traktörlerle Hazine topraklarının, meraların ekime açılması tarım için olumlu hava koşullarına, seferberlik sona erip genç erkek nüfusla iş hayvanlarının tarıma dönmesine eklenince, tarım üretimini 1947 – 1953 yılları arasında, yılda % 10'un üzerinde arttırmıştı. Ayrıca Kore Savaşı'nın getirdiği yüksek konjonktür dünya piyasasında ham madde fiyatlarını fırlatmış ve pazarları genişletmişti. Nihayet Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında biriktirdiği altın-döviz rezervleri vardı. Nitekim, 1953 yılının sonuna geldiğimizde bunların tümü tükenmiş, üstelik koşullarıda tersine dönmüştü.” (Kazgan,2002 s.85).

1950'de 22,3 milyon dolar olan dış ticaret açığı liberasyonun etkisiyle 1952'de 193 milyon dolara ulaştı. Bunun üzerine Merkez Bankası'nda serbest bırakılan altın satışları durduruldu; nedeni rezervlerin üçte birinin 1 – 2 yılda tükenmesiydi. 1953'te ithalat liberasyonuna da son verildi; çünkü ihracat artmıyordu. Yüksek oranlı 1946 devalüasyonuna rağmen, 1953'te 396'1 milyon dolarla doruk noktasına çıkan ihracat, Kore konjonktürü bitince 1953 rakamına 1960 sonrasına kadar bir daha ulaşamadı. Buna karşılık, ticari kredili ithalat ve dış yardımlar, 1955 sonuna kadar ithalatı canlı düzeyde tuttu. 1955 – 1957 arasında, mal kıtlığının hızlandırdığı fiyat artışları da yılda % 20'ye yükselirken, 1958'de TL/Dolar

kuru fiilen 2,80 TL/1 Dolardan 9 TL/1 Dolara düşürüldü. Ne var ki, 1959 – 1961 arasında da ihracat 320 – 350 milyon dolar arasında kaldı ve artmadı. (Kazgan,2002 s.85).

Türkiye'nin sanayileşmesini geri plana itip, karşılaştırmalı üstünlüğe göre tarıma öncelik vermesi ya da tarımda uzmanlaşması yolundaki tavsiyeler havada kaldı. Başlangıçta hükümet ve etkili çevrelerde kabul bulsa da, buna karşıt gelişen iki önemli olay bu tavsiyeleri etkisiz kılmıştır. Birincisi, Dünya Bankası adına Türkiye'de bulunan bir uzmanın bu konuda yaptığı müdahalenin hükümeti kızdıracak noktaya varması üzerine Dünya Bankası'yla hükümetin arasının 1954'te bozulmasıydı. Türkiye 1960'lı yıllara kadar bu nedenle bu kanaldan kredi alamadı, tavsiyelerine de uymadı.

İkincisi, Türkiye'nin büyüme sürecinde olayların sanayileşmeyi çok karlı hale getirmesiydi: 1954 ve izleyen yıllarda ithalatın kredilerin kısılmasıyla düşmeye başlaması, iç ticaret hadlerini hızla sanayi lehine değiştirdi. Dış konjonktürün tarım aleyhine ve sanayi lehine değiştirdiği fiyatlar da bu eğilimi destekledi. Ayrıca, nüfus artışının hızlanması, kentleşmenin ivme kazanması ve tarımın pazara açılması iç pazarı genişletmeye başlamıştı. Buna kentlere akınla birlikte düşük ücretli emek kullanım olanağının ortaya çıkması eklendi. Ayrıca içeride kredi genişlemesi ve dışarıdan borçlanma olanaklarının özel kesimde sermaye birikimini genişletmesi; yabancı şirket ortaklığı, lisans ve know-how anlaşmalarının da teknoloji sorununa çözüm getirmesi bu bağlamda etkili oldu(Kazgan,2002 s.84).

Bu dönemde, “tarıma mı, yoksa sanayiye mi ağırlık verilmesi gerektiği” tartışmalarının 1960'lı yıllara kadar sürdüğü görülmektedir. Ne var ki, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin hazırlattığı, “Türkiye'de Sanayileşme ve Yatırım Meseleleri” başlıklı bir inceleme, sanayinin tarımdan daha verimli olduğunu belirtiyordu(Kazgan,2002 s.84).

Sanayide altyapı eksikliğini gidermek için devletin giderek artan düzeyde yatırım yapması gerekiyordu. Ticari kredilerin genişlemesine rağmen özel yatırımların sınırlı kalması, yalnız altyapı değil, devlet iktisadi kuruluşlarının yatırımlarının da artması sonucunu verdi. 1950'de toplam yatırımların % 57'sini yapan özel kesimin payı, 1959'da % 38'e kadar düşmüş; buna karşılık kamu iktisadi kuruluşlarının payı % 15'ten % 20'ye, bazı yıllar daha da yükseğe çıkmıştı. Kısacası, devlet kesimini daraltma ve devlet girişimciliğini tasfiye etme çabaları uygulamaya giremedi.

Serbest piyasa ekonomisi ise dışardan alınan kısa vadeli ticari borçların faizleri ödenemeyip, yenileri alınınca yerini, günlük piyasa müdahalelerine bıraktı; sürekli değişen kararlar, kar hadlerinin devletçe saptanması, enflasyonun arttırdığı fiyatları polis önlemleriyle engelleme çabaları, döviz tahsis ve dağıtımını için plansız programsız gelişmiş güzel devlet müdahaleciliği yayıldı(Kazgan,2002 s.84).

1950’li yıllarda serbest piyasa ekonomisi adına yapılan gelişmiş güzel devlet müdahaleciliği, 1960’lı yıllarda geçilen planlı kalkınmanın hazırlayıcısı oldu.

Bu programın işleyen tek tarafı dış kaynaklı sermaye kullanımındaydı. Türkiye resmi dış yardımlar, ithalatçı kredileri ve diğer ticari krediler, yabancı sermaye yoluyla ithalatı arttırabilirdi; yani sadece ithalat artışı ve giren yabancı sermayenin getirdiği teknolojiyle dışa açılabilirdi(Kazgan,2002 s.85).

1950 – 1960 yılları arasında Türkiye yaklaşık 1 milyar dolar program kredisi, 600 milyon dolar ithalatçı kredisi, 210 milyon dolar kadar ticari kredi kullandı; buna karşılık, kullanabildiği proje kredileri sadece 72 milyon dolar kadardı. Türkiye’nin faktör dışı hizmet ve faktör gelirlerinin bulunmadığı bu dönemde, dış ticaret bilançosu 1947’den itibaren sürekli açık verdi; ithalatı belirleyense, bulunabilen dış kredi miktarıydı. Ancak 1953’ten sonra, bulunan krediler ithalat artışına da olanak vermedi. Ticari bankalar sistemine sermaye ithali konusunda getirilen yetkiler ise, sonunda Türkiye’nin borç ödeyemez duruma düşmesini hazırlayan başlıca neden oldu. Buna göre, ticari bankalar dış dünyadan döviz kredisi sağlayabilecek ve diğer bütün işlemlerden sağlanan dövizler Merkez Bankası’na devredilirken bu kredi işlemindeki dövizleri devretmeyecekti. “Kredili İthalat” biçimindeki bu uygulama, ithalatın artmasında önemli bir paya sahipti; resmi dış yardıma yakın bir tutarda ithalatçı kredisi ve ticari kredi kullanılmıştı(Kazgan,2002 s.84).

Enflasyon ithalatı arttırma baskısı yaratırken, devalüasyon da yapılmadığı için, 1955’e kadar dış ticaret açığı büyüdü; 1956 – 1958 arasında kredilerin kısılması bu açığın küçülmesinin temel nedeni oldu. Borçları dövizle ödeme sorumluluğu Merkez Bankası’nda olduğu halde, alınan dış kredilerin hangi amaçla kullanıldığını denetleyemediği için, büyümeyle ilişkisiz ithalat yapıldı; bu arada Merkez Bankası’nın kısa vadeli döviz borçları giderek arttı. Kredili ithalat uygulaması, sonunda Türkiye’nin ticari nitelikli dış borçlarını ödeyemez duruma girmesiyle sonuçlandı(Kazgan,2002 s.85).

Bu dönemde, geldiği kadarıyla dolaysız yabancı sermaye yerli ortaklıklar kurarak özel sanai girişimin kısmen de olsa teknoloji, sermaye, yönetim gibi sorunlarını aşmasına yardımcı oldu. AEG-Eti, Türk Philips, Türk Pireli, Türk Traktör, Türkiye Sanai Kalkınma Bankası, 6224 no'lu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu kanalımdan gelen çok uluslu şirketlerin ortaklıkları oldular, Bunlara Petrol Kanunu ile gelen Mobil, Shell, BP gibi çok uluslu şirketler eklendi.

1.2.4. Dışa Kapanma, 1958 Kambiyo Krizi

Türkiye 1956 – 1958 arası dışa giderek kapandı, kaynak dengesi açığının GSMH'da payı % 2,5'dan % 1,7'ye indi. Dünya Bankası'ndan yeni proje kredisi alınamıyordu. Kısa vadeli krediler de yetersiz kalmaktaydı. Dış borç yükü artmaya, kamu açıklarının büyümesiyle enflasyon % 20'ye tırmanmaya başlamıştı. Devalüasyon beklentilerinin yol açtığı yurt dışına sermaye kaçışları da eklenince, 2,80 TL=1 Dolar olan resmi kura karşılık, TL'nin karaborsa fiyatı 20 TL = 1 Dolara kadar yükseldi. Resmi işlemler yanında ikinci bir yeraltı ekonomisi oluşmuştu. Hükümet bir istikrar programına girmemek için, dış kaynaktan yoksun kalmak pahasına iki yıl diretti(Kazgan,2002 s.84).

1958'de Türkiye'nin vadesi geçmiş 256 milyon dolar tutarında birikmiş borcu bulunuyordu. Bu borçları ödemedikçe, ne uzun vadeli program kredilerinin artma, ne de kısa vadeli ticari kredilerle durumu kurtarma olanağı vardı. İthalatın GSMH'deki payı % 3'e kadar düşmüştü. 1958 Ağustos ayında IMF güdümünde Türkiye bir istikrar programı uygulamayı kabul etti. 420 milyon Dolar tutarında borcu ertelendi ve 359 milyon Dolar taze kredi verildi. Bir süre IMF ile kesilen ilişkilerden sonra program yürürlüğe kondu. Programın bir direği ülke içinde enflasyonun kontrolüne dönüktü, Hükümet 1956'dan itibaren yürürlüğe koyduğu fiyat kontrollerini kaldıracak, ama Merkez Bankası ve ticari banka kredilerini "tavan" sistemiyle denetim altına alacaktı. KİT fiyatları yükselttilerek açıkları denetlenecek, devlet bütçesi denkleştirilecekti. Bu uygulamaya rağmen, 1959 – 1961 arasında, kamu açıkları GSMH'nin ortalama % 3'ü kadarken fiyat artışları sürdü, stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon) yaşandı, ekonomi ciddi bir daralmaya girdi(Kazgan,2002 s.84).

Programın ikinci direği, dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın arttırılmasına dayanıyordu. 4 Ağustos 1958'de devalüasyon yapıldı. Bütün ithalatta kur fiilen 1 dolar /9 TL'ye düşürüldü; 6 – 12 aylık kotalar yürürlüğe kondu; ihracatta ise çeşitli primli kurlar

devam etti. Dış ticaret konvertible paralarla ve çok taraflı olarak yürütülecekti. 4 Ağustos devalüasyonun dan sonra ihracat yine artmadı; ama genişleyen dış krediler sayesinde ithalat arttı ve dış ticaret açığı büyüdü. Ekonominin daralma sürecinde geri dönmeyen kredilerden dolayı birçok yerli banka ve daralan iç talepten dolayı da çok sayıda küçük özel firma iflas etti(Kazgan,2002 s.84).

Dış dünyayla bütünleşme kısa vadeli dış borçlara dayanarak tüketim malı ithalatını arttırma biçimine dönüşünce, bütün olumlu göstergelerin tümü birden olumsuzlaştı; özellikle olumlu ama dışsal ve geçici öğelere dayanarak dışa hesapsız açılma durumu kötüleştirdi.

Krizin şiddetlendiği 1958’de başlatılan Paris Görüşmelerinde, yardım şartlarından birisi “Kalkınma Programı kapsamında yatırımların zorunlu koordinasyonunu sağlamak üzere, Koordinasyon Bakanlığı kurulması” idi. Bu nedenle 1959’da Dünya’nın en önde gelen, en saygın plancılarından biri olan Jan Tinbergen Türkiye’ye gelerek ilk plan hazırlıklarına başladı. DP iktidarı, kendi oy ve teşkilat tabanından “Komünist metodlarıyla çalışmaya başladılar” eleştirisini almamak için Tinbergen’in çalışmalarını gözlerden uzak sürdürmesini istedi ve yabancı heyet 1960 darbesine kadar gizlice çalıştı.

1950’li yılların İktisadi çelişkisi hükümetin uluslar arası sistemle bütünleşme söylemine ve serbest piyasa ekonomisi geçme talebine rağmen polis devletini andırır piyasa müdahaleleriyle fiyatların denetim altına alınmasıdır. Bu dönem 27 Mayıs 1960’da askeri müdahaleyle son buldu.

1.3. 1960 – 1963 DÖNEMİ VE PLANLAMAYA GEÇİŞ

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi sonrasında, yeni siyasi otorite ile birlikte “Planlı Kalkınma” Türkiye’nin gündemine geldi. Toplumun birçok kesimi 27 Mayıs’ı bir müdahaleden çok bir devrim gibi karşıladı. Sonrasında da günümüzde dahi gelmiş geçmiş en özgürlükçü ve ilerici Anayasa olarak adlandırılan 1961 Anayasası referandumda büyük çoğunlukla kabul edildi.

1960’lı yıllarda tüm dünya’da Keynesçi politikalardan esinlenen büyüme modelleri ilgi görmüş, yine bu yıllarda ABD gibi birçok kapitalist ülke bile “karma ekonomi” modeline yönelmişti. Bu dönemin içinde, gelişmekte olan ülkeler Birleşmiş Milletler nezdinde etkinlik kazanmış, soğuk savaş etkisini arttırırken, Vietnam’da önce Fransızları, sonra ABD’yi sıcak savaş beklemekteydi.

Dünya’da bunlar yaşanırken, ülkemizde sadece askeri rejim değil, yine dünya’yı yakından takip eden toplum kesimlerinin desteğiyle de “iktisadi planlama” fikri ortaya çıkmış oldu. Yönetim dönemin Keynesçi politikalardan esinlenen büyüme modellerini kullanarak, ulusal ekonominin temel sını alanlarda gelişmesini amaçlıyordu. Planların en temel ilkeleri; Ulusal tasarrufu arttırmak ve yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmekti. Bu amaçla 27 Mayıs’tan sadece birkaç ay sonra 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur, bu kadar erken sürede teşkilatın kurulabilmesinin nedeni, ülkede oluşan “kalkınma” özleminin ve planlama yönteminin neredeyse yeni bir anayasaya eşdeğer sayılacak derecede büyük tutulmuş olması ve ivedi sayılmasıdır. Bu dönemde Türkiye’de planlama kültürü, çeşitli toplumsal kesimlerin “ortak kabulleri” (modus vivendi) çerçevesinde işleyen ve siyasi farklılıkların üstüne çıkan esaslara dayanmaktaydı.

Türkiye’nin iktisadi planlama yapmasını Batı bloğu ülkeleri de destekliyordu. II. Dünya Savaşı sonrası birçok azgelişmiş kapitalist ülke, bu bloğun desteği ve isteğiyle planlama uygulamaya başlamıştı. Bunlar Türkiye’dekine benzer şekilde yabancı yardım öncelikli, Türkiye’den farklı şekilde de “yatırım projeleri listeleri” halinde hayata geçirildi. Ayrıca OECD çerçevesinde kurulan Türkiye’ye yardım konsorsiyumunun vereceği kredileri öngörebilmesi için, Türkiye’nin iktisadi planlama yapması gerekiyordu.

1.3.1 DPT'nin Kuruluşu ve Planlamaya Geçiş

1961 Anayasasının 41. maddesi devleti kalkınma planları yapmakla görevlendirmişti. 15 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık dönemleri kapsamak üzere kalkınma planları hazırlanması “ Plan, hedefleri ve stratejisi” nde yer almış ve 1961 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Ülkemizde planlama ile ilgili işleri yürüten Devlet Planlama Teşkilatı'dır. Adı geçen teşkilat 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren 91 sayılı yasa ile kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının iki ana organı vardır. Yüksek Planlama Kurulu (YPK) ve Planlama Merkez Teşkilatı (PMT). YPK'nun görevi ekonomik ve sosyal amaçları ve stratejileri belirlemektir. PMT'nin hazırladığı uzun ve kısa dönemli planlar ile programlar YPK'da incelenir. Yıllık programlar Bakanlar Kurulu Kararnamesi olarak yayınlanır. Planlar ise Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Onaylandıktan sonra da yasa niteliği taşır.(İlkin, 1988,S.279)

Planlama Merkez Teşkilatı Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık ile daire başkanlıklarından ve bir genel sekreterlikten kurulmuştur. Bu daireler, İktisadi ve Sosyal Planlama ile Koordinasyon vb. dairelerdir. İktisadi Planlama Dairesi İktisadi Planlama ile ilgili, Sosyal Planlama Dairesi ise sosyal planlama ile ilgili hazırlıkları yürütür. Koordinasyon Dairesi bu çalışmaları birbiri ile uzlaştır duruma getirir.

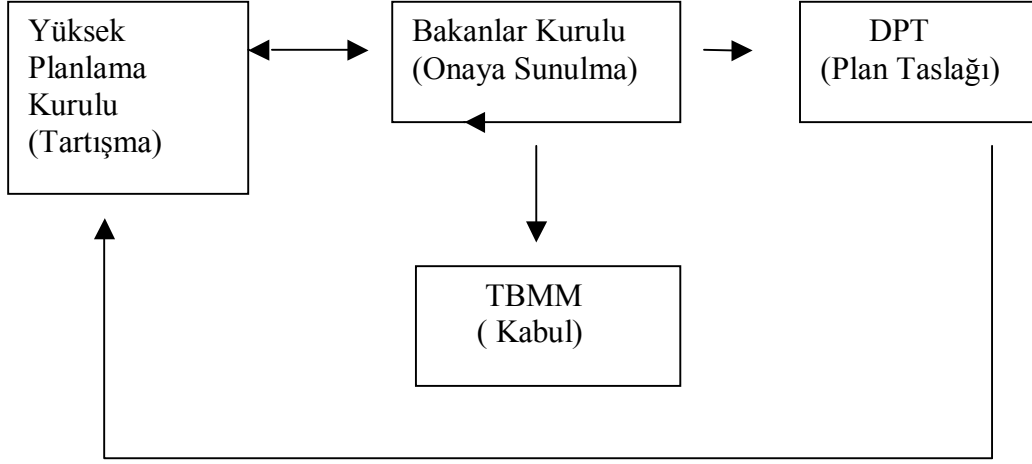
DPT : Örgütsel ve Kurumsal Yapı

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 30 Eylül 1960'ta 91 sayılı kanunla kurulmuştur; buna göre DPT:

- iv) Beş Yıllık Kalkınma Planları,
- v) Yıllık program,
- vi) Sektör ve alt-sektör ana (master) planları yapmakta, kalkınma planlarını bunlara uygun olarak hazırlamaktadır.

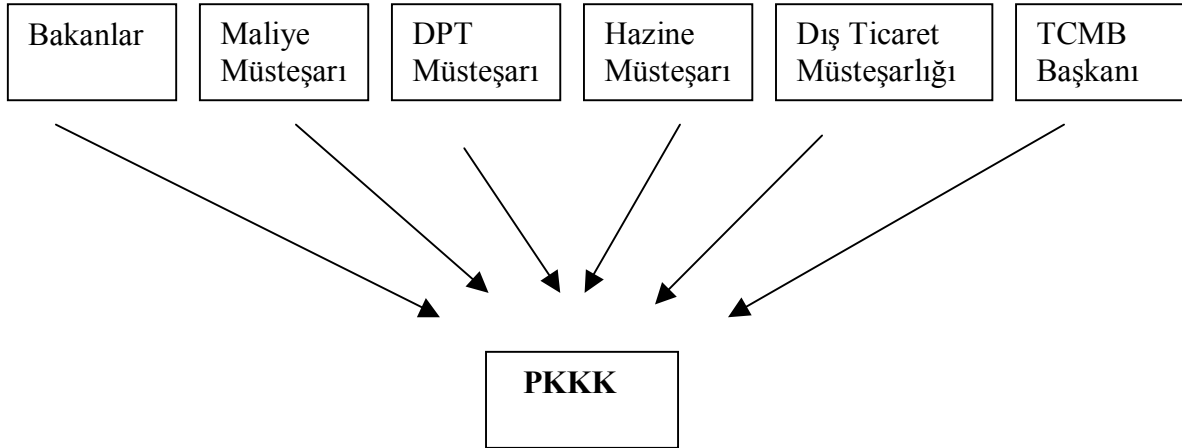
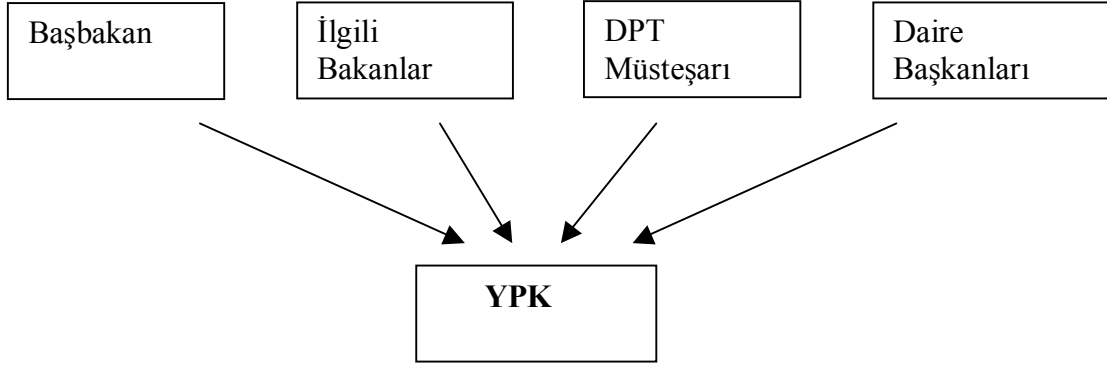
91 ve 77 sayılı yasalarla Yüksek Planlama Kurulu, Başbakan, İlgili Dört Bakan, DPT Müsteşarı, üç Daire Başkanından oluşmaktadır. 77 sayılı yasa, plan sürecinde TBMM Bütçe ve Plan Komisyonu'na bir başka “teknik-siyasal organ kimliği” kazandırarak, kalkınmaya ilişkin kararları yaşama geçirme noktasına getirmiştir.

Planın Kabul Süreci

İdari yapının temelini,

- vii) Yüksek Planlama Kurulu (YPK)
- viii) Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu (PKKK)
- ix) DPT Müsteşarlığı gibi organlar oluşturmaktadır.

Türkiye’de planlamanın tarihi, ulusal planlamanın örgütlenmesinde en önemli kurum olan DPT’nin örgütsel tarihiyle kısmen özdeştir. Kuruluş yasasına göre, DPT’nin merkez örgütü, müsteşar ve doğrudan müsteşara bağlı olarak çalışacak olan İktisadi Planlama, Sosyal Planlama ve Koordinasyon daire başkanlıkları ile genel sekreterlikten oluşmaktadır. Plan metinlerini iktisadi ve sosyal planlama daireleri hazırlamaktadır. İktisadi planlama dairesi aynı zamanda yıllık programları ve bölge planlarını hazırlamakta ekonomik ve sosyal sorunları öncelik ve hedeflere göre değerlendirmektedir. Her iki daire de planların hazırlanmasında, hazırlık sürecine farklı kesimlerin görüş, istek ve beklentilerinin yansımaları sağlamak üzere sürekli ya da geçici Özel İhtisas Komisyonları’ndan (ÖİK) yararlanabilecektir.

1963 sonrasının önemli bir tartışması da kalkınma planları konusu üzerinde olmuştur. Bir grup plana serbest piyasa ekonomisine yersiz müdahale gözü ile bakmış ve planın ekonomiyi aksattığını kabul etmiştir. Başka bir grup ise beş yıllık kalkınma planlarının, siyasal iktidarları sınırladığını, hükümetlerin karar ve tercih alanlarını daralttığını, iktisat politikalarının değişen şartlara uyma gücünü, manevra kabiliyetini azalttığını ileri sürmüştür. Bununla beraber yine fikir ve felsefe alanında yer almakla beraber, uygulamaya da yansıyan bazı görüşler gelişmiştir. Kalkınma planlarının yapımında plan teknisyenlerinin siyasal karar ve tercih alanında etkili olamamaları iktisat politikalarımızın ve planlarımızın bilimsel ve teknik yönlerinin gelişmesini bir ölçüde engellemiştir(Uludağ, 2003,S.31).

Kabul edilmiş ve uygulanmış 3 ayrı 5 yıllık planın her birinde önce 15 yıllık dönem ele alınmakta, ondan sonra plan hangi 5 yıllık döneme aitse, o dönemin amaçları detayları ile ortaya konmaktadır. Bunlara ek olarak, yıllık programlar hazırlanmakta ve faaliyetler en son detayına kadar belirtilmektedir. Planlı kalkınmanın 15 yıllık hedeflerini şu noktalarda özetlemek mümkündür(Uludağ, 2003,S.32).

- A – Yılda % 7’lik bir gelişme hızının sağlanması
- B - İstihdam sorununun çözümlenmesi
- C – Dış Ödeme dengesine ulaşılması
- D – Tüm hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir.

Planlamalarda yöntem olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra Kalkınma Planlaması uygulayan ülkelerde en yaygın olarak uygulanan çok safhalı planlama türü kabul edilmiştir. Bu yöntemde başlıca üç safha vardır. Birinci safhada, ekonominin makro-ekonomik

değişkenleri, bir makro-ekonomik büyüme modeli çerçevesinde ele alınıp, “hedef” büyüme hızına varmak için gerekli yatırım, iç ve dış tasarruf oranları hesaplanır. Bu hesaplara devletin vergi gelirleri ile harcamaları, yatırımlar için gerekli hammadde ve teçhizat ithalatı, ihracat projeksiyonları v.b.katılır. Türk planlamasında Birinci Beş Yıl için basit bir dinamik Keynesgil makro model uygulanmıştır. İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Planlar için bu modeller büyük çapta ayrıntılı hale getirilmiş ve geliştirilmiştir. Ayrıca, yıllık makro denge statik Keynesgil model çerçevesinde ele alınmıştır(İlkin,1988,S.279).

İkinci safhada ekonomi çeşitli üretim kesimlerine bölünerek ele alınmıştır. Burada amaç üretim kolları ile tüketim hedefleri arasında yapısal denkliğin kurulmasıdır. Her iki kesimin, üretimde bulunabilmek için diğer kesimlerden alması gereken hammadde ve yardımcı mallar ile kullanacağı ithal malları ve üretim faktörleri hizmetleri hesaplanır. Böylece yine her kesimin diğer kesimlere verdiği hammaddeler ve yardımcı mallar da hesaplanmış olur. Girdi-çıkı modeli denilen bu safhada üretim kesimlerinin son mal olarak katkıları da ortaya çıkar. Sonuç olarak yatırımların kesimler arasında nasıl dağılacığı, her kesim için gerekli hammadde, emek, sermaye, v.b. hesaplanmış olur. Ayrıca tüketim yatırım, ihracat v.b. malı olarak kesim üretimleri tahmin edilebilir. Her kesim için ayrı ayrı hesaplanan değerler toplanarak birinci safhada uygulanan makro-model ile tutarlılıkları kontrol edilir. Türk planlaması bu safhada Birinci Beş Yıllık dönem için pek fazla yeri bulamamıştır. Ancak 1959 yılı için bir girdi-çıkı tablosu taslağı yapılmış ve bununla yetinilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda 1963 yılı girdi-çıkı tablosu yapılmış ve bunun üzerine yarı girdi-çıkı modeli kurulmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Planda ise bu safha ile ilgili çalışmaların iyice geliştirildiği ve bir ayırıcı (segratif) model kurulduğu görülmektedir. (İlkin,1988,S.280).

Üçüncü safha proje değerlendirme safhasıdır. Her kesimde gerçekleştirilecek çeşitli yatırım projelerinin uygulanabilirliği bu safhada ele alınır. Çeşitli yöntemlere ve amaçlara göre en uygun yatırım projelerine öncelik verilir. Bu safhanın Türkiye gibi istatistikleri yetersiz ülkeler açısından özel bir önemi de vardır. Dinamik Keynesgil modelde veya başka bir değişik “*Harrod-Domar*” modelinde amaç olmayan tek parametre sermaye/hasıla katsayısı ekonomide bir birim hasıla yaratmak için kaç birim sermaye gerektiğini ve hasılda bir birim artış yaratmak için sermaye stokunu kaç birim genişletmek (ne kadar yatırım yapmak) gerektiğini belirtmektedir. “*Bu katsayısı hesaplamak için uygulanacak en basit yöntem, yatırımlar ve hasıla artışları için uzunca bir dönemi kapsayan zaman serileri düzenlemek ve bu serilere çeşitli istatistik hesaplama yollarını uygulamaktır. Yalnız buradaki*

güçlük şudur. Aslında global olarak hesaplanan sermaye/hasıla katsayısı çeşitli üretim kesimlerinin sermaye/hasıla katsayılarının tartılı bir ortalamasıdır. Şu halde global hesaplamada, ekonominin yapısında meydana gelen değişimler çok nisbi olarak dikkate alınabilmektedir. Bu bakımdan en uygun yöntem kesim sermaye/hasıla katsayılarını hesaplayıp ortalamasını alarak makro modele uygulamaktır. Oysa bu sefer de her kesimin sermaye/hasıla katsayısı, yine her kesimde yürürlüğe konan projelerin sermaye/hasıla katsayılarının tartılı ortalamasıdır. Şu halde sermaye/hasıla katsayısını hesaplamak için en sağlıklı yol, proje seviyesine kadar inmektir. Planlamada üçüncü safhanın önemi burada daha da belirgin hale gelmektedir.” (İlkin,1988,S.281). Türkiye’de Birinci Plan Dönemi için böyle bir olanak yoktu. Çünkü elde hesaplama için kullanılacak bir (özel veya kamu kesimi) proje demeti yoktu. Bu yüzden birinci dönemde sermaye/hasıla katsayısı götürü olarak, birtakım düzeltmeler de uygulanarak 2.60 olarak hesaplanmış, ikinci dönemde 3.25 olarak hemen düzeltilmiştir. Çünkü gerek planlamanın kamu kesimi için emredici olması gerek özel kesimin belli ölçüleri aşan yatırımlarına vize vermesi elde önemli miktarda proje verisi toplanmasına neden olmuştur. Üçüncü plan dönemi için hesaplamada kullanılacak olan proje sayısının daha da arttığını görüyoruz. Bununla beraber inşaat, ticaret ve tarım kesimleri için yine zorunlu olarak götürü hesaplara gidildiği görülmektedir(İlkin,1988,S.281).

Özetlersek, Türk planlaması reel modeller açısından her üç safhada da önemli aşamalara varmıştır. Ancak, ülkemizin ilerleyen yıllarda yaşadığı enflasyon sürecinin de kanıtladığı gibi ekonominin parasal cephesine daha fazla ilgi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

(Harrod-Domar modeli: Harrod-Domar modeli, Keynes’in ortaya attığı toplam harcama teorisi’ni genişletmeye yönelik ilk girişimlerden olup, Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından ortaya konmuştur. Her ne kadar Harrod ve Domar çalışmalarını ayrı ayrı yapmışlarsa da aralarında çok az farklılık olduğu için birlikte “ Harrod-Domar” modeli olarak ele alınmaktadır. Modelin vurguladığı temel prensip net yatırımın ikili etkisidir. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluştururken öte yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttırmaktadır. Sonuç olarak, bir ekonomide herhangi bir dönemde gerçekleştirilen net yatırımın bir talep bir de kapasite olacaktır. Eğer herhangi bir dönemde net yatırım miktarı dönemin net tasarrufuna eşitse ve eğer gelir ve çıktı düzeyinde denge olarsa planlanan tasarrufla planlanan yatırım birbirine eşit olmalıdır. Keynesgil modelde olmayan husus, bu net yatırım döneminin ayrıca kapasite etkisinin olacağıdır. Ekonomide reel GSMH’daki büyüme oranını açıklayan Harrod-Domar modeli az gelişmiş ülkeler için de uygulanabilir bulunmuştur. Bu modelde Harrod, Keynesyen modelini

sanayileşmiş ülkelerdeki işsizlik sorununun çözümü olabilecek şekilde geliştirmiştir. Keynesyen modeline sermaye-çıktı oranı kavramını da ekleyerek önce Harrod ve ardından Domar statik olan bu modeli az gelişmiş ülkelere de uygulanabilecek dinamik bir model haline getirmişlerdir. Harrod-Domar modelinin sonuçları 1950'lerde Robert Solow tarafından eleştirilmiştir. Modelin formülasyonu kısaca şöyledir; "Milli gelir seviyesi Y , milli gelirdeki artış ΔY ile gösterilecek olursa, büyüme hızı (Y), $Y = \Delta Y / Y$ ifadesi ile belirtilir." Harrod-Domar modelinde sermayenin verimliliği yerine onun tersi olan sermaye/hasıla oranı kullanılmaktadır. Yatırım oranı ile büyüme süreci boyunca her dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin tümünün arz ve talep fazlalığı yaratmadan absorbe edilmesi gerekecektir. Böyle bir dengenin sağlanması için gerekli ve yeter şart, yatırım=tasarruf eşitliğidir.)

1963 yılından başlayarak uygulanmaya çalışılan Planların Üç temel niteliği vardır, bunlar kapsadıkları süreler bakımından üçlü görünüm içinde başlamış fakat 1980 sonrası süreyi kapsayan perspektiflerin vazgeçildiği için, günümüzde ikili görünüme dönüşmüştür.

1.3.1.1. Perspektifler

Birinci Perspektif 15 yıl için hazırlanmıştır. Ancak 10 yıl sonra 1971 yılında AET ile imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol gereği 22 yıllık ikinci bir perspektif düzenlenmiş ve bu perspektif Üçüncü Plan ile birlikte kabul edilmiştir. 6.Beş Yıllık Kalkınma Planı ve sonrası perspektif uygulamasından vazgeçilmiştir.

Birinci perspektifte üç ana hedef belirlenmiştir:

- i) % 7'lik kalkınma hızının gerçekleştirilmesi ve istihdam sorununun çözümlenmesi,
- ii) Dış ödemeler dengesinin sağlanması,
- iii) Ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine göre gerçekleştirilmesi,

1.3.1.2. Kalkınma Planları

Beş yıl süreyi kapsayacak şekilde hazırlanmaktadır. TBMM Kararı (kanun) olarak kabul edilerek uygulamaya konulmaktadır. 1978 ve 1984 yılları plan hazırlıkları TBMM'den geçirilerek onaylanmadığı için plan kapsamı dışında kalmıştır.

1.3.1.3. Yıllık Programlar

Bir yıl için hazırlanan yıllık programlar, Bakanlar Kurulu Kararı (kararname) olarak Resmi Gazetede yayınlanmaktadır. Ayrıca Bakanlar Kurulunca her yıl, yıllık programlarda öngörülen yatırımlarla ilgili olarak “yatırım programları” ve “yıllık icra planları” kabul edilerek yürürlüğe konulmaktadır.

Uygulanan planlar kapsadıkları sektör ve bölgeler itibariyle makro ve ulusal plan niteliğindedir. Planlar ile ilgili belirlenen amaçlar ve araçlar, sektörlerin ve ülkenin bütünü yönünden ele alındı. Oysa daha önce 1933 yılında hazırlanıp 1934’de uygulamaya konulan I. Sanayi Planı ulusal nitelikte olmakla birlikte makro değil kısmi plan niteliğindedir.

Planlarda daha çok kamu kesimi için zorunlu, özel kesim için yol gösterici yön göze çarparken, Uygulamada daha çok özel kesim için belirlenen hedeflere yaklaşıldığı görülmektedir.(Bunun nedeni çalışmamızın Dördüncü bölümünde anlatılacaktır.)

Planların Aşamaları ise şu şekilde özetlenebilir;

- i) Kalkınma planlarında ulaşılmak istenen makul bir büyüme hızı saptanır.
(İlk perspektifte % 7 olarak saptanmıştır.)
- ii) Belirlenen büyüme hızına ulaşabilmek için, Harrod-Domar Büyüme Modeline göre sermaye hasıla oranı da dikkate alınarak yatırım/GSMH ve tasarruf/GSMH oranları belirlenip, Ayrıca bu oran yardımıyla her yıl yapılması gereken yatırım büyüklükleri saptanır. Eğer belirlenen yatırım/GSMH oranını karşılayacak bir tasarruf/GSMH oranının gerçekleşmeyeceği tahmin edilmişse, iç kaynak yetersizliği söz konusu demektir. Bu durumda ayrıca gerekli dış kaynak için olanaklar tespit edilir.
- iii) Yatırımların sektörel dağılımı ile kamu yatırım projeleri saptanır.

1980 sonrası dönemde plancılığa eskisi kadar önem verilmediği, 1980 sonrasında planlar adeta yıllık programlar gibi algılandığından, 5 yıllık planları 1980 sonrası ve öncesi şeklinde incelemekte yarar vardır.

1.4. BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLAN (1963 – 1967)

1963’de yürürlüğe giren I. B.Y.K.P. Türk ekonomisinin genel hatlarını çiziyor, fakat özellikle sanayileşme sürecine, etkin öneriler getirmiyordu. “ Sektörlerde Gelişmenin Genel Görünüşü” kısmında imalat sanayi hakkında şöyle denmekteydi: “İmalat sanayinin birçok kollarında büyük değişmeler olacaktır. Yurdumuzda daha önce kurulmuş bulunan sanayi kollarının milli gelirdeki artışlara uygun olarak gelişmesi için gereken yatırımlar saptanmıştır. Büyük bir toplama varmayan bu yatırımlara karşı yeni imalat kolları ile büyük yatırımlar planlanmış bulunmaktadır.” (İlkin, 1988,S.282).

I. B.Y.K.P.’nda 5 yıllık dönem içinde yapılması öngörülen toplam gayri safi yatırımlar şöyledir.

Tabloya göre yatırımlar içinde madencilik kesimine yapılacak yatırımların payı % 5.4, imalat sanayine yapılacak yatırımların payı % 16.9, enerji kesiminin payı ise % 8.6’dır.İmalat sanayi için saptanan amaç ve ilkeler şöyledir: Her malı ülke içinde imal etmek amaç değildir.

TABLO I Gayri Safi Yatırımlar (1963-1967)

(1961 Fiyatlarıyla – Milyon TL)

	1963	1964	1965	1966	1967	Toplam
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Tarım	1213.2	1712.2	2182.0	2590.0	2581.0	10548.4
Madencilik	457.8	735.2	794.6	809.9	435.5	3233.0
İmalat Sanayi	2166.3	2359.9	2276.9	1726.4	1559.7	10089.2
Enerji	76.4	850.0	1057.9	1233.5	1286.2	5134.0
Ulaştırma	1298.0	1355.9	1482.3	1851.9	2171.3	8159.4
Hizmetler	581.0	426.1	637.0	1030.0	1291.8	3965.9
Konut	2085.0	2229.0	2390.0	2594.0	2818.0	12116.0
Eğitim	660.0	783.0	795.0	836.0	1153.0	4227.0
Sağlık	200.5	230.1	278.2	320.2	317.9	1346.9
Turizm	145.5	148.2	164.7	175.6	193.0	827.0
Toplam	9513.7	10829.6	12058.6	13167.5	14077.4	59646.8

Kaynak: I. B.Y.K.P 1963, sf. 137

- i) Milli geliri arttıracak ve refah seviyesini yükseltecek konularda kıyasla maliyet tahlillerinin elverişli sonuç verir görüldüğü alanlarda üretimi geliştirmek yoluna gidilmiştir.
- ii) Bazı alanlarda kapasite fazlalığı olduğu için yalnız fazla kapasitenin kullanılması durumunda üretimin marjinal maliyeti, milletlerarası fiyat karşılaştırmasına elverişli olduğunda üretime devam etmek kararının ekonomik olabileceği göz önünde tutulmuştur.
- iii) Fazla kapasitenin kullanılması ve yeni fazla kapasiteler yaratılmaması için gerekli organizasyon tedbirleri saptanmış ve bunlara uygulanacağı kabul edilmiştir.
- iv) Yeni kurulan bazı sanayilerde belirli bir öğrenme devresi için veya talep seviyesine bağlı olarak başlangıçta bir süre için himaye yoluyla milletlerarası fiyatlarla mukayese edilebilir fiyatlara gelinebileceği kabul edilmiştir.
- v) İthalat politikasının sanayi koruma tedbirleriyle bunların uygulama oranlarının kalkınma hedeflerine uygun olarak tespit edileceği ve yerli sanayi mamullerini ithal mamullerine göre elverişsiz durumda bırakan idari ve hukuki aksaklıkların kaldırılacağı düşünülmüştür.
- vi) Yeteri kadar ve istenilen nitelikte yerlisi yapılan malların ithalatın koruma hedeflerine uygun şekilde denetlenmesine ya da tamamen yasaklanmasına gidilecektir.
- vii) Yerli mamuller fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üstünde teşekkülünü önlemek ve milletlerarası yarışmaya alıştırmak için uygun süreler sonunda denetlemeli, rekabet malları ithalatına gidileceği kabul edilmiştir.
- viii) Tekelci durumlar yüzünden fiyat bünyesinin bozulmasına ve bazı ellerde aşırı karların toplanmasına engel olacak tedbirler alınacaktır.

I. BYKP'nın gerçekleşmesi için GSMH'nin % 18.3'ünün yatırımlara ayrılması hesaplanmıştır. (Her yıl MG'nin % 7'lik artışını sağlamak için; Türkiye sermaye/hasıla oranı ise 2.60 olarak belirlendiğinden $7 \times 2.60 = 18,20$ 'lik bir payın GSMH'dan yatırımlara ayrılması gerekiyordu. Bunun %3.5'u, dış kaynaklardan, kalanın iç kaynaklardan karşılanması planlanmıştır. Kuşkusuz bu yatırımlar planda kabul edilen karma ekonomik düzen anlayışına

uygun olarak hem kamu, hem özel sektör tarafından birlikte yapılacaktır. Planda 68 milyar liralık yatırım yapılması öngörüldüğü halde, uygulama 64 milyar liraya ulaşmıştır. Bunun 34 milyarı, kamu, 30 milyarı ise özel sektöre gerçekleştirilmiştir. Bu durumda karma ekonomi anlayışının planda kalmadığı, uygulama da sürdürüldüğü görülmektedir(Uludağ, 2003,S.32).

1.5. İKİNCİ BEŞ YILLIK PLAN (1968 – 1972)

1962 - 1972 yıllarını kapsayan II. B.Y.K.P. hedefleri ve stratejisinde, sanayileşme üzerinde I. B.Y.K.P.'e kıyasla daha fazla durulmuştur. “Planlı kalkınmada gözetilecek temel ilkeler” kısmında şöyle denilmektedir.

“II. B.Y.K.P., döneminde, sanayin ekonominin sürükleyici sektörü olması temin edilmiş olacaktır. Sanayileşme bu dönemde hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek ve bu hızı arttırarak devam ettirebilmek için şarttır. Türkiye'nin tabii kaynakları ve diğer faktörler, hızlı sanayileşmenin karşılaştırmalı üstünlük ilkesine göre mümkün olduğunu göstermektedir. Bu dönemde kurulacak ağır sanayi tesisleri bir yandan tarım sektörünün modernleştirilmesine ve tarımdan sanayiye kaynak aktarılmasına yardımcı olacak öte yandan küçük sanayinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratacaktır “(İlkin,1988,S.285).

Dikkat edilecek olursa, sanayileşme ile tarım kesimi arasında yakın bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Planlı döneme geçildiğinde, I. B.Y.K.P. stratejisinde öngörülen sanayi yatırımlarının gerçekleşebilmesi için, özel kesimi teşvik edici birtakım tedbirler öngörülmüş ve I.B.Y.K.P. planının yürürlüğe girdiği 1963 yılından itibaren bu konuda çeşitli kanunlar çıkarılmıştır.

Yatırımları ve ihracı teşvik amacıyla Birinci Plan döneminde çıkarılmış olan kanunlar şu şekilde özetlenebilir:

Yatırımların Teşviki; Bu konuda 1963 yılında, Gelir Vergisi Kanununa eklenen maddelerle yatırım indirimi getirilmiştir. 202 sayılı Kanuna göre tarımsal yatırımlarda % 40, bölge kalkınması ile ilgili yatırımlar da % 40, geri kalmış,yörelerdeki yatırımlara % 50 ve diğer yatırımlarda % 30 indirim oranı uygulanmaktadır. Yapılacak yatırımların D.P.T.'nin hazırladığı kalkınma planlarına uygun olması gerekmektedir(İlkin,1988,S.287).Ayrıca

yatırımların üretimi genişletmeye, verimliliği arttırmaya, ihracatı geliştirmeye, ürünlerin kalitesini iyileştirmeye, kültür düzeyini yükseltmeye, ürünlerin kalitesini iyileştirmeye, kültür düzeyini yükseltmeye, bilimsel ve teknik araştırmaya, çalışma güvenliğini sağlamaya, yabancı turist çekmeye yönelik olması gerekmektedir. Dikkat edilirse yatırım indirimi amacının, toplam yatırım hacmini artırmak, yatırımları geri kalmış yörelere kaydırmak olduğu görülür.

Yatırımların teşviki amacıyla ayrıca yine 1963 yılında Vergi Usul Kanununa eklenen madde ile, vergi sistemiyle hızlandırılmış amortismanla geçilmiştir. Yani daha önce tatbikatta çeşitli güçlüklerle karşılaşılan değişik amortisman hesaplarına açıklık ve kolaylık getirilmiştir.

1964 yılında, yatırım mallarının maliyetini düşürücü bir tedbir daha konmuştur. 474 sayılı Kanunla gümrük vergisi oranlarında değişiklik yapmaya ve planın hedeflerine uygun yatırım mallarından alınan gümrük v.b. vergileri taksitlendirmek olanağı getirilmiştir.

İhracatın teşviki: İhracatın teşvik amacıyla 1963 tarih 261 sayılı Kanunda ihracatta vergi iadesi kabul edilmiştir. Ürünlerimizin dış piyasalarda rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla önerilen vergi iadesi, vasıtalı vergiler olarak dahilde alınan istihsal ve şeker tüketim vergileri, ithalde alınan gümrük ve istihsal vergileri, banka, sigorta muameleleri, nakliyat, ücretlerden alınan gelir vergisini ayrıca resimler, harçlar ve belediye hisselerini kapsamaktadır.

İkinci Plan döneminde ise şu teşvik tedbirleri getirilmiştir:

Yatırımların teşviki; Birinci Plan döneminde 202 sayılı Kanunla getirilmiş olan yatırım indirimi İkinci Plan döneminde 933 sayılı Kanunla değişikliğe uğramıştır. Bundan böyle, yatırım miktarının % 80'ini geçemeyecek ve oranlar yıllık programlarda belirtilecektir. 1968 yılı programında tarım kesimi için % 60, madencilik için % 60, ulaştırma kesimi için % 70, turizm kesimi için % 70, turizm kesimi için % 70 imalat kesimi için ise her alt kesim için % 80'e kadar çeşitli oranlar saptanmıştır(İlkin,1988,S.287).

Yine yatırımlar ile ilgili olarak İ.B.Y.P. döneminde gümrüklerde tam ve kısmi muaflık getirilmiştir. Bu durumda yaklaşık olarak yatırımların % 15 - 20 arasında bir ucuzluk sağlanmıştır. Bu arada muaflıktan yararlanabilmek için yapılacak yatırımların şu koşullardan en az birini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kurulacak tesisin ekonomik ölçüde olması, yeni bir teknoloji getirmesi, yan sanayinin gelişmesine yardım etmesi, dünya fiyatlarına uygun

olarak üretim yapması, ihracata yönelik bir yatırım olması, ithalat ikamesi sağlaması. Bunların yanında, 1968 yılı programı ile yeni vergi tedbirleri getirilmiştir. Ayrıca orta vadeli kredi, selektif kredi, geliştirme ve teşvik fonları, sanayici ve ihracatçı senetlerine düşük faizle reeskont olanağı gibi parasal tedbirler de getirilmiştir.

İhracatın Teşviki; İkinci Planda ihracatımızın yapısının değiştirilmesi amacı ile özellikle ihracata dönük sanayiler kurulması teşvik edilmektedir. Teşvik tedbirleri olarak vergi iadesi, dış piyasalarda rekabet olanağını temin için “ihracat birliklerinin” kurulması, döviz tahsislerinde öncelik tanınması v.b. getirilmiştir(İlkin,1988,S.288).

Gerek Birinci Plan ve gerek İkinci Plan döneminde uygulanan teşvik tedbirleri öngörülen amaçları tam olarak gerçekleştirememiştir. Bunların nedenlerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- i) Az gelişmiş yörelere uygulanan yüksek indirim oranlarına rağmen yatırımların bu yörelere doğru kaydırılması tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.
- ii) Parasal teşvik tedbirleri pratikte uygulanamamıştır. Özellikle orta vadeli kredi ve selektif kredi sistemi işleyememiştir.
- iii) Turizm konusundaki teşviklerin gerek tedbir olarak, gerek uygulamalarının başarısız olması nedeniyle, turizm,kitle turizmine dönememiştir.

Teşvik tedbirleri çeşitli formaliteler yüzünden yaygın ve tam olarak uygulanamamıştır. Teşvik tedbirlerinin geniş bir kitle tarafından bilinmemesi, bu tedbirlerden belirli sınıfların yararlanmasına yol açmıştır.

İki Plan döneminde teşvik tedbirlerinin sanayimizde istenilen boyutlarda bir gelişme meydana getirememesini ilgili teşvik tedbirlerinin, Türk sanayileşme sürecinin yapısına uygun bir sanayileşme politikasının içinde saptanmamış olmasına bağlayabiliriz.

I. B.Y.K.P.'da sanayi kesimine yapılacak yatırımlar, 1963 yılında 3.330 milyon, 1964'de 3.945 milyon, 1965'de 4.128 milyon, 1966'da 3.769 milyon, 1967'de ise 3.281 milyon olarak öngörülmüştür. Yukarıdaki rakamlar sanayiye yapılacak yatırımların 1965'e kadar artacağını daha sonraki yıllarda ise azalacağını göstermektedir. Ayrıca, imalat sanayisinde yapılan

yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı, 1963’de % 22 civarında iken 1967’de % 11’e düşecekti. II. B.Y.K.P.’ da önemli nokta, makine imalatının üçüncü plana bırakmış olmasıdır. Kısaca belirtirsek I. B.Y.K.P. ve II. B.Y.K.P. sanayileşme sürecini ayrıntılı bir şekilde ele almamış ve özellikle araçlarını açıkça belirtememiştir.(İlkin,1988,S.289).

II. BYKB’da gerçekleşmiş yıllık gelişme hızlarının ortalaması % 6.5 olduğuna göre, hedef kabul edilen %7’den çok sapsmış bulunmamaktadır. Yalnız bazı yıllarda (özellikle 1965), yıllık hedef gelişme hızının çok altında kaldığı, bazı yıllarda (1966 ve sonrası) çok aşıldığı görülmektedir. DPT’ye göre bu durum en çok tarımsal üretimdeki istikrarsızlığa bağlanmıştır(Uludağ, 2003,S.32).

1.6. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN (1973 – 1977)

Birinci ve ikinci planlar, 15 yıllık uzun dönemli bir perspektifin ilk iki planı idi.

III. B.Y.K.P.’nin bu bakımdan sonuncu beş yıllık plan olması gerekiyordu. Oysa, III. B.Y.K.P. 1973 - 1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. Bu değişmeye neden olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmamız, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ile ulaşılan sonuçlar, kazanılan tecrübeler ile planlama sürecinde karşılaşılan sorunlar ve kalkınma potansiyelinin daha belirgin duruma gelmiş olması, gösterilmektedir.

III. B.Y.K.P.’nin 22 yıllık perspektifi öngörmesi, Türk ekonomisinin 1995 yılında geldiğinde, A.E.T.’nin kurucu üyesi olan İtalya’nın 1973 yılındaki iktisadi düzeyine ulaşması bekleniyordu. 1995 yılında ulusal üretimin % 10’u tarım, % 40’ı sanayi ve % 50’si hizmetler kesimi tarafından üretileceği, yine 1995 yılında birey başına gelirin 1500 Amerikan Dolar’ına yükselmesi öngörülmekteydi. 1995 yılı için hedef alınan yapıya ve gelişmişlik düzeyine ulaşmak ve karşılaşılan dar boğazlar ve çözümlenemeyen sorunlar nedeniyle yapısal değişikliğin daha da hızlandırılması gerekmekteydi. Bu açıdan sanayi kesiminde öngörülen değişimler şu şekildedir:

“ İleriyi ve geriye besleme etkisi güçlü ara malları sanayi ile istihdam yaratan, teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliğe sahip, milli hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağlılığı hafifleten ama uluslar arası ticaret ortağı haline getirecek yatırım malları sanayinin toplam sanayi üretimi içindeki payının arttığı bir sınai yapıya ulaşmak amaç edinilmiştir.” (İlkin, 1988,S.290)

“ Dünya piyasalarında rekabet olanaklarının artırılması ve bütün ekonomik kesimlere yüksek bir verimliliğin sağlanması için; dünyadaki teknolojik gelişmeler yakından izlenecek, teknoloji ithalatında en yeni teknolojilerin seçilmesi yanında ithal edilenlerin en etkin şekilde kullanılmaları esas olacaktır.”

“ Temel metal sanayileri ve enerjinin hammadde gereksinimleri göz önünde bulundurularak, aramalar önceliklere göre düzenlenecek ve bilinen maden rezervlerinin geliştirilmesi, işletmeciliğin milli kalması temel ilke olarak, kaynaklarının israf edilmeden en uygun biçimde değerlendirilmesi sağlanacaktır”

“ Kapasite büyüklüğü ve kullanımı, teknoloji seçimi, uygun kuruluş yeri ve dış rekabet gücü konuları daha çok önem kazanacak ve bunu sağlayacak sınıai organizasyon milli teşebbüs esas olacak şekilde geliştirilecektir. Montaj sanayi III. B.Y.K.P. döneminde imalat sanayine dönüştürülecek, otomotiv gibi yoğun sermaye, teknoloji ve araştırma gerektiren belirli sanayi kollarında birleşmeleri sağlayacak özendirme tedbirleri alınacaktır.”(İlkin, 1988,S.291)

III. B.Y.K.P.’nin yeni stratejisi eski planlardan farklı olarak kantitatif amaçların yanında ekonomik yapının değiştirilmesini de amaç olarak saptamıştır. III. B.Y.K.P.’nin diğer planlarda üzerinde durulmayan bu yapısal değişme, bir taraftan sanayi kesiminin ulusal gelir içindeki payının % 40 gibi yüksek bir düzeye çıkarılması, diğer taraftan sanayi kesiminde, ara-malı ve yatırım-malı üretiminin artırılarak, tüketim malı üretiminin payının düşürülmesidir. Yalnız burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Bu da iktisadi kalkınmanın sanayileşmeyle olan ilgisidir. Yeni stratejide “gerçekten sanayileşme mali ve maddi kaynakları hızla arttıran geniş istihdam yaratan bir iktisadi gelişme yoludur. Ayrıca sanayileşme Türkiye’nin adayı bulunduğu Topluluğun tabiatının, komşularının yönetiminin ve jeopolitik tutumunun da bir gereğidir” denilmektedir(İlkin, 1988,S.291). Bu düşüncelerin III. B.Y.K.P.’da yer alması, Türk ekonomisinin gelişmesinde uğranılan 10 yıllık bir zaman kaybından sonra geç de olsa benimsenmesi, sevindiricidir. Diğer taraftan, yeni stratejide belirtilen yeni “kalkınma hızı” kavramı üzerinde de ayrıca durmak gerekecektir(İlkin, 1988,S.291).

Gerek I. B.Y.K.P. ve gerekse II. B.Y.K.P. da kalkınma hızı kavramı genellikle G.S.M.H.’nin yıllık artış hızı olarak saptanmıştı. Oysa G.S.M.H.’nin yıllık artış hızı ekonomik

salt büyümeyi gösterdiğinden, bunu, kalkınma hızı değil, büyüme hızı olarak nitelendirmek gerekir. III. B.Y.K.P.'da bu durumun düzeltilmesi düşünülmüş ve yeni bir "kalkınma hızı" anlayışı getirilmiştir. Yeni kavramın açıklaması şöyledir:

“ Yeni kavram verimlilik artışının ülke koşullarında ölçülebilir birer göstergesi olarak önümüzdeki dönemde aşağıdaki şekilde uygulanacaktır:

İ

- i) G.S.Y.İ.H.'daki artış hızı,
- ii) Sanayi gelirlerinin G.S.Y.İ.H.'deki payı ve G.S.Y.İ.H.'ya marjinal katkısı.
- iii) Sınai üretimin (madencilik, imalat sanayi, enerji) yıllık ortalama artış hızı ve sanayi üretiminin bileşimi,
- iv) Sanayiye ayrılan yatırımların yıllık ortalama artış hızı ve toplam yatırımlar içindeki payı kalkınmanın göstergeleri olarak alınacak ve bunların tamamı yeni "kalkınma hızı" kavramını oluşturacaktır.

Kalkınma kavramını açıklamak için, adil olmayan gelir dağılımı, eğitim, mesken v.b. sorunlarda göz önüne alınmalıdır. Bir çok görüşe göre kalkınma kavramını daha önce de değinildiği gibi çok kısa olarak şu şekilde tanımlanmaktadır; Kalkınma sanayileşme ile eş anlamdadır ve sanayileşme tüm yapısal bir değişimdir(İlkin, 1988,S.291). III. B.Y.K.P.'da sanayileşme açısından öngörülen tedbirler şöyle özetlenebilir:

III. B.Y.K.P. döneminde G.S.Y.İ.H. da 88 milyar TL. artış sağlanacaktır. Üretim, tarım kesiminde yılda ortalama % 4-4.5, sanayi kesiminde % 11.5 – 12.5 hızlarıyla artırılabilecektir. Sanayi içinde imalat kesiminin üretimi, yılda ortalama % 11.5 – 12 bir hızla gelişecek imalat kesiminin yapısının değiştirilmesi için tüketim malları sanayisinde yılda ortalama % 6.5 – 7.5 bir hızla artmasına karşılık, ara-malları sanayisinin % 16 – 17 hızları ile artması gerçekleştirilecektir. Ayrıca, kimya, demir-çelik, makine imalatı gibi sanayilerin 1977 yılındaki üretimleri, 1972 düzeyinin iki katına ulaştırılacaktır. Madencilik kesimi üretimi yılda ortalama % 15 hızla, enerji üretimi % 13 hızla artırılabilecektir. Sabit yatırımların 1973-1977 döneminde % 12'si tarım, % 45'i sanayi, % 43'ü hizmetler kesiminde yapılacaktır. Yine aynı dönem içinde 450 milyon dolarlık ithalat ikamesi yapılacaktır. Bunun 40-50 milyon doları tüketim malları sanayilerinde 100-110 milyon doları makine imalat ve elektrik malları sanayilerine, kalan 300-320 milyon dolarlık kısmı ise demir-çelik, kimya, kağıt v.b. sanayi dallarında gerçekleştirilecektir. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı arttırılarak toplam

ihracatın % 40 dolayına erişilecektir. Ayrıca tarım dışı kesimlerde yaklaşık 1.6 milyon kişi için istihdam olanağı yaratılacak ve böylece tarım dışındaki çalışanların oranı (1972’de % 34) 1977’de % 41’ yükseltilecektir. Yine Üçüncü Plan döneminde öngörülen 291 milyar TL’lık yatırım seviyesinin gerçekleştirilmesi için tasarrufların 1977’de G.S.M.H’nın % 25.5’ine yükseltilmesi sağlanacaktır (İlkin, 1988,S.292).

Özellikle sanayi kesiminin ortalama büyüme hızının III. B.Y.K.P. döneminde % 11.3’e ulaşması, iyimser bir tahmin olmaktadır. Zira I. B.Y.K.P. ve II. B.Y.K.P. döneminde gerçekleşen hızlar 9.7 ve 7.6 olmuştur. Ayrıca III. B.Y.K.P.’da ara-malları ve yatırım-malları sanayilerine ağırlık verileceği de dikkate alınır % 11.3’lük bir hızın gerçekleşme şansının III. B.Y.K.P.’nın temel yapısı içinde daha az olduğu söylenebilir (İlkin, 1988,S.293).

Kronik dış açılara dayanan gelişme süreci, 1961 yılında OECD bünyesinde kurulan Türkiye’ye yardım konsorsiyumuyla dış denetim altında tutulmuştur. 1968’den itibaren dış çevreler, IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönünde etkiye başlamışlardır. 10 Ağustos 1970’te 1 dolar resmen 9 TL’den 15 TL’ye çıkarılarak; ithal teminatları ve damga resimleri düşürülerek ve liberasyon listeleri genişletilerek dış telkinler doğrultusunda bir operasyon yapıldı. Ancak, 10 Ağustos kararlarının, geleneksel IMF modeli doğrultusundaki eksiklerinin giderilmesi, yedi ay sonra, yani 12 Mart 1971 sonrasında oluşan yarı-askeri rejiminin grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alması ve ücretleri dondurması sonunda gerçekleşmiştir.(Boratav,2004,S.128).

1970 – 1975 arasında, TL’nin dış değeri düşürülmemiş; hatta ABD’nin devalüasyona gitmesi sonunda dolar 13.70 TL’ye kadar düşmüştür. 1975-77 arasında ise mini-devalüasyonlarla dolar 17.50 TL’ye çıkarıldı. 1970-1974 arası, işçi dövizlerindeki ani sıçrama ve 10 Ağustos kararlarından sonra dış kredilerin artırılması nedeniyle, dış tıkanıklıkların asgariye indiği bir alt dönemdir.

Petrol fiyatlarındaki ani sıçrama bu rahat gidişe son verdi. Türkiye’nin 1974 sonrasında tüm dünyanın sürüklendiği kriz koşullarına tepkisi, bu arada çok gerginleşen siyasi rekabetin yarattığı sürekli bir seçim ekonomisi atmosferi içinde, bunalımın ülke ekonomisine yansımaları ne pahasına olursa olsun ertelemeye çalışmak oldu. Ham petrol fiyatının dünyada üç misli arttığı bu yıllarda Türkiye’de petrol türevlerinin fiyatları pek az değiştirildi. Türkiye ekonomisinin alışkın hale geldiği dış kaynak türlerinde meydana gelen tıkanmaya rağmen, ticari kredilerle ve özellikle Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) adını taşıyan pahalı bir kısa

dönemli borçlanma yöntemiyle ithalat hacmi artırılmaya çalışıldı. Dünya ekonomik bunalım içinde debelenirken Türkiye ekonomisi bu yapay yöntemlerle 1975 ve 1976'da %8 dolaylarında büyümekteydi. Bu büyümenin zorlama niteliği, 1976 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının 1/3'e düşmesiyle ortaya çıkıyordu. Yukarıda sözünü ettiğimiz "popülist" iktisat politikalarını dış tıkanmalardan kaynaklanan bir bunalım konjonktürüne gidilerken sürdürmek imkansızlaşmaktaydı. Farklı bir ifadeyle, artan siyasi istikrarsızlık ve partiler arası çekişmenin şiddetlenmesi biçiminde tezahür eden politik güçlükleri yapay bir refah konjonktürü yaratarak aşmaya çalışan Demirel çizgisinin başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı. Nitekim bu zorlamaların genel seçim koşullarında sürdürüldüğü 1977 yılı, ertelenmiş ekonomik bunalımın nesnel olarak da patlak verdiği yıl olmuştur(Boratav,2004,S.129).

I. ve II. Beş yıllık Planlar, Birinci 15 yıllık perspektifin ilk iki bölümünü oluşturmuşlardır. III. BYKB, Birinci 15 yıllık uzun dönemli perspektif planın son bölümünü oluştururken, (1973-1995) dönemini kapsayan 22 yıllık uzun dönemli perspektif planın ilk bölümü olmaktadır. Bu 22 yıllık yeni strateji adını taşıyan dönemin, niçin kesinlikle 22 yıl olduğu sorulabilir: Bunun cevabı olarak Türkiye'nin AET ilişkilerini son olarak düzenlenmiş bulunan Katma protokol (1973) da aramak gerekir. Burada Türkiye'nin ancak bu yılda tam üye olabileceği kabul edilmiştir(Uludağ,2003,S.35).

Fert başına gelirin 1995 yılında 1500 dolara ulaşması uzun dönemli planın başlıca hedefleri arasındadır. Ayrıca ekonomik yapının da değiştirilmesi de ana hedeflerin arasında yer alır. Ekonomik yapının sanayi lehine değiştirilmesi yanında, sanayinin iç yapısının da değiştirilmesi hedefler arasında yer almaktadır. Bu arada demir-çelik, çimento, kimya, petrol ürünleri, demirden başka metaller ve motor-makine sanayi dalları geliştirilecektir.1995 yılında milli üretimin % 12'sini tarım, % 37'sini sanayi ve %5'i hizmetler sektörü tarafından üretilecektir. Hedeflerin tayininde yeni bir " gelişme hızı " kavramından bahsedilmektedir. Buna göre GSMH artış hızı yanında sanayi sektörünün ortalama gelişme ve sanayide yapılan yatırımların ortalama artış hızları ayrı ayrı tespit edilmiştir(Uludağ,2003,S.35).

Uzun dönemli temel hedefleri ve stratejisi, III.BYKP'dan itibaren sanayinin sürükleyici sektör olmasını öngörmüş ve kalkınma stratejisi olarak sanayileşmeyi kabul etmiştir. Bu durumda GSMH içinde sanayi sektörünün payı giderek artacak, tarım sektörününki ise giderek azalacaktır. Ancak bu değişiklik sağlanırken, tarım sektörünün aleyhine bir gelişme olmayacak, aksine sanayi sektörü, tarım sektörünü destekler şeklinde

gelişecektir. III.BYKP, 1977'de sanayinin GSMH'daki payının % 27, tarımın ise %23 olmasının öngörmektedir.

TABLO II. Tarım-Sanayi Sektörel Karşılaştırma

	Tarım	Sanayi
I .BYKB	% 3.5	% 17.5
II.BYKB	% 29.2	% 20.5
III.BYKB	% 24.2	% 22.5

Kaynak : DİE,İstatistik Göstergeler 1923-1990, s.353

Tablo II'de görüldüğü gibi, tarımsal gelişmede giderek bir azalma, sanayi de ise bir artma söz konusudur. III. BYKP'da büyüme hedefi yıllık % 7.9 hesaplandığı halde, gerçekleşme % 7 olabilmıştır. (Bu rakam I.planda % 6.7 olarak gerçekleşmiştir.) (Uludağ,2003,S.36).

Bilindiği gibi, 1973 dünya petrol krizi ve arkasındanda Kıbrıs Barış Harekatı yaşayan ülkemiz ekonomisi, özellikle bu yıldan sonra dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesiyle, giderek ve süratle artan dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bu açıklar 1970'lerin başında kuvvetlenmiş bulunan döviz rezervleri ve önemli işçi döviz girişi, dış yardımlar ile karşılanmaya çalışılmış ise de, 1975'lerde yeni bir kaynak yaratımına gidildiği görülmektedir. Bununla beraber bu yöntem, işçi döviz girdilerini arttırmada etkili olamamıştır. Hatta bunun bir iki yıl içinde yanlış borçlanma şekli olduğu ülkenin kredi değerliliğini zedelediği anlaşılmış ise de, uzun bir dönem bu borçlanma sisteminin zararlarının etkisi altında kalmıştır.

Genellikle üçüncü plan döneminde hedef alınan sanayileşerek kalkınmanın gerektirdiği atılımların yeterince gerçekleşemediğini söylemek mümkündür. Bu dönemin son yılı olan 1977'nin en iyimser sonuçları dahi, dönem olarak Üçüncü Plan hedeflerinin gerisinde kalınmasını önleyememiştir. Özetlersek 1976 yılına kadar ithalata dayalı yüksek bir büyüme hızı ve üretim devam ettirebildiği halde, 1977 yılında ülkedeki siyasi istikrarsızlığa bağlı olarak, ekonomik istikrarsızlığın hızla geliştiği ve büyüme hızında büyük düşmeler kaydedildiği görülmektedir. Aynı nedenlerle 1978 yılında başlaması gereken Dördüncü Beş

Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmamış, bunun sonucu olarak 1978 yılı, programlı fakat plan ilkelerinden yoksun olarak tamamlanmıştır(Uludağ,2003,S.35).

Bu plan özü itibariyle ağır sanayilere öncelik veren bir politika gütmektedir. Bu alanda, hızlı ve güçlü aşamalar yapılmasını öngörmekte olup, özellikle sanayinin bileşimi konusunda hassasiyet göstermiştir. Yani, tüketim, ara malı ve yatırım malları sanayilerinin ağırlıkları arasında ciddi bir ayırım yapmış ve bugün tüketime dönük (hafif) sanayi, 1977'de daha çok ara ve yatırım malı (ağır sanayi) dönük bir yapıya dönüştürmeyi hedef almıştır. Dönem sonundaki gerçekleştirmeleri aşağıdaki tabloda görebiliriz.

TABLO III İmalat Sanayinin Birleşimi (1973-1977)

Üretim	1972	1977
Tüketim Malları	47	31
Ara malları	39	50
Yatırım malları	14	19
İmalat Sanayi	100	100

Kaynak: Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, III.BYKP (1973-1977).(Uludağ,2003,s.68)

Tablodan görüldüğü gibi, dönem sonunda tüketim malları sektörünün imalat sanayi içinde payı azalırken, ara ve yatırım malları sektörlerinin payları artmıştır. (Uludağ,2003,S.35).

1975-1977 yılları arasındaki uygulamaları aşağıdaki şekilde maddeler halinde özetleyebiliriz.

- i) Petrol fiyatlarındaki artışların diğer fiyatlara da yansıtılması.
- ii) KİT ürün fiyatlarının yükseltilmesi.
- iii) Üretim ve ithalatın gerilemesi.
- iv) Kamu ve özel harcamaların artması
- v) KİT'lerin finansmanında Merkez Bankası kredilerinden çok karşılıkların kullanılması.
- vi) Desteklenen hammadde ve tarım fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde gerçekleşmesidir.

Özetlersek, III. BYKP 1973 - 1977 döneminde ağırlaşan ekonomik bunalımın temel özelliği, önceki bunalımlardan daha ağır olmasıdır. Ağır ekonomik bunalım yılları olarak kabul edilen 1957 - 1958'de enflasyon oranı yılda %20 - 25 dolayında iken yıllık dış ticaret açığı ise, 300-400 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 1970'li yılların ikinci yarısında enflasyon oranı üçe, dörde katlanmaya başlamış ve dış ticaret açığı ise 7-8 kat dolayına çıkmıştır. Dolayısıyla, 1970'lerin sonundaki ekonomik bunalım daha da ağırlaşmıştır. Aynı durum işsizlik konusunda da geçerli olmuştur. Giderek artan ekonomik sorunlarla beraber, şiddet eylemleri sonucu birçok kişi yaşamını yitirmiştir. (Uludağ,2003,S.39)

Özetlersek ilk üç plan uygulaması sonunda görülen ekonomik bunalımın nedenleri, üretim yapısı başta olmak üzere, ekonominin iç ve dış gelişmeleri ve değişkenleriyle açıklanabilir. Ayrıca, o yıllarda iç faktörler yanında dış faktörlerinde büyük rolü olmuştur. Bu dış faktörleri özetlersek :

- i) OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 başında dört kat arttırması.
- ii) Kıbrıs çıkartması ve maliyeti
- iii) Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde yaşanan işsizlik ve enflasyonun oluşturduğu ağı ekonomik bunalımdır.

1.6.1. 1977 yılı

Dördüncü Plan dönemini incelemeye geçmeden önce 1977 yılı üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Ülke ekonomisi özellikle bu yılda, geçmiş yıllarda paliyatif çözümlerle giderilmeye çalışılan sorunların artık kangren olduğu bir yara haline gelmiş ve ekonominin “ dış ödeme olanaklarının tükenmesi “ büyük bir tehlike ile karşı, karşıya kalındığını göstermiştir. Kuşkusuz Türkiye daha önce 1958 krizinde olduğu gibi, çözüm için 1977 krizinde yine dış kredi bulmak ve yeni devalüasyon ile zam politikalarını uygulamak yoluna gitmiştir. Hatta daha gerilere gittiğimizde, 1946 bunalımında da benzer çözümlere başvurulduğu görülmektedir. Gerek 1946 ve gerekse 1958 ve 1977 krizleri olsun bu dönemlerde gidilen devalüasyonlar ve alınan ekonomik önlemler, ekonomiyi bir süre içte ve dışta Pazar koşullarına, gerçeklerine yaklaştırmış ise de sonuçta temel ekonomi politikaları, sanayileşme stratejisi değiştirilmediğinden kısa bir süre sonra ekonomi yeni bunalım dönemlerine girmekten kurtulamamıştır(Uludağ,2003,S.38). Böylece yıllardır ekonomik sorunlar gündeminde; dış ticaret açığı, enflasyon işsizlik ve gelir dağılımındaki

dengesizlikler ve sonucu sosyal problemlere varan sorunlar önlemlerini günden güne arttırarak korumuşlardır.

1977 yılında dış ticaret göstergeleri şiddetle bozulmuştur. İhracat bir önceki yıla göre 200 milyon dolar gerilerken, ithalat- adeta son bir çabayla- % 13 (660 milyon dolar) artırılmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 30'a düşerek dış ticaret açığı 4 milyar doları aşmıştır. Milli hasılanın % 5'e yaklaşan bir oranda büyümesine imkan veren ve kısa dönemli, yüksek faizli DÇM, banker borçları ve ticari kredilerle mümkün kılınan bu zorlama, yıl sonu geldiğinde bütün kredi kanallarının tıkanmasıyla sonuçlandı ve petrol dahil tüm ithalatın peşin ödemeye yapılması zorunluluğunu doğurdu. (Boratay,2004,S.141)

Bu ağır ekonomik koşullar, Üçüncü Plan Döneminin son dilimi olan 1977 yılının hedef hızı (%8.2) iken, 15 yıllık Plan döneminin en düşük (1965 yılı hariç) büyüme hızı (%4) kaydetmesinden de açıkça anlaşılmaktadır. Bunun başlıca nedenleri olarak, dış ticaret açığının doğal sonucu olarak GSMH içinde maddi üretimi yansıtan tarım ve sanayi sektörlerindeki büyüme hızının çok yavaş olmasına karşılık, hizmetler ve ticaret kesiminin payının sürekli artış göstermesi olarak ileri sürülebilir. Bu durum ise, Türkiye ekonomisinde yapısal değişimin, planların isteği yönünde gerçekleşmediğini açıkça göstermektedir. (Uludağ,2003,S.38)

1.6.2. III. ve IV. BYKP Dönemleri Arası

Bilindiği gibi planlı dönemler arasında kalan 1978 başında kurulan yeni hükümet, öncelikle ekonomik darboğazlara çözüm bulmayı amaçlamıştır. Bu nedenle Mart başında oldukça yüksek oranlı (% 30) bir devalüasyonla ekonomik önlemler uygulaması, bir yandan enflasyonun hızını kesme ve gelir dağılımını düzeltme, diğer yandan büyük çapta dış kaynak sağlama ve döviz gelirlerini arttırarak ödemeler dengesini ayarlama amaçlarına yönelmiş bulunmaktadır(Uludağ,2003,S.40).

Tüm amaçlara rağmen, 1978 yılında da başarısızlıklar, gerçekte 1970'li yılların başlarından beri yürütülmüş olan hatalı ekonomi politikalarının kesin sonuçlarını ortaya koymaktadırlar. Bilindiği gibi, dünya petrol krizi nedeniyle 1973'de büyük artışlar gösteren (yaklaşık 5 katına) petrol fiyatları ve buna bağlı olarak yükselen hammadde fiyatları tüm ilgili ülkeleri önlemler almasına götürdüğü halde, ülkemizin bu konuda çok hassas davrandığı

söylenememektedir. Bu durum ise özellikle 1974 başlarından bu yana, ekonomide fiyat istikrarını bozmuş ve 1978'lerde de en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu enflasyonda; yıllardır izlenen açık finansman politikası enflasyonu arttırıcı etkenlerin başında gelmekte olup, 1923'lerden bu yana sürekli şekilde TL'nin böylesine hızlı ve büyük değerler kaybettiği görülmemiştir.

Ancak 1970'lerin ortalarında yoğunlaşan genel durgunluk Türkiye ekonomisini de etkilemiş ve dış yardıma daha bağımlı kalmıştır. 1978'e gelindiğinde ve dış yardımların aynı ölçekte gelmemesi, ithalatta büyük düşmeler yol açmış ve buna paralel olarak da kişi başına gelir büyüme hızı sıfır dolayında kalmıştır.

1978 Martında yapılan devalüasyonun, gerekli yan önlemler alınmadan gerçekleştirildiği için olumlu etkisi yerine, iç fiyat artışları, toplu sözleşme, ücret artış talepleri kontrol altına alınamaması ve de dış kaynak katkısının gecikmesi başarısızlığı getirmiştir. Bu başarısız devalüasyonun dışında ise, üretim ve yatırım alanlarında da 1978 yılı için rasyonel bir girişimin yapılmadığı, finans sıkıntısı ve ithal güçlükleri nedeniyle sanayi üretim kapasitesini giderek düşme gösterdiği görülmektedir.

Tüm bu açıklamalar bize 1977'de ortaya çıkan ve belirginleşen olumsuz ekonomik koşulların, 1978'de daha da kötüleştiğini göstermektedir. Gerçekten 1977 yılında GSMH artışı %4 iken, 1978'de % 2.7'ye düşmüş bulunmaktadır. Bu durumda nüfusun yılda % 2.5 civarında arttığı ülkemizde nüfus başına gelir artışı % 0.2 olmaktadır. Her ne kadar 1978 yılı programı büyüme hızı olarak % 5.7 öngörmüş ise de, döviz darboğazı ve iç finansman sıkıntılarının yatırım harcamaları üzerindeki olumsuz etkileri tarım sektörü gelişmesinin plan hedefinin üstüne çıkmasına karşılık (% 5.2), sanayi (% 3.5), ticaret (% 2.6) gerilemesinden açıkça anlaşılmaktadır(Uludağ,2003,S.40).

Gerçekten de ithal yasaklarının hedeflenen korumacılığın, ithalattan çok ihracatımızı engellemiştir, 25 yılın neticesinde ulaşılan yapının, hangi kriteri kullanırsak kullanalım, ülkenin dünyanın en kapalı ekonomilerinden birine dönüştüğü görülmektedir.

1.7. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN (1978 – 1982)

Türkiye IV.B.Y.K.P. dönemine, büyüme hızının düşmesi ile birlikte, dış ödemeler açığının büyümesi, işsizlik, hızlı enflasyon, enerji bunalımı ve sanayi üretiminde kapasite durgunluğu gibi önemli sorunlarla girmiştir. Dünya ve Türkiye koşullarında ortaya çıkan gelişmelerin değerlendirilerek, Türk ekonomisinin içinde bulunduğu bu darboğazlardan kurtulmasını amaçlayan IV.B.Y.K.P.'da başlıca şu ekonomik hedefler yer almaktadır :

- i) Ekonomik gelişmenin dinamik istikrar içinde hızlandırılması,
- ii) İleri bir sanayileşme düzeyine ulaşılması,
- iii) Ulusal ekonominin özyeterliliğinin yükseltilmesi,
- iv) Çağdaş teknolojileri oluşturmak, ülke koşullarına ve gereksinmelerine göre teknoloji transferinde bulunmak,
- v) Türkiye'nin dış ödeme gücünü hızla yükseltmek,
- vi) Kaynakları arttırarak, en verimli biçimde değerlendirmek,
- vii) Öncelikle ulusal kaynaklardan yararlanarak enerji darboğazının aşılmasını hızlandırmak,
- viii) Ekonominin alt yapı eksiklerinin giderilmesine çalışmak,
- ix) Sanayileşme hızını, ulusal sanayinin ara malları ve yatırım malları üretme oranını ve ihracata yöneltme gücünü arttırmak,
- x) Tarımsal gelişmeyle birlikte hızlı sanayileşmeyi ve sağlıklı bir kentleşmeyi tüm yurda yaygınlaştırmak,
- xi) Uluslar arası ekonomik ilişkileri, Türk ekonomisinin bağımlılığını önleyecek biçimde çok unsurlu dengeye dayandırmak,
- xii) Ulusal güvenlik sorunlarını dış politika ve gelişmeyle bir bütün halinde ele alarak çözmek.

Ekonomide belirli bir yapısal değişikliğin amaçlandığı, III.B.Y.K.P. (1973-1977) dönemi, IV.B.Y.K.P.'nın (1979-1983) hareket noktasını teşkil etmektedir.(Uludağ,2003, S.42)

Dördüncü Beş Yıllık Planın hazırlık çalışmalarının uzun sürmesi ve taslağın iki ayrı hükümet tarafından değiştirilmesi gibi nedenlerle plan dönemi 1979 yılına kaydırılmış, 1978 yılı geçiş dönemi olarak kabul edilmiştir.

IV.B.Y.K.P. hedeflerini değerlendirebilmek için III.B.Y.K.P. döneminin sonuçlarına bakmak gerekir. Bu dönemde ortaya çıkan iç ve dış gelişmeler planda öngörülen hedeflerden sapmalara neden olmuştur. % 7.4 olarak hedef alınan büyüme oranı % 6.5, yılda ortalama % 7.6 hedeflenen G.S.Y.İ.H. ise % 6.9 olarak gerçekleşmiştir. Uluslararası düzeyde ortaya çıkan enerji bunalımına bağlı olarak enerji ve dışarıya bağlı hammadde sağlanmasında karşılaşılan güçlükler sanayi üretiminde ve dışarıya tıkanıklıklara yol açmıştır(Uludağ,2003, S.43). Böylece planda G.S.M.H.'daki artış ile birlikte tarımdan sanayiye öngörülen yapısal değişiklik gerçekleştirilememiştir. IV.B.Y.K.P. döneminde bu değişikliği sağlamak için:

i) Sanayiye kendi teknolojisini üreten ve dış pazarlarla rekabet edebilen bir kimlik kazandırılması.

ii) “Dış pazarlarla rekabet olanaklarının ve bütün ekonomik kesimlerde verimliliğin artırılabilmesi için dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenerek ileri teknolojilerin seçilmesi” amaçlanmıştır.

iii) IV.B.Y.K.P. döneminde G.S.Y.İ.H.'nin yılda ortalama % 8.2 oranında artması ve piyasa fiyatlarıyla 1978'de 1.140,2 milyar TL'den 1983'de 1.693,3 milyar TL'ye yükselmesi hedef alınmıştır. G.S.M.H. ise yılda ortalama % 8.0 oranında artarak 1983'de 1.692,6 milyar TL'ye ulaşacaktır. Plan döneminin ilk iki yılı bunalımdan çıkış yılları olduğundan büyüme hızı daha sonraki yıllara nazaran daha düşük olarak gerçekleşecektir.

iv) G.S.M.H.'daki artış sonucu, kişi başına gelir 1978'de 26.796 TL'den 1983'de 35.275 TL'ye çıkacak ve kişi başına G.S.M.H. yılda ortalama % 5.7 oranında artacaktır. Kesimlerin katma değerlerinin piyasa fiyatlarıyla tarımda yılda ortalama % 5.3, sanayide % 9.9, hizmetlerde % 8.5 oranında artması öngörülmüştür. Bu artışlar sonucu G.S.Y.İ.H.'da sanayinin payı 1978'de % 29.5'ten 1983'de % 31.8'e yükselirken, tarımın payı % 22.2'den % 19.4'e düşecektir. Hizmetler kesiminin payı ise % 48.8 olacaktır. Tarım kesiminin G.S.Y.İ.H. artışına katkısı 13.5, sanayi kesiminin ise % 36.5'dir. (Uludağ,2003, S.43)

İleri bir sanayileşme düzeyine ulaşmanın hedef alındığı IV.B.Y.K.P. döneminde, toplam sanayi üretimi yılda ortalama % 11.7 oranında artarak toplam üretim içindeki payı % 41.2'den % 45.9'a yükselecektir. Sanayi alt kesimlerinden madencilik üretiminin % 16.8, enerji üretiminin % 13.9, İmalat sanayi üretiminin ise % 11.4 oranında artması öngörülmüştür.

IV.B.Y.K.P. döneminde bu sayısal hedeflere ulaşabilmek ve sanayinin dışa bağımlılığını azaltabilmek amacıyla:

- i) Makine, imalat, metalurji, elektrik, elektronik ve kimya sanayileri ile ihracata yönelik başka sanayilere öncelik verilmesi,
- ii) Sanayi ve tarım girdilerinin üretiminin arttırılıp hızlandırılması,
- iii) Madenlerin ve genellikle hammaddelerin ülkede kullanımını ve işlenerek ihracatın sağlanması,
- iv) Tarımda verim ve üretim artışının hızlandırılması,
- v) Sanayide kapasitesinin tam kullanıma ve verim artışına özen gösterilmesi; sanayi kuruluşları arasında ve bunlarla küçük yapım evleri arasında ulusal ekonominin tam değerlendirilmesini sağlayıcı bir bağlantı ve işbirliğinin kurulması esas alınmıştır. Görüldüğü gibi yatırım mallarının ağırlık kazandığı bir sanayi yapısı oluşturularak sanayide yapısal değişim ve köklü bir dönüşüm amaçlanmaktadır. Bir önceki döneme nazaran % 12.5 oranında artması beklenen toplam yatırımlar içinde imalat sanayisi, enerji ve alt yapı yatırımları öncelik kazanırken; toplam yatırımlar içinde en büyük payı alan imalat sanayisine (% 27.4) ayrılan kaynaklar ise büyük ölçüde yatırım ve ara malı üreten kesimlere ve dış satım potansiyeli olan sanayilere yöneltilecektir. Bu nedenle imalat sanayisi içinde ara ve yatırım malları üretiminin payı % 57.9'dan % 63.2'ye yükselterek, tüketim malları artış hızından (% 8.4) daha yüksek bir artış hızı hedef alınmıştır(Uludağ,2003, S.43).

IV.B.Y.K.P. döneminde bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla yatırım malları üreten sanayilerin kurularak geliştirilmesi ve doğal kaynakların değerlendirildiği optimum kapasiteli ve ileri teknoloji kullanan ara malları üreten sanayilere yatırımda öncelik tanınacaktır. Tüketim malı üreten sanayilerde ise lüks tüketimi önleyici ve caydırıcı önlemler alınırken, yatırımlar, üretimde darboğazı giderici ve dış satımı yönelik sanayilere yapılacaktır.

Türk ekonomisi IV.B.Y.K.P. dönemine yüksek enflasyon hızı, dış ödemelerde devam eden tıkanıklıklar dış finansman kurumlarından kaynak sağlayamama gibi ciddi çözüm bekleyen sorunlarla girmiştir. Bu nedenle DBYP'de ödemeler dengesi belirlenirken:

- i) Dış ekonomik ilişkilerin çok yönlü geliştirileceği,
- ii) İhracat, turizm ve görünmeyen işlemlerden sağlanan döviz gelirlerinin arttırılacağı ve ihracatın çeşitlendirileceği,

iii) Sanayileşme çabalarına uygun nitelikte ve nicelikte dışalım gereksinmelerinin karşılanacağı,

iv) Sağlıklı ve uygun koşullarla bir borçlanma politikasının uygulanacağı göz önünde tutulmuştur.

v) IV.B.Y.K.P. döneminde dış satım konusu hammaddelerde üretimin yurtiçi kullanım ve dış satım miktarları arasında denge sağlanmasına özen gösterilmiştir. İhracat hedefleri saptanırken geleneksel dış satım ürünlerinin dış talebi ve geçmiş dönemlerdeki gelişme eğilimleri ile birlikte potansiyel dış satım olanakları da değerlendirilmiştir(Uludağ,2003,S.42).

vi) Yılda ortalama % 18.6 oranında artması öngörülen ihracat artış hızı, Türkiye'nin 15 yıllık planlı dönemde eriştiği artış hızından cari fiyatlarla yılda ortalama % 12.1 (sabit fiyatlarla % 6.7) yüksektir. IV.B.Y.K.P. döneminde, toplam dış satım içinde tarım kesiminin payı yılda ortalama % 6.1 artarak % 64.0'dan % 36.7'ye düşürülmesi öngörülmüşken, imalat sanayinin payının yılda ortalama % 36.1 oranında artarak % 30.8'den 1983'te % 61.4'e ulaşması öngörülmüştür. İmalat sanayi ürünleri dış satımı arttırılacaktır. Görüldüğü gibi dış satım bileşiminde tarımdan sanayiye bir dönüşüm gerçekleştirilecektir. Ayrıca, turizm, mühendislik hizmetleri ve taşımacılık alanında yapılacak atılımlar görünmeyen işlemler gelirlerinin sürekli arttırılmasını sağlayacaktır.

vii) Kıt döviz olanaklarının değerlendirilerek döviz harcamalarında tasarrufun öngörüldüğü IV.B.Y.K.P. döneminde toplam dışalım yılda ortalama % 10.5 oranında artarak toplam 30.750 milyon dolar olacaktır. Tüketim malları dış alımı yılda ortalama % 6.9, aramalı dış alımı

% 9.1, yatırım malları dış alımı ise % 15.4 oranında artacaktır. Döviz darboğazı nedeniyle 1978 yılında düşük bir düzeyde gerçekleşecek dışalımın ekonomide hammadde yokluğunun sonucu olan eksik kapasite kullanımını önleyebilmek için öncelikle ara mallarına ayrılacaktır. Dördüncü plan dönemi sonunda ekonomide yüksek bir büyüme hızının ve ara mallarında ikamenin gerçekleştirilmesi ara mallarının toplam dış alım içindeki payını düşürürken, yatırım mallarının payı artacaktır.

IV.B.Y.K.P. döneminde ekonomide tarımdan sanayiye yapısal bir değişimin gerçekleştirilebilmesi için uygulanacak diğer politikalar kısaca şöyle özetlenebilir:

i) Kaynak dağılımında yeniden örgütlenme bu aşamada plan mekanizmasının işlerlik kazanması,

- ii) Bankalar sisteminin daha fazla kaynak yaratması için kamu bankacılığının geliştirilmesi, dış ticaret ve bankacılık kesimlerinde elde edilen yüksek karların toplumun yararına ekonomiye döndürülmesi,
- iii) Fiyat politikasında temel ilke olarak istikrar ve denetimin öngörülmesi,
- iv) Teknolojik kararların sanayi, istihdam ve yatırım politikalarıyla bir arada sistematik bir bütün oluşturması,
- v) Türkiye'nin A.E.T.'ye karşı yükümlülüklerin bir süre dondurularak yeni değerlendirmeler yapılmasıdır.

IV.B.Y.K.P.'nin uygulandığı dönemin ekonomik gösterilerine bakacak olursak şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız:

IV.B.Y.K.P.'nin son döneminde, bilhassa 1980 yılından itibaren ihracatı özendirici önlemler ekonomi üzerinde etkinlik kazanmıştır. Özellikle büyük bir ihracat potansiyeline sahip olan gıda, dokuma ve demir-çelik sektörlerinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Planda öngörülen yapısal değişimi sağlayacak üretim ve ihracat hedeflerinin gerçekleşebilmesi için etkin bir teşvik politikası uygulanmıştır. Bu politika uyarınca benimsenen ve ileriki yıllar için öngörülen ilkelerin başlıcaları şunlardır:

- i) Özel kesimin hedeflenen sanayi yatırımlarına ve ihracat yapısına yönelmesi teşvik edilecektir;
- ii) Sanayi, tarım ve hayvancılık alanında yapılacak yatırımlarda Türkiye'nin coğrafi özellikleri, bölgenin hammadde kaynaklarına olan yakınlığı göz önüne alınacak ve bu bölgelerdeki yatırımların teşvikine öncelik verilecektir.
- iii) Sanayi ve hizmetler alanında yapılacak yatırımlarda verimli tarım alanlarının kullanılmamasına özen gösterilecektir;
- iv) Yatırımların yurt düzeyinde dengeli dağılımını yönlendirmek amacı ile teşvik araçlarının yörelere göre kullanılmasında farklılaştırmaya devam edilecektir.

Dördüncü Beş Yıllık Plan döneminin sonunda sanayi kesimi düşük kapasite, enerji, döviz gibi üretimi etkileyen pek çok sorun ile karşı karşıya bulunmaktadır. Sanayi kesiminin hedeflenen oranlara ulaşabilmesi ancak bu sorunların çözümü ile mümkün olabilecektir.

IV. Dönemde yatırımların finansmanında, iç kaynakların finansmanında, iç kaynakların öneminin arttığını ve yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranı % 15.4'e yükseldiğini, dış tasarrufların GSMH'ya oranı % 15.4'e yükseldiğini, dış tasarrufların GSMH'ya oranının da % 5.4'e gerilediğini görmekteyiz. I.Şok döneminde özel tasarruf oranı 6.1 iken, ikinci şok döneminin ilk üç yılı içinde bu oranı % 11.0'a yükselmiştir. Yine kamu tasarruf açığının I.dönemde GSMH'ya oranı % 8.0 iken, II. Dönemde bu oran %5.7'ye düşmüştür.

Daha önce değindiğimiz sınai mülkiyetinin yaygınlaştırılması hedefinin öncelik kazanması IV. Plan döneminde daha belirgin ortaya çıkmıştır. 1960'lardan itibaren yurtdışına giden işçilerimizin birikimiyle kurulacak işçi ortaklıkları, kooperatifler, köykent tipi uygulamalar gündeme gelmiş bu sayede tekeli eğilimlerin önlenmesi ve rekabetçi bir piyasa yapısının oluşumunun hızlanması kırsal kesimde tarım dışı üretim ve iş bulma imkanlarının geliştirilmesi amaçlanıyordu. Kısaca, çok ortaklı halk girişimciliği olgusundan yola çıkılarak sermaye yetersizliği sorununu küçük tasarruflarla çözülebilmesi bölgesel ve yerel doğal kaynak işgücü potansiyeline dayanarak yatırımların ülke düzeyinde artırılması ve yerel yönetimlerin etkinliğinin sağlanması yanında yeni finansal oluşumların ortaya çıkması (Örneğin, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası DESİYAB) öngörülmekteydi.(Uludağ,2003,S.42)

1977 yılında ilk belirtileri ortaya çıkan ekonomik bunalım 1979 yılının sonuna kadar bu bölümde incelediğimiz iktisat politikası modelinin ana çerçevesi içinde geçirilmeye çalışıldı. Bu nedenle, 1977 – 1979 yıllarını bu bölümün ana konusu olan içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci ve “popülist” modelin de bunalımı ve bir uzantısı olarak burada ele almak uygun görünüyor. Ekonomik bunalımın sonuçları, 1980'li yıllara da uzayacaktır. Ancak, o dönem bunalım koşullarına öncekinden farklı bir siyasi rejim ve iktisat anlayışı içinde yaklaşılan bir dönem olarak 1977 -1979 yıllarından ayrılır. 1980'e gelindiğinde, ülkenin sadece ekonomik değil, aynı zamanda çok ağır bir siyasi bunalıma sürüklenmiş olduğu ve 12 Eylül rejimine geçişin “resmi” gerekçesi olarak iktisadi güçlüklerden ziyade “anarşi ve terör, kısır parti çekişmeleri ve parlamentonun felce uğraması” gibi siyasi sorunların kullanıldığı da görülmektedir. (Boratav,2004,S.140)

1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline Türkiye sürekli bir seçim konjonktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını

sürdürmeye böylece çalışarak tepki gösterdi. Böylece, 1974 -1975 yıllarında planlı ve rasyonel anti-kriz önlemleriyle hafif atlatılabilecek ekonomik bunalım, üç yıl gecikmeyle, fakat çok daha şiddetle geldi.

1977 yılında iktidara gelen Ecevit hükümeti iki yıl boyunca önceki iktidarın ağır ekonomik mirasıyla uğraştı. Beynelmillel sermaye çevreleri, hatta Ecevit'in dost bilerek destek için başvurduğu Avrupalı sosyal demokrat hükümetler, yeni kredi kanallarının açılmasının önkoşulu olarak IMF ile standart bir istikrar politikası çerçevesinde anlaşmayı talep ediyor; hükümet ise, bunalımın faturasını emekçi sınıflara yıkan bu türden bir programı bir “siyasi intihar” olarak görüyor ve direnmeye çalışıyordu(Boratav,2004,S.141).

Ancak iktidar, bunalım koşullarında uygulanabilecek bir “alternatif politika” ya ne kuramsal, ne de politik bakımdan hazır değildi. Dolayısıyla bir yandan IMF kökenli telkinlere kısmi (ve gecikmiş) ödünler veren; öte yandan ithalat tıkanmalarından ve piyasadaki genel kargaşadan kaynaklanan güçlükleri, fiyat kontrolleri ve polisiye önlemlerle karşılamaya çalışan çelişkili iktisat politikaları izlendi. Sonuç, yemeklik yağlardan benzine kadar uzanan bir dizi temel malda kuyruklar ve (malın cinsine göre değişen boyut ve biçimlerde) karaborsaların oluşması ve genel fiyat düzeyinin 1978'de % 53, 1979'da % 64 oranlarında artması oldu.1977 sonunda Demirel hükümeti tarafından 17.50 TL'den 19.25 TL'ye çıkarılmış olan doların resmi kuru, Ecevit hükümetince 1978 Şubatında 25 TL'ye, 1979 Haziranında 47 TL'ye çıkarılıyordu. Böylece, 1946, 1958, 1970 yıllarındaki gibi istisnai bir operasyon sayılan devalüasyon, 1977'den itibaren her yıl, gerekirse birkaç kez başvurulabilecek olağan bir ayarlama haline gelmekteydi. Ancak 1977'de Demirel ve daha sonra Ecevit hükümetlerince yapılan devalüasyonlar IMF tarafından yetersiz operasyonlar olarak değerlendirilmişlerdi; zira bunlar, standart IMF modelinin öğeleri olan, fiyatlar serbest bırakılırken ücretlerin ve tarımsal desteklemenin dondurulması ve toplam talebin parasal önlemlerle daraltılması gibi unsurları içermemekteydi. (Boratav,2004,S.142)

1978 ve 1979, dış kaynakların tıkanması nedeniyle ithalatta durgunluk gözlenen; milli hasıladaki büyümenin giderek durduğu; ihracatta ise belli bir artış eğiliminin başladığı yıllardır.

Gelir dağılımında 1976 sonrasında meydana gelen gelişmelerin başında, ortaya çıkan kıtlık-karaborsa koşullarının etkisiyle aracı-ticari kazançlarda gözlenen büyük artışlar geliyor. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1980 programında yayımlanan tahminlerine göre hizmetler

kesimine (yani ticari ve aracı faaliyetlere) intikal eden ücret-dışı gelirlerin GSYİH içindeki payı 1975'te % 29.8 iken, 1979'da % 42.5'e çıkmıştır. Aynı dönem içinde sanayi kesimi içinde ücret-dışı gelirlerin (yani gayri safi karların) GSYİH içindeki payı ise % 8.7'den % 7.6'ya düşmüştür.

1976'yı izleyen üç yıl emekçi ve egemen sınıflar arasındaki bölüşüm çekişmesinin siyasi ve sosyal dengeleri temelinden sarsacak derecede gerginleştiği bir alt-dönemdir. Siyasi istikrarsızlık koşullarında iktidar ve muhalefet partilerinden hiçbiri, IMF önerilerinin “gelirler politikası” boyutunu benimseyecek durumda değildi. Ve esasen önceki 15 yıl boyunca yerleşmiş bulunan popülist yaklaşımlar ve sendikaların artan gücü karşısında bu tür bir politikayı uygulayacak araçlar da mevcut değildi. (Boratav,2004,S.142)

1.8. IMF VE DİĞER DIŞ İLİŞKİLER

1977'de doruğa çıkan dengesizlikler, 1978'de vadesi gelecek borçları ödeyememe durumu ortaya çıkınca, dengeye döndürülme sürecine girdi; kısmen alınan önlemler kısmen başlayan darlıklar yoluyla bu sağlandı. 1977'de iç kaynak açığı (iç yatırımla iç tasarruf oranları farkı) GSMH'nin % 7'sine varmışken, 1978'de % 2,7'ye, 1979'da % 2'ye indi. Yatırım oranı düşerken tasarruf oranının yükselmesi bunu sağladı. Ne var ki, KKBG tırmanmayı sürdürdü (Tablo 4). 1977'de GSMH'nin % 3,6'sına inerek dibe vuran ihracat oranı 1978'de % 4,4'e çıkıyor, ithalat oranı ise % 12,2'den % 8,9'a çekiliyordu. Böylece dış ticaret açığı GSMH'nin % 4,5'ine indi. Ancak dengeye yönelme gibi gözükken bu değişim süreçleri, ithal edilen girdi kıtlıklarının yarattığı GSMH büyüme hızında 1978'deki düşüş (% 2.9), hızlanan enflasyon (ortalama %52.6) ve bir dizi darlıklarla birlikte yaşandı(Tablo 4) Elektrik enerjisinde kesintiler, ısıtılamayan binalar, darlıkların yarattığı karaborsa fiyatları ve tezgah altı satışları, bu arada hızla büyüyen karapara ve kayıtdışı ekonomi, 1978'in ayırıcı koşullarıydı. Türkiye uygulanan akıldışı politikaların sonucunda şiddetli bir stagflâsyona düşmüştü. Stagflasyonun arka planında ise toplumsal çatışma üniversitelerde ve sokakta doruklarda geziyor, ekonomideki bunalıma eşlik ediyordu.(Kazgan,2002,S,115)

Hükümet çılgın noktalara ulaşan iç ve dış dengesizlikleri gidermek için 1977'den itibaren istikrar paketlerini gündeme getirmeye başlamıştı. Hükümetler değiştiççe paketler de değişti. 1978'de IMF devreye girdi, ama iktidardaki CHP ağırlıklı hükümet IMF ile anlaşamayınca, Türkiye anlaşmanın gerçekleştiği Mart 1979'a kadar taze kaynak girişinden yoksun kaldı. Ancak bu arada borç patlamasını önleyecek ekonomi politikalarını hükümet

yürürlüğe koymaya başladı: TL % 20 oranında devalüe edildi ve değeri 25 TL/1 dolara düşürüldü; TCMB reeskont ve banka mevduat faizleri yükseltildi; ithalatta damga resmi iki kattan fazla artırıldı; kabul (akseptans) kredileriyle mal ithali kısıtlandı; DÇM'ye kur garantisi kaldırıldı; altın üzerine işlemler kayda alındı; turist çıkışları ve yanlarında götürebildikleri döviz kısıtlandı; KİT fiyatları artırıldı; AT'a taahhütler donduruldu; bunların yanı sıra, Batı Almanya'daki işçi tasarruflarını Türkiye'ye kazandırmak için bir program yürürlüğe kondu. (Kazgan,2002,S,115)

1.9. 1978 DÖVİZ KRİZİ VE IMF İSTİKRAR PROGRAMINA GEÇİŞ

Türkiye ekonomiyi serbestleştirme oyununu kurallarına göre yani iç kaynak dengesini kurarak, oynayamadığı ya da oynamaya iç ve dış koşulları elvermediği için Türkiye'nin bu alandaki deneyimleri hep "hüsran"la sonuçlandı. 1970'li yılların sonunda da, tıpkı 1958'deki gibi, vadesi gelen borçları ödeyememe sonucunda IMF ile anlaşıp bir istikrar programı uygulama arayışına girdi. Yine OECD Konsorsiyumu Türkiye'ye mali destek sağladı. Ne var ki, Batı'daki bunalım artık Çevre'de büyük dönüşümler yapılmasını gerektirmekteydi. Bu nedenle krediler çok ağır koşullara bağlanmıştı (G. Kazgan,1988,s.295-298).

1978'de vadesi gelen borçların tutarı 4.84 milyar dolardı: Bunun 1.38 milyarı DÇM, 1.51 milyarı mal mukabili ithalattan doğan garantisiz ticari borçlar olmak üzere, yaklaşık % 60'ı bu iki kısa vadeli borç kaleminden kaynaklanıyordu. Bu yılların olağan ithalat düzeyi olan 5 milyar dolarla birlikte toplam döviz gereksinimi 9.84 milyar, buna karşılık beklenen ihracat ve işçi döviz geliri 3 milyar dolar kadardı. Kısa vadeli borçların dörtte üçüne yakın kısmı ise "özel ticari borçlar" niteliğindedi. Ülke borç ödeyememe durumuna düştüğünde, tekrarlanan ikinci bir özellik de buydu: 1958'de, hem 1993'te, tıpkı 1978'deki gibi, kısa vadeli borç birikiminde ağırlığı özel kesim borçlarınının almasıydı. Yani KKBG/GSMH açığı iç kaynak dengesi açığının üç katından fazla olsa da, dış borçlanmada rizikolar özel kesimdeki borçlanmayla ilgiliydi.(Kazgan,2002,S.113)

Vadesi gelen borçlar ödenemediği gibi, özel kesimin onlarca küçük ve orta boyulu yabancı firmaya taktığı, mal mukabili ithalattan doğan "garantisiz ticari borçlar"ın hesabını TCMB tutmamıştı bile. Ticari ilişkiye giren iki ayrı ülke arasındaki firmaların borç-alacak ilişkisine, genelde devlet garantisi olmayan, yani garantisiz borçlar alacaklı firmanın kendi

riziko alanı içinde sayılır. Oysa işler bizim gibi bizim gibi ülkelerde böyle yürümüyor. Türkiye devlet olarak garantisiz borçları devralıp ödemek zorunda kaldı, yani sorumluluk bütün vergi yükümlülükleri ve enflasyondan zarar görenlerce üstlenildi(Kazgan,2002,S.113).

1.10. DÜNYA'DAKİ KALKINMA PLANLARI

Planlama, Dünya'da özellikle 20. Yüzyıla ait bir terim olarak kabul edilir. Bu terim, özellikle 20. yüzyılda dünyaya hakim kapitalist sistemin temelini oluşturan ve iktisatçılarda doğal ve evrensel olduğu iddia edilen piyasa ekonomisine bir müdahale aracı olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde genişleyen ulusal kalkınma arayışları ve kalkınmacı yöntemlere artan ilgi, gelişmişlik/azgelişmişlik tartışmasının eksenini belirlemiştir. Bu tartışmalar içerisinde bir kalkınma yöntemi olarak planlamanın belirmesiyle “kalkınma” ve “planlama” kavramları sıklıkla beraber anılmıştır(Soyak,2003,S.168).

Sosyalist Planlama/Kapitalist Planlama; Ulusal iktisadi kalkınma planlığı, sınıfsal niteliği itibariyle iki farklı kuramsal ve pratik çerçevede ele alınabilir. Sosyalist Planlama / Kapitalist planlama. Bir ülkede sanayi malları, toprak, tabii kaynaklar gibi üretim araçlarının, özel mülkiyet mi, kamu mülkiyeti mi altında olduğu toplumların sınıfsal niteliklerini belirler. Üretim araçlarının özel mülkiyet altında olduğu kapitalist toplumlar, kaçınılmaz bir biçimde sermaye birikim süreçlerinin merkezinde duran emperyalist ülkelere bağımlı ve kendi içlerinde eşitsizlikleri derinlemesine yaşayan toplumlardır. Üretim araçlarının kamu mülkiyeti altında olduğu sosyalist toplumlarda ise “toplumsal artık”, yani emek ürünlerinin toplam fazlası kapitalizmden kalan eşitsiz yapının dönüştürülmesi doğrultusunda *planlanarak* değerlendirilir(Soyak,2003,S.170).

1917 Ekim Devrimi ile başlayan sosyalist devrimler süreci, 20.yüzyılda bir dizi sosyalist ve sosyalizan ülke (Bağlantısızlar Hareketi, Kapitalist Olamayan Yolcular gibi ülke toplulukları) doğurmuştur. Planlama da Sovyet merkezli olarak geliştirilen, ancak başta Doğu Bloğu olmak üzere sosyalist dünya ülkelerinin tartışarak çeşitlendirdiği bir eşitlikçi model olarak belirmiştir. Planlama pratiklerinin yarattığı toplumsal refah, başta Batı Avrupa ve ABD olmak üzere sosyalizmle mücadele halindeki kapitalist dünya ülkelerinde etkisini hissettirmiş, “refah devleti”nin geliştirilmesi ve bizzat planlama fikir ve modellerinin kapitalist sisteme uyarlanmasında önemli bir etken olmuştur. Türkiye’de bu uyarlama örneklerinden biridir.

Kapitalist planlamanın esas örnekleri, 2.Dünya Savaşı ertesinde Avrupa'ya yapılan Marshall yardımları çerçevesinde görülmüştür. 1947 – 1950 yıllarında Fransa'da uygulanan “Modernleşme ve Teşkilatlanma Planı” bunların en başında gelir (Sezen,1999,S.45). Gelişmiş kapitalist ülkelerin, kredi, borç yahut hibe halinde ihraç ettikleri sermayeyi kullandıkları ülkeler üzerindeki denetimlerinin aracı olarak planlama yaygın bir işlev üstlenmiştir.

Planlama uygulamalarının ilk kaynağı olan Sovyetler Birliği'nde ve müttefiki olan sosyalist blokta, planlamanın yönetsel düzeyde de uygulama düzeyinde de piyasa parametreleriyle sulandırılması, hem dünya çapında planlamaya prestij kaybettirmiş hem de reel sosyalizmin çözülüşündeki baş etkenlerden biri olmuştur.(Boratav,1982a,S.78)

Dünyada ilk önce ağırlığını yitiren sonra da tamamen ortadan kalkan sosyalist gücün ulusal ve uluslar arası ölçekte sömürü mekanizmaları üzerindeki baskısının sona ermesiyle, kalkınmanın sosyal boyutu unutulmuş ve iktisadi boyutu ise bizzat o mekanizmalar tarafından yeniden tanımlanmıştır. Toplumsal eşitsizlikler derinleşirken “sürdürülebilir kalkınma”, süratli, sıçramalı ve planlı kalkınmanın yerini almıştır.

Sosyalizm açısından tedrici çözülüş sürecinin kapitalizmin 1970'lerde girdiği kriz dönemine denk gelmesi, az gelişmiş kapitalist ülkeler üzerindeki birikim transfer mekanizmalarının iki yönden baskı kurmasına neden olmuştur. Bir yandan ithal ikameci politikalar ve onun ideolojik arka planındaki eşitlikçi bağımsız kalkınma fikri tasfiye edilirken, diğer yandan kriz karşısında geliştirilen neo-liberal politikalar ve buna tekabül eden ideoloji, kalkınmanın ancak “dışa açılarak”, “dünyaya entegre olarak”, yani piyasacı bağımlılık ilişkileri göze alınarak mümkün olabileceği söylemi hakimiyet kurmuştur. Dolayısıyla Stratejik Planlamayı doğuran koşulları biraz daha geniş bir perspektiften değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Öncelikle sosyalist planlamanın dönüşüm süreci ve çözülüşünü ele alacak olursak: Doğu Avrupa ülkeleri SSCB'yi izleyerek sırasıyla, 1946'da Arnavutluk ve Yugoslavya, 1948'de Romanya ve Çekoslovakya, 1949'da Doğu Almanya ve Macaristan merkezi planlı ekonomiye geçmişlerdir. Bu ülkeler merkezi planlamayı ülke anayasalarında güvence altına alarak, planlamayı anayasal bir kurum olarak uygulamaktaydılar. 1950'lerde sosyalist blok ülkelerinde sistemsiz ve kısmi şekilde ademi-merkezileşme, matematiksel teknikler uygulama, fizik miktar göstergelerinden kar haddi gibi sentetik göstergelere geçiş denemeleri yapıldı(Boratav,1982a,S.78).

Bu denemelerin arkasında, piyasa ile toplumcu sistem arasında denge kurma iddiasında olan ve fikir olarak Oskar Lange'nin 1956'da olgunlaştırdığı “piyasa sosyalizmi” politikası bulunmaktaydı. Planlamanın toplumcu perspektifin aleyhine matematiksel hesaplarla teknikleştirilmesi, ileride fiyat, ücret, faiz haddi gibi parametrelerin doğrudan piyasa koşullarında optimal birer araç haline getirilebileceği fikrini uyandırmıştır (Boratav,1982a,S.79).

1950'ler sonu 1960'lar başında öncelikle Polonya ve Çekoslovakya'da “piyasa sosyalizmi” modelleri ciddi birer alternatif olarak tartışıldı ve uygulamaya konuldu. Sonuçta, ülkeler nezdinde devlet işletmeleri ve satış üniteleri ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, işletmeler arası rekabet, iktisadi değişim ilişkisinin üretim üzerinde hakimiyet kurması ve bunların sonucunda planlama sürecinde çeşitli sapmalar meydana getirdi.

Sosyalist planlamanın temelini oluşturan işletmeler arası hatta sosyalist ülkeler arası işbölümü, kamunun öncelikli ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına dönük bir işbirliği üzerine kuruludur. Bu işbirliği devletin koordinasyonu ile yürütülür. İşletmeler ve ülkeler arası işbirliğinin yerini rekabetin aldığı şartlarda ise, daha önce ortak bir hedef doğrultusunda birden çok defa işletme hesaplarında (“iterasyon” denilen süreçlerle) gözden geçirilen girdi-çıkı ilişkisi, yerini zamanla piyasanın gerekleri (karlılık) doğrultusunda üretim alanları tasfiye, eşitsizlik ve karşılıklı tecrit'e bırakır. Dolayısıyla planlamaya uygun bir şekilde kurumsallaşmış üretim örgütlenmesi 1980'lerde olduğu gibi piyasaya açılmıştır. Üretim sürecinin parçalandığı, işletmelerin kapandığı, borçlanma ilişkilerinin üretime gem vurduğu, devlet kredilerinin kesilmesiyle yatırımların durduğu bir döneme girilmiştir. Öyle ki, 1930'ların kalkınma arayışlarında ilk planlama deneyimini Sovyetlerden ilham alarak hayata geçiren Türkiye, iktisadi liberalizasyon ve plansızlaşma dönüşümlerinin yaşandığı 1980'lerde Sovyetler'in “DPT deneyiminden faydalanma” talebi ile karşılaşmıştır(Sezen,1999,S.130).

Yapılan analizler, her ülkenin özellikle kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik şartlarının farklı farklı olduğunu, Bu itibarla bu ülkeleri teorik ekonomik tek bir kalıbın içine oturtabilme olanağı yoktur. Kendi şartlarına uyan “karma ekonomi” politikası tek çıkar yol olarak gözükmektedir. Prof. Dr. Gülten Kazgan bu zorunluluğu kabul ederek özetle şu görüşleri ileri sürmüştür: *“Az gelişmiş ülkelerin kalkınması kapitalist ve sosyalist sistemlerdeki kurumların, bir karması haline gelmiştir; bir taraftan, ferdi teşebbüs, üretim araçları özel mülkiyeti, kar teşviki gibi, kapitalizmin temel kurumları benimsenmiş; bir taraftan da, piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkları düzeltmek üzere, sosyalist*

sistemin emredici planlaması yerine, yol gösterici planlama, kamu yatırımları benimsenmiştir. Fakat nihai amaç kapitalizmin yerleşmesi olduğu için, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunu, sosyalist doktrinin kapsamına girmeyip, laissez-faire'e tepkiler içinde kalmaktadır. Bunu da belirleyen dünya politik dengesi içinde, az gelişmiş ülkelerin politik ve yönetici kadrolarının tercihleri olmuştur. Güçlü bir kapitalist müteşebbis sınıfın varlığının sonucu olmamıştır."

Özetle Türk plancılığının, Sosyalist veya Sovyet kalkınma planlarından en temel farklılıkları; sosyalist kalkınma planlarının a'dan z'ye ülkenin tüm ekonomik yapısına müdahale ettiği ve emredici planlama yerine, sadece kamuda emredici, özel sektör üzerinde yol gösterici olmasıdır. Karma ekonomik sistemin, kapitalist ekonomi'ye göre planlamayla sağladığı en büyük avantaj sosyal eşitlik ve dengeyi sağlama çabasıdır.

İkinci Bölüm

BEŞ YILLIK PLANLARDA ULAŞILAN HEDEFLER VE DİĞER GELİŞMELER

2.1. Kalkınma

İlk perspektifte belirlenen kalkınma hızı % 7'dir. Buna karşılık ilk iki plan döneminde gerçekleşen kalkınma hızları % 6.6 ve % 7.1 olmuştur. Yani ilk on yılda planlanan hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Sonraki plan dönemlerinde ise % 8 civarında planlanan kalkınma hızı üçüncü planda % 6.5 olarak gerçekleşip, bir ölçü de olsa hedefe yaklaşmış, ancak dördüncü planda % 2.1 oranıyla hedeften oldukça uzak kalmıştır. (Tablo IV) bunun nedeni 24 Ocak istikrar kararları öncesi ülkenin siyasi ve ekonomik koşullarıdır.

TABLO IV: İlk Dört Plan Döneminde Planlanan ve Gerçekleşen Büyüme Oranları (%)

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990,s.384

DİE, Aylık Ekonomik Göstergeler, Ağustos 2000 s.19

Dönem	Tarım		Sanayi		Hizmetler		GSYİH		GSMH	
	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.
I. Plan	4,2	3,1	12,3	10,8	6,8	7,3	6,9	6,4	7,0	6,6
II. Plan	4,1	3,5	12,0	7,8	6,3	7,9	6,8	6,8	7,0	7,1
III. Plan	4,6	3,5	11,9	9,8	8,2	7,9	8,0	7,1	7,9	6,5
IV. Plan	5,5	2,2	11,7	1,8	8,5	2,6	8,2	2,3	8,0	2,1

Plan döneminde ortalama olarak belirlenen büyüme oranları sanayi sektöründe % 12, hizmetler sektöründe % 7.5, tarım sektöründe ise % 4 olarak belirlenmiştir. Tarım ve Sanayi sektörlerinde öngörülen büyüme oranlarının gerisinde kalmıştır. Buna rağmen ilk üç plan döneminde hizmetler sektörünün hedeflenen değerden fazla bir artış yakalanarak, kalkınma hızlarındaki hedeflerin fazla gerisinde kalmamıştır.

Nüfus artış oranlarının, özellikle yurt dışı işgücü göçü sayesinde tahmin edilen değerlerin altında kalması sayesinde net kalkınma hızlarında ilk iki dönemde belirlenen

hedefler aşılmıştır. Ancak sonraki bütün dönemlerde hedeflerin altında kalınmıştır. Özellikle dördüncü plan döneminde net kalkınma hızının negatif olduğu görülüyor. Türkiye 1940 – 1945 yılları arasında yaşadığı negatif brüt kalkınma hızı ile üçüncü kalkınma planı döneminde yeniden karşılaşmıştır.

2.2. İstihdam

Kalkınma Planlarında istihdamla ilgili doğrudan önlemlerin yer almadığı görülmektedir. Bunun yerine her kalkınma planında, kalkınma hızlarının gerçekleşmesine bağlı olarak ülkenin istihdam sorununun çözüleceği öne sürülmüştür. Ancak Birinci Perspektifte 1962 yılında % 9 olarak tahmin edilen işsizlik oranının, 15 yılda % 3.5'a düşeceği öngörülmüş ancak kalkınma hızı hedefleri büyük ölçüde tutturulduğu halde, aksine bu oran artarak 1977 yılında % 13.5'a çıkmıştır. Bu da tahminlerin doğru çıkmadığını açıkça gösterir. İşsizlik oranı daha sonraki yıllarda da artmaya devam etmiş seksenli yıllarda % 16 seviyelerini aşmıştır.

Planlı Dönemde istihdamla ilgili öngörülen ve alınan bütün önlemler işgücü talebini artırma amacına yönelik olmuştur. Yani daha çok yatırımların miktar ve dağılımı üzerinde durularak, yeni iş alanları yaratılması çabasına önem verilmiştir. Ancak bu konu ekonominin her alanda yeniden düzenlemesini gerektirecek kadar geniş kapsamlı olduğu halde, yeniden düzenleme yapılamamış, istikrarlı bir ekonomi politikası yürütülememiş, istihdamla ilgili hedefler tersine sonuç vermiştir.

2.3. Yatırımlar

Kalkınma planlarında, belirlenen kalkınma hızı hedeflerine ulaşmak için, her şeyden öncelikle milli gelirin ne kadarının yatırımlara ayrılması gerektiği tahmin edilmektedir. Bu tahminler, belirlenen kalkınma hızları, tahmin edilen sermaye hasıla oranları kadar büyütülerek elde edilmiştir. Planlarda öngörülen yatırımlar kamu kesimi için emredici nitelikte olduğu halde, kamu yatırımlarında öngörülen hedeflere ulaşılamamıştır. Özel kesim yatırımlarında ise bu dönemlerde hedeflenen değerlere ulaşılmıştır. Planlar kamu kesiminin için emredici, özel kesim için yol gösterici olduğu halde neredeyse tam tersi bir sonuç çıkmıştır. Kalkınma için gerekli görülen yatırım oranlarının gerçekleşmemesinde, iç tasarruf açtığı için düşünülen kaynakların temin edilememesinin etkisi büyüktür.

TABLO V: İlk Dört Plan Döneminde Planlanan ve Gerçekleşen Yatırım/GSMH Oranları(%)

Dönem		Plan Dönemleri			
		I.Plan	II.Plan	III.Plan	IV.Plan
Planlanan Kalkınma Hızları		7,0	7,0	7,9	8,0
Sermaye Hasıla Oranları		2,6	3,2	3,2	3,3
Yatırım / GSMH Oranları (%)	Planlanan	18,3	21,3	21,9	22,8
	Gerçekleşen	16,0	16,1	20,2	21,9

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990,s.354

Planlarda sektörel bazda öngörülen ve gerçekleşen değerler Tablo V’de yer almıştır. Tablodan da anlaşılacağı gibi tarım ve sanayi sektörleri yatırımlardan alması gereken payların genellikle altında kalmıştır. Hizmetler sektörü ise yatırımlardan planlanan dan daha fazla pay almıştır.

Yatırımların Teşviki; Bu konuda 1963 yılında, Gelir Vergisi Kanununa eklenen maddelerle yatırım indirimi getirilmiştir. 202 sayılı Kanuna göre tarımsal yatırımlarda % 40, bölge kalkınması ile ilgili yatırımlar da % 40, geri kalmış, yörelerdeki yatırımlara % 50 ve diğer yatırımlarda % 30 indirim oranı uygulanmaktadır. Yapılacak yatırımların D.P.T.’nin hazırladığı kalkınma planlarına uygun olması gerekmektedir. Ayrıca yatırımların üretimi genişletmeye, verimliliği arttırmaya, ihracatı geliştirmeye, ürünlerin kalitesini iyileştirmeye, kültür düzeyini yükseltmeye, ürünlerin kalitesini iyileştirmeye, kültür düzeyini yükseltmeye, bilimsel ve teknik araştırmaya, çalışma güvenliğini sağlamaya, yabancı turist çekmeye yönelik olması gerekmektedir. Dikkat edilirse yatırım indirimi amacının, toplam yatırım hacmini artırmak, yatırımları geri kalmış yörelere kaydırmak olduğu görülür(İlkin,1988, S.287).

Birinci Plan döneminde 202 sayılı Kanunla getirilmiş olan yatırım indirimi İkinci Plan döneminde 933 sayılı Kanunla değişikliğe uğramıştır. Bundan böyle, yatırım miktarının % 80’ini geçemeyecek ve oranlar yıllık programlarda belirtilecektir. 1968 yılı programında tarım kesimi için % 60, madencilik için % 60, ulaştırma kesimi için % 70, turizm kesimi için % 70, imalat kesimi ve her alt kesim için % 80’e kadar çeşitli oranlar saptanmıştır.

Yine yatırımlar ile ilgili olarak II.B.Y.K.P. döneminde gümrüklerde tam ve kısmi muaflık getirilmiştir. Bu durumda yaklaşık olarak yatırımların % 15 - 20 arasında bir ucuzluk sağlanmıştır. Bu arada muaflıktan yararlanabilmek için yapılacak yatırımların şu koşullardan en az birini gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kurulacak tesisin ekonomik ölçüde olması, yeni bir teknoloji getirmesi, yan sanayinin gelişmesine yardım etmesi, dünya fiyatlarına uygun olarak üretim yapması, ihracata yönelik bir yatırım olması, ithalat ikamesi sağlaması. Bunların yanında, 1968 yılı programı ile yeni vergi tedbirleri getirilmiştir. Ayrıca orta vadeli kredi, selektif kredi, geliştirme ve teşvik fonları, sanayici ve ihracatçı senetlerine düşük faizle reeskont olanağı gibi parasal tedbirler de getirilmiştir (İlkin,1988, S.288).

2.4. Yapısal Değişme

Belirli bir kalkınma hızına ulaşılabilmesi için büyüme oranı potansiyeli daha yüksek olan sanayi sektörüne daha fazla önem verilmesi gerekliydi. Üstelik bir ülke ekonomisi tarıma ne kadar daha az dayalı ise, büyüme oranı da o kadar yüksek olur. Bu yüzden sanayileşme ve kalkınma kavramları genellikle aynı olguyu ifade etmek için kullanılmaktadır. Planlarda bu nedenlerden dolayı, ülke ekonomisinin sanayi sektörü lehine sürekli olarak yapısal değişimi öngörülmüştür.(İlkin,1988,S.290) (Tablo VI)

TABLO VI: İlk Dört Plan Döneminde Yatırımların Planlanan Gerçekleşen Sektörel Dağılımları (%)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam	
	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.	Plan	Gerç.
I. Plan	17,7	13,8	30,9	32,5	51,4	53,7	100	100
II. Plan	15,2	11,1	34,1	35,0	50,7	53,9	100	100
III. Plan	11,7	11,8	45,4	39,3	42,9	48,9	100	100
IV. Plan	12,2	10,0	44,1	42,1	43,7	48,2	100	100

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990,s.342

Bir ülkenin yapısal değişimini irdelemek için üretim, istihdam ve ihracat içinde sektörlerin paylarındaki gelişmelere bakılır. Planlarda öngörülen yapısal değişimi istihdam ve milli gelir içinde sektörlerin paylarındaki gelişmelere bakarak değerlendirdiğimizde, yapısal değişimin büyük ölçüde gerçekleştiği görülmektedir. 1962 yılında tarım sektörünün

istihdamdaki payı % 77 iken, 1980 yılında % 62'ye kadar gerilemiştir. Tarımın ihracattaki payı ise aynı dönemde % 85'ten % 58'e gerilemiştir. Sektörlerin milli gelir içindeki payları Tablo VI'de yer almıştır.

Milli Gelirde Tarım sektörünün payı Planlı Dönem başında % 35 dolayında iken, 1977 yılında % 22.7'ye kadar gerilemiş, buna karşılık sanayi sektörünün payı % 16.7'den % 24.8'e yükselmiştir. 1980'li yıllarda tarımın payı % 15 dolayına gerilerken, sanayi sektörünün payı % 26 civarına çıkmıştır. Sonuç olarak Planlı dönemin başına göre kalkınma potansiyeli artırmıştır. Ancak bu artış beklenen ölçüde değildir. Planlarda Sanayileşmeye önem verilmeye çalışılsa da daha çok hizmetler sektörü büyümüş, Üretim, İstihdam ve yatırımlarda ki payı hep planlanandan fazla olmuştur(İlkin,1988,S.291).

“Üretken olmayan faaliyetlerdeki aşırı şişkinleşme olgusunun ekonomik bir çözümlenmesi bugüne kadar yapılmamıştır. Bu olguyu açıklayabilecek iki etken üzerinde durabiliriz. Bir kere, sanayi ile hizmetlerin büyüme hızları arasındaki fark, dışa karşı korumacı bir gelişme sürecini giderek yükselen bir ithal eğilimiyle sürdüren bir ekonomide, ithal malları üzerinde doğan yüksek karların sanayi sermayesinden ziyade ticaret sermayesine intikal ettiğini gösteren dolaylı bir kanıt olarak değerlendirilebilir”(Boratav, 2004,S.131).

Görel olarak modern, sermaye-yoğun teknoloji kullanan sanayi, devlet kesiminin “gevşek” istihdam politikalarına rağmen tarımın “ihraç ettiği” nüfus fazlasının pek küçük bir bölümünü emebilmekte; ancak, ekonomi, geri kalan nüfus fazlasına bir hayat alanı sağlayacak marjinal verimsiz faaliyet biçimlerini türetecek esnekliği gösterebilmektedir. Çok yaygın bir mülksüzleşme-proleterleşme sürecine dayandığı için şiddetli sınıf kavgalarıyla iç içe girmiş olan Batı Avrupa sanayileşmesiyle karşılaştırıldığında, bu esnek gelişme biçiminin belirgin farklar içerdiği söylenebilir(Boratav, 2004,S.132). Bir kere, tarımda küçük mülkiyet-küçük işletme biçimlerinin Türkiye’de çok yaygın ve kalıcı bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu yapı, incelediğimiz dönemde, nüfus fazlasının kırsal kesimle ekonomik bağlarını koparmadan; hatta tarımı zorunluluk halinde başvurulabilecek bir dayanak olarak görmenin güvencesi içinde kente kaymasının imkanlarını yaratmıştır. Sadece sanayileşmeye dayalı bir kentleşme, bu nüfus akımını sanayi işçiliği ile işsizlik seçenekleri arasında karşı karşıya bırakarak sınırlayacak iken, hizmetlerin ve marjinal-verimsiz faaliyetlerin şişkinliği böyle bir sınırlamayı önemli ölçüde gevşetebilmektedir. *“Gecekondu bölgelerinde kırsal hayatı kısmen de olsa yeniden üretebilen; köyle kuvvetli ekonomik bağları süren; ailenin çeşitli bireyleri farklı zamanlarda dolmuş kahyalığından işportacılığa; hizmetçilikten pazarcılığa; bekçilikten*

pavyon fedailiğine kadar çok farklı biçimler içinde hayatlarını sürdürebilen insanlara dayalı bir kentleşme süreci, sanayi devriminin her an patlamaya hazır barut fiçilerini andıran ve proletarya-burjuvazi çelişkisi üzerine kurulu Batı Avrupa kentleşmesine göre egemen sınıflar açısından önemli istikrar unsurları taşımaktadır”(Boratav, 2004,S.132).

2.5. Dış Ödemeler Dengesi

Birinci Perspektifte belirlenen üç ana hedeften birisi de dış ödemeler dengesinin zaman içinde sağlanması olmuştur. Bu amaçla 15 yıllık perspektif süresi içinde dış ödemeler dengesi açığının milli gelire oranının % 4'ten % 2'ye düşürülmesi öngörülmüştü. Oysa 15 yılın sonunda bu oran yarı yarıya azalacağı yerde bir kat artarak % 8'e çıkmıştır. Aslında dış ticaret açıkları İlk Plan Döneminde önemli bir artış göstermemiştir. İkinci dönemde ise ihracatta önemli yer tutan dört ürünün (tütün, pamuk, fındık ve kuru üzüm) ihracat olanağının kısıtlı düzeyde kalması nedeniyle, özellikle tütün ve fındık stokları artmıştır, 1970 yılı sonrası her yıl 1 – 2 milyar dolar arasında değere sahip olan işçi döviz girişleri sayesinde cari işlem açıkları pek yaşanmadı. 1974 yılında ortaya çıkan rekor düzeydeki açık üzerine devreye sokulan “dövizle çevrilebilen mevduat” (DÇM) sayesinde dış ödemeler dengesindeki açığın önemli kısmının kapanması sağlanabilmiştir. Ancak 1976 yılından sonra bu açıklar hızlı bir yükseliş göstererek 1977 yılında 4 milyar doları aşmıştır. 1978 – 1979 yıllarında açığın daha da büyümemiş olması sadece ithalat yapma olanağının daralması sonucudur. Ancak aynı dönemde işçi döviz girişlerinin azalması ile artan dış ödemeler dengesi açığı döviz ihtiyacını artırmıştır. Bir yandan artan ihrac ürünleri stokları, diğer yandan dış borçların ödenemez duruma gelmesi, 1958 tarihinden sonra yeni bir istikrar paketi açılmasına neden olmuştur;

10 Ağustos 1970 tarihli istikrar paketinde şu önlemler yer aldı:

- i) TL % 40 oranında devalüe edilerek 1 USD = 9 TL'den 1 USD = 15 TL düzeyine getirilmiştir.
- ii) KİT ürünlerine önemli ölçüde zam yapılmıştır.
- iii) Para kredi hacmi sınırlandırılmıştır.
- iv) Dış borçlar bir takvime bağlanarak ertelenmiştir,
- v) Kota uygulamasından vazgeçilerek, liberasyon listelerinin uygulanması esası benimsenmiştir.

Bu önlemler paketi uygulamada belirli bir talep şoku yaratarak başlangıçta ekonominin duraksamasına neden olmuştur. Ancak Türkiye’de o güne kadar alınan istikrar önlemleri içinde amacına en fazla ulaşan paket olarak nitelendirilen bu önlemler sayesinde ihracat olanakları ve işçi döviz girişleri artmıştır. Diğer taraftan liberalleşme ile birlikte ithalat da her yıl anlamlı boyutta artış göstermiştir. Böylece dış ticaret açığı büyümesine rağmen, üst üste dış ödemeler dengesi fazlalığı elde edilerek, 1973 yılında üç milyar dolarlık döviz rezervine ulaşılmıştır. Buna rağmen artan petrol faturaları ve üretiminde sıkıntı çekilen çeşitli ürünlerin ithalatının teşvik edilmesi yüzünden döviz rezervi kısa sürede erimiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle Batılı ülkelerce ambargo uygulanan Türkiye, döviz açığını kapatmak için yeni bir dış kaynak olan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) mekanizmasını işletmeye başladı. 1974 yılında önemli döviz girişleri sağlanmıştır. Ancak gerçekleşmeyen yapısal reformlar yüzünden 1978 Nisan ayına gelindiğinde devlet dış borçlarını ödeyemez hale geldi. 1978 Nisan ve 1979 Mart aylarında iki adet reform paketi daha açıldı. Son pakette TL devalüe edilerek 1 USD = 35 TL olarak ayarlandı. DÇM uygulamasına son verildi, TCMB kredilerinden kısa vadeli avans uygulamasından vazgeçildi. Ancak tüm önlemler yetersiz kalmıştır. İhracat –İthalat dengesizliği artmaya devam etmiştir. Hatta 1979 yılındaki ülkenin toplam ihracatı o yılki petrol ithalatını bile karşılayamamıştır. Böylece 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ve ciddi yapısal değişiklik kaçınılmaz olmuştur(Boratav,2004,S.133).

Dönemin dış ticaret politikasıysa, temelde tarımı ve imalat sanayini geliştirme hedeflerine göre düzenlendi. İç piyasayı yerli üretime açık tutmak amacıyla, üretim düzeyi yeterli miktara varan malların ithalatı yasaklanıyor; denetimli kambiyo rejimiyle mal ve hizmet ithalat/ihracat hareketleri denetlenirken katlı-kur sistemiyle serbest piyasa fiyatlarının etkenliği iyice sınırlanıyordu. “ithal-ikamesi” denilen bu politikalar demeti çerçevesinde uluslar arası piyasadan yansıyan ne faiz, ne döviz kuru, ne mal-hizmet fiyatları etkilerini iç piyasada kaynak dağılımı üzerinde gösterebilirdi. Zaten ihracatın GSMH’ye oranının yüzde 4-5 arasında, ithalatın GSMH’ye oranınınsa yüzde 6 civarında kalması, uluslar arası piyasa etkilerinden kopukluğa başlıca gösterge sayılabilir. Bütün mali piyasalar sıkı denetim altında tutuluyor, karlılığın tarım ve sanayide en yüksek düzeyde kalmasına çalışılıyordu: Artan kent nüfusu baskısıyla bir miktar kent topraklarında artan rantlarla ithal malı darlıklarından ya da ithalat lisansları ticaretinden kaynaklanan “ithalat rantları” dışında “rant ekonomisi” oluşamıyordu. Kar edebilmek için üretmek gerekiyordu(Boratav,2004,S.135).

Dış ticaret açıklarının bu dönemde de yeni dış borçlanmalar sayesinde kapatılmasına devam edildiğini görüyoruz. Ayrıca konsolide edilen dış borçlarımızın yıllık ödeme taksitleri, döviz bütçesi üzerindeki dağılımını şiddetle hissedilmeye başlamış iktisadi kalkınmanın durdurulmaması için, munzam ve büyük dış yatırımlar teminine gayret edilmiştir. Ayrıca Kalkınma Planının gerektirdiği dış finansman (yıllık ortalama 300 milyon dolar) kısmını karşılamak üzere Temmuz 1962 sonunda “Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu” kurulmuştur. Kalkınma devresinde meydana gelen artış üzerinde dış ülkelerden temin edilen dövizlerin büyük ölçüde etkili bulunduğu görülmektedir. Eğer dış yardımlar bu seviyede bulunmasaydı ve işçilerimiz dış ülkelere gitmeseydi, bu devrede alınan sonuçların daha başarısız olacağı görülmektedir.

2.5.1. İhracat

Ekonomide pozitif ithal ikamesinin gerçekleşmemesinin sonuçları ihracatta sağlanacak gelişmelerle hafifletebilirdi. İhracatın teşviki amacıyla 1963 tarih 261 sayılı Kanunda ihracatta vergi iadesi kabul edilmiştir. Ürünlerimizin dış piyasalarda rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla önerilen vergi iadesi, vasıtalı vergiler olarak dahilde alınan istihsal ve şeker tüketim vergileri, ithalde alınan gümrük ve istihsal vergileri, banka, sigorta muameleleri, nakliyat, ücretlerden alınan gelir vergisini ayrıca resimler, harçlar ve belediye hisselerini kapsamaktadır.

Ancak bu yıllar, ihracatın milli gelir içindeki görelî payının çok düşük kaldığı ve hatta gerilediği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Kambiyo ve dış ticaret politikalarının bir bütün olarak ithal ikamesine ve ithal girdilerle beslenen iç piyasaya yönelik sanayi kollarına hizmet ettiği bu dönemde bu sonuç belli ölçülerde kaçınılmazdı. İhracatın görelî zayıflığının arkasında yatan bir diğer nesnel zorlama, iç pazara dönük bir sanayileşme sürecinin oldukça ileri aşamalarına kadar, ihracatın geleneksel tarım ürünlerinden oluşmaya devam etmesi gereğinden doğmaktaydı(Eren,2001,S.201). Dünya piyasalarında önem taşıyan hammaddeler bakımından güçlü bir tabana sahip olmayan Türkiye’de bu ürünlerin büyüyen döviz ihtiyacını karşılaması beklenmezdi. İhracatta anlamlı bir gelişmenin sınai ürünlere dayanması zorunluydu. Ancak bunun, teknoloji ve maliyet koşulları fazla handikaplı olmayan ve iç pazardaki talebin üzerinde üretim kapasitesine olgunluk derecesine henüz gelmemiş iken iç pazardaki talep düzeyini deflasyonist politikalarla kısan ve devalüasyon, reel ücretlerin dondurulması veya ihracatın sübvansiyonu gibi yöntemler uygulayarak maliyetlerle ilgili handikapları yapay olarak aşan iktisat politikası önlemleri ise geçici ve kısa dönemli çözümlerdir. Sınai ürünler ihracatının ciddi ve sürekli bir ilerleme göstermesinin nesnel

koşulları, sanayileşme sürecinin belli bir eşiği aşacak düzeye ulaşmasında; sınai yatırımlarda modern teknoloji ve optimum ölçüklerin gerçekleşmesinde ve emek veriminde uzun dönemli artışların sağlanmasında yatar. Nitekim Türkiye’de bu nesnel koşulların bir bölümünün gerçekleşmesi ancak 1970 sonrasında gözlenmiş; sınai üretimin çeşitlenmesi ve genişlemesinin zorunlu bir sonucu olarak, toplam ihracatta sınai ürünlerin payı, 1960’lı yıllarda % 13 - 18 arasında oynarken bu pay 1970’li yıllarda % 20 - 39 arasında oynamaya başlamıştır.

2.5.2. İthalat

Bu dönemde dünya ekonomisine uluslar arası Keynes’ cilik damgasını vurmuştur. Az gelişmiş ekonomilerin kronik dış açıklarının yumuşak koşullu, ucuz, çoğu kez resmi kaynaklardan gelen kredilerle kapatılması, dünya ekonomisini genişletici yönde sistematik katkılar yapmaktaydı. Soğuk harp koşulları içinde Türkiye Batı bloğunun gözetilen, hatta bir anlamda “iltimaslı” bir üyesi olarak ek olanaklardan yararlandırılmıştır. Bu etkenler, Türkiye ekonomisinin ithal bağımlılığının kronik bir hal almasına ve ihracatın ihmeline önemli katkılar yapmış; “nasıl olsa dış kaynak bulunabileceği” bilinci, döviz kazancına veya döviz tasarrufuna dönük çabaları peşinen baltalamıştır. Bu saptamalar, bu yılları bir bütün olarak dışa bağımlılığın arttığı bir dönem olarak nitelendirilebilir(Eren,2001,S.151).

2.6. Para Politikası ile ilgili Gelişmeler

Birinci Kalkınma planında enflasyonist bir ortama yol açmamak için istikrarlı bir para politikası uygulanmıştır. Tablo VII’de görüldüğü gibi, emisyon, para arzı ve toplam kredi hacimleri ilk üç plan döneminde de enflasyonun üzerinde artış göstermiştir. Örnek olarak Birinci plan döneminde yılda ortalama olarak enflasyon oranı % 5.1 olurken, emisyon artış oranı % 13.1, para arzı artış oranı % 14.5 ve toplam kredilerdeki artış oranı ise % 19.4 olmuştur.

Gerek emisyon artışının ve gerekse kredi hacminin enflasyonu aşan genişleme göstermesinde kamu kesiminin katkısının daha büyük olduğu söylenebilir. İlk üç plan dönemindeki kredi artışlarında, TCMB kredilerinin payı büyük olmuştur. Ayrıca TCMB kredileri içinde ise kamuya açılan (Kısa vadeli avans ve KİT) kredilerin daha fazla artış gösterdiğini bu nedenle ilk 15 yıl içinde gevşek bir para politikası uygulandığını söyleyebiliriz.

TABLO VII: İlk Dört Plan Döneminde Para-Kredi ve Enflasyon Değerleri ve Yıllık Ortalama Artış Oranları

Yıllar	Emisyon Hacmi		Para Arzı		Toplam Krediler		TEFE 1963=100	
	Milyon TL	Yıllık Artış %	Milyon TL	Yıllık Artış %	Milyon TL	Yıllık Artış %	İndeksi	Yıllık Artış %
1962	4,527		10,964		12,186		95,8	
1967	8,714	13,1	22,682	14,5	32,144	19,4	123,4	5,1
1972	16,000	12,2	52,891	16,9	78,831	17,9	199,3	9,6
1977	63,000	27,4	209,119	27,5	427,987	34,0	492,1	18,1
1980	279,000	49,6	7390,000	42,1	1444,698	40,6	2550,6	54,8

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990, S.352

DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950 – 1995, S.182

Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi

İlk on yıl içinde gevşek para politikası uygulanmasına rağmen, enflasyonun tek rakamlı kalabilmesi, bu iki Plan döneminde hedeflenen büyüme oranlarının gerçekleştirilmiş olmasına bağlanabilir. Dönem içinde GSMH büyüme oranı % 7 dolayında gerçekleştirilebildiği için, toplam arzdaki bu genişleme sayesinde para ve kredi hacminde ortaya çıkan % 15 – 17 dolayındaki artışa rağmen enflasyon oranı % 7 dolayında kalmıştır. 3.Plan döneminde ise para ve özellikle kredi hacmi daha büyük artış göstermiştir. Kredi hacmindeki genişlemede TCMB kredilerinin pay büyük olmuştur. (Tablo VIII)

1972 – 1977 yılları arasında TCMB kredilerinin her yıl ortalama % 40'ın üzerinde artış göstermesi kamu ve özel kesiminden gelen kredi baskısı yüzünden ortaya çıkmıştır. Bağımsız bir para-kredi politikası uygulama şansına sahip olamayan TCMB, bu dönemde konsolide bütçe açıkları nedeniyle Hazinesin kısa vadeli avans kullanımına engel olamamıştır. Siyasi istikrarsızlığa bağlı olarak kurulan hükümetlerin hiç birinin başta petrol olmak üzere KİT ürünleri fiyatlarına müdahale etmemeleri nedeniyle, KİT'lerin artan zararlarının konsolide bütçeye getirdiği yük, bütçe açıklarının giderek büyümemesine yol açmıştır. Ayrıca KİT'lerin ihtiyaç duyduğu borçlanma gereği için TCMB kredilerine önemli ölçüde ağırlık vermeleri yüzünden TCMB' nin kamuya açtığı kredilerin boyutu hızla artmıştır. 1973 – 74 petrol şoku uluslar arası piyasada önce petrol fiyatlarını artırmıştır. Daha

sonra sanayi ürünleri ihraç eden ülkeler de ihraç mallarının fiyatlarını aynı ölçüde artırmışlardır.

TABLO VIII : İlk Dört Plan Dönemine göre Para, Kredi ve Enflasyonun
Yıllık Ortalama Artış Oranları

Dönemler	TCMB Kredileri			Banka Kredileri	Toplam Kredi	Yıllık Ort. Enflasyon Oranı %
	Kamuya Açılan	Özel Kes. Açılan	TOPLAM			
I.Plan Dönemi	32,5	30,1	31,4	16,3	19,4	5,1
II.Plan Dönemi	20,5	11,3	16,9	18,3	17,8	9,6
III.Plan Dönemi	44,5	44,7	44,5	28,1	34,0	18,1
1978 - 1980	35,5	50,6	41,3	39,9	40,6	54,8

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990, S.358

DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950 – 1995, S.191

Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi

Türkiye’de yaşanan iki rakamlı enflasyona ve yurt dışında başta ham petrol olmak üzere birçok sınai ürünün fiyatındaki önemli artışlara rağmen ithal edilen petrolün fiyatı değiştirilmediği gibi, sabit kur sisteminde ısrar edilerek önemli boyutlarda açık verilmiştir. Çünkü yurt içinde ortalama % 40 düzeyine çıkan enflasyona rağmen, sabit kur nedeniyle fiyatı artmayan ithal malları göreceli olarak ucuzlamıştır. Bu bütçe açıklarının finansmanında kamu gelirleri yetersiz kaldığı ölçüde TCMB kredileri devreye sokulmuştur.

Üçüncü plan döneminde TCMB’nin özel kesime açtığı kredilere gelince, daha sonra açıklanacağı gibi çarpık sanayileşme, enflasyon ve düşük faiz olgularına bağlı olarak özel kesimin kredi talebi büyük ölçüde artmıştır. Buna karşılık negatif reel uygulaması yüzünden mevduat artışları kredi talebindeki artışa yanıt veremediği için, artan kredi talebini karşılamak üzere daha çok TCMB kaynaklarına başvurulmuştur. Böylece TCMB’nin özel kesime açtığı (reeskont) krediler de, ortalama olarak kamuya açılan krediler kadar artış göstermiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi bu dönemde banka kredilerinin, para arzının ve emisyon hacminin % 27-28 dolayında arttığını görüyoruz. Bu artan satın alma gücüne karşılık, üretimin yılda ortalama % 6.5 dolayında artmasına bağlı olarak, aynı dönemde enflasyon oranının ortalama % 18 düzeyinde kaldığını görmekteyiz. 1978 ve 1980 yılları arasında ise

para kredi hacmindeki artış % 40-45 dolayında olduğu halde, ortalama enflasyon oranı daha büyük olmuştur. Bunda enflasyon beklentisine bağlı olarak artan toplam talep hacmi ve üretimde görülen gerileme etkili olmuştur.

Yine bu dönemde Türkiye uluslar arası finans kapitalin etkinlik alanına neredeyse girmede. Ancak dış piyasalarda dolar üzerine spekülasyonun yarattığı baskılar bir yandan, ılımlı da olsa içerideki enflasyonun 9 TL/dolar kurunu aşırı değerlenmiş hale getirmesi ve ithalat darlıkları üzerine devalüasyon için IMF baskılarının ortaya çıkması diğer yandan, 1968 yılında Türkiye'yi kısa vadeli sermayeyi (dövizle çevrilebilir mevduat hesapları) IMF denetimi dışında Avrupa para piyasasından serbestçe ithale yöneltmişti. Ne var ki, 1970'li yılların getirdiği olumlu dünya koşulları, Ağustos 1970 devalüasyonunun da TL/Dolar kurunun 14.85 TL/dolar olarak düzeltilmesinin olumlu etkileri ve 1960'lı yıllarda Avrupa'ya giden işçilerin yolladığı dövizlerin artması buna ihtiyaç bırakmadı. Sonunda bu süreç 1970'lerin başında durduruldu; olumsuz etkileri olabileceği anlaşılmıştı(Eren,2001,S.209).

Resmi kredilerin ve dış yardımların sermaye girişinde egemen olduğu bu yıllarda, Batı'nın Türkiye üzerinde denetimi, örgütleri (IMF-Dünya Bankası-OECD v.b.) yoluyla birkaç biçimde ortaya çıkıyordu: Bir kere, kriz dönemlerinde, serbest piyasadaki kredi bulunamadığında uygulanan IMF istikrar programı çerçevesinde istenilen politikalar uygulatabiliyordu; Dünya Bankası ve yan kuruluşlarından alınan proje kredileri kurumun onayına tabi olduğu için, uygun bulunmayan projeler uygulanamıyordu; ABD'nin buğday yardımı karşılığında yapılan TL ile ödemeler, T.C. Merkez Bankası nezdinde "karşılık fonları" hesabında tutuluyor, ABD hükümeti bunları Türkiye içinde serbestçe harcıyordu. Ancak ihracatın ithalatı karşılama oranının % 68'e vardığı, ithalat oranının ancak % 6'ya ulaştığı, yıllık ortalama dolaysız yabancı sermaye girişinin (6224 sayılı kanuna göre) 10 milyon doları dahi aşmadığı bu ortamda, ekonomi üzerinde önemli yabancı etkilerin varlığı konu edilemezdi. Ortak Pazar ülkeleriyle imzalanan (1963) ve gümrük birliği kurmaya yönelik Ankara Anlaşması'nın "Hazırlık" aşamasında, Türkiye hiçbir taahhüt altına girmediği için, Batı Avrupa'nın (6 tam üye) da hissedilir bir etkinliği yoktu(Eren,2001,S.222).

Gevşek para politikası uygulanan 17 yıl boyunca, ilk iki plan döneminde üretim artışları sayesinde enflasyonun tek rakamlı düzeyde kaldığını, enflasyonun özellikle üçüncü plan döneminde tırmanışa geçişinde uygulanan gevşek para politikasının etkisinin büyük olduğunu, sonraki yıllarda ise gerileyen üretime ve beklentilere bağlı olarak enflasyonun artarak üç rakamlı boyutlara kadar ulaştığı söylenebilir.

2.7. Maliye Politikası ile İlgili Gelişmeler

İlk perspektifte birçok konuda dengeye önem verildiği bilinmektedir. Dengeli kalkınmaya ve dış ödemeler dengesine verilen önem kadar kamu kesimi bütçesinde de dengeye önem verilmiştir. Planlarda öngörülen yatırım değerleri kamu için emredici özel kesim için yol gösterici nitelikte olduğu için, planların başarısı, her şeyden önce kamu yatırımlarının ve bu amaçla belirlenen kamu tasarruflarının gerçekleşmesine bağlıdır. Kamu tasarruflarının istenilen düzeyde gerçekleşebilmesi için ise kamu gelirlerinin belirli bir düzeye çıkarılması zorunluluğu vardır. Bu nedenle kamu gelirlerinin artırılması kalkınma planlarının başlıca amaçlarından birisi sayılmış ve bunun için vergi yükünün artırılması öngörülmüştür. Dönem boyunca vergi yükü sürekli artmıştır. Ancak bu artışlar gerekli yasal düzenlemelerin yapılamaması sonucu planlanan hedeflerin gerisinde kalmıştır.

Kamu gelirlerini artırmak amacıyla ilk on yıl içinde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, daha çok dolaylı vergilerin artırılmasına yönelik olmuştur. Gelirden alınan vergiler içinde yer alan kurumlar vergisinin payı artırılmamıştır. Ayrıca gelir vergisi içinde ücretlilerin payı artarak % 70 düzeyine çıkmıştır. Bu gelişmede enflasyona göre gelir vergisi dilimlerinin ayarlanamaması da etkili olmuştur. Böylece gelir ve kurumlar vergisinde etkinlik sağlanamaması nedeniyle gelirden alınan vergiler büyük ölçüde maaş ve ücret gelirinden elde edilir duruma gelmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, ücret dışında gelir kaynakları yeterince vergilendirilememiştir.

Dönemin gelir bölüşümü politikası da aynı hedef çerçevesinde işletildi. SSCB'nin varlığı kapitalizmin yaşayabilirliği için bir tehdit olarak algılandığından “sosyal devlet”in geliştirilmesi, gelir bölüşümünün “iyi” olması Batı demokrasilerinin ve onlara özenen Türkiye'nin başlıca hedefleri arasında, hem de merkez sağ partiler iktidardayken yer alıyordu(Uludağ, 2003, S 31).

Gelir bölüşümü politikası da, aynı şekilde, iç pazarı genişletip özel girişimin tarım-sanayi-hizmetler alanındaki yatırımların karlı tutacak biçimde yürütüldü. Sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi, 1963'te yürürlüğe giren Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı Kanunu Hazine topraklarının dağıtımı ve destekleme alımları yoluyla yüksek tutulan tarım fiyatları, rekabetin bulunmadığı bir ortamda, işçi-memur ücretlerinin yüksek tutulmasında bir sakınca görülmemesi, (1978'e kadar) gelir bölüşümünde daha önceki dönemlere oranla iyileşmeler

yarattı. 1970’li yıllara gelindiğinde “rant artı faiz artı kar artı tarım dışı küçük girişim” gelirin yurtiçi faktör gelirlerinde payı sadece yüzde 35 kadardı; tarım yüzde 30 kadar alıyor, ücret + maaş payıysa neredeyse yüzde 35’e yaklaşıyordu (Özmucur,1995,S.148).

Özellikle yatırım harcamaları yönünden önem kazanan harcamalarımıza gelince, üç plan dönemi boyunca genelde planlandığı ölçüde gerçekleşmiştir. 1978 ve sonraki yıllarda ise kamu giderleri planlanan değerleri büyük ölçüde aşmıştır. Ancak kamu harcamaları içinde yatırımlara ayrılan payların, her üç plan döneminde de hedeflerin daima gerisinde kaldığını görmekteyiz.

TABLO IX : İlk Dört Plan Döneminde Programlanan ve Gerçekleşen Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları ile Bütçe Açıklarının GSMH’ ya Oranlarındaki Gelişmeler

Yıllar	Program. Bütçe		Gerçek Bütçe		Bütçe Açıkları		Bütçe Açığı / GSMH	
	Gelir	Gider	Gelir	Gider	Gelir	Gider	Gelir	Gider
1963	12,102	12,102	11,371	11,726	0	355	0,0	0,5
1964	13,325	13,484	12,920	13,534	159	614	0,2	0,9
1965	14,021	14,421	13,587	14,488	400	901	0,5	1,2
1966	16,075	16,775	16,557	17,248	700	691	0,8	0,8
1967	18,313	18,313	20,387	20,288	0	-99	0,0	-0,1
1968	20,712	21,612	20,630	21,322	900	692	0,8	0,6
1969	24,497	25,697	23,561	25,387	1200	1826	1,0	1,5
1970	28,260	28,860	33,120	32,866	600	-254	0,4	-0,2
1971	36,293	37,093	40,633	46,270	800	5637	0,4	2,9
1972	50,312	50,312	50,952	50,921	0	-31	0,0	0,0
1973	61,413	61,453	61,434	64,287	40	2853	0,0	0,9
1974	82,411	82,411	73,576	77,777	0	4201	0,0	1,0
1975	107,680	107,680	112,828	114,228	0	1400	0,0	0,3
1976	139,719	153,637	150,716	155,028	13918	4312	2,1	0,6
1977	203,449	229,693	196,172	240,201	26244	44029	3,0	5,0
1978	247,253	276,149	323,605	347,703	28896	24098	2,2	1,9
1979	372,309	409,431	545,193	611,412	37122	66219	1,7	3,0
1980	706,687	756,687	942,641	1,101,690	50000	159057	1,1	3,6

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990,s.382

İlk iki planda bütçe açıkları düşük boyutlarda planlanmıştır. Gerçekleşen değerlere göre de açıkların boyutları büyük olmamıştır. Hatta üç yıl açık yerine fazlalık söz konusu olmuştur. Üçüncü plan döneminin ilk üç yılında denk bütçe kabul edildiği halde belirli açıklarla gerçekleşmiştir. Buna rağmen bütçe açıklarının GSMH'daki payları yine de % 1 sübvansiyonlar nedeniyle kamu harcamaları büyük artış gösterirken, yasaların çıkarılmayışı nedeniyle kamu gelirlerinde istenilen gelişme sağlanamamıştır. Bu nedenle bütçe açıkları değer ve oran olarak belirgin bir artış göstermiştir.

Özellikle 1962 – 1976 döneminde sayısal göstergelere göre bir saptama yaparsak şu sonuçlar çıkıyor(TABLO IX):

Milli hasılda bir önceki döneme göre yüksek bir büyüme gerçekleştiğini gözliyoruz. Dönemin tümü için ortalama yıllık büyüme hızı % 6.8'dir. Bu gelişme yıllık ortalaması % 10 dolaylarında kalan fiyat artışlarıyla yan yana yürümüştür. Fiyatlar konusunda ilginç bir saptama, döviz kurunun sabit tutulduğu 1960'lı yıllarda enflasyon oranının % 5 dolaylarında dolaştığı; devalüasyonu izleyen ve görelî esnek kurların uygulandığı 1970 sonrasında ise aynı oranın % 15'i aştığıdır. Ancak, bu gözlemin tek başına bir nedensellik çıkarsaması olarak yorumlanamayacağını da belirtmek gerekir (Boratav, 2004, S.130).

Milli gelirdeki gelişmeye bu dönem içinde sanayi kesimi tarımdan daha fazla katkı yapmıştır. Yıllık sınıî büyüme hızlarının ortalaması % 9.6; tarımınki ise % 3.9'dur. Bu hızlı büyüme temposuna rağmen, cari fiyatlarla sanayinin milli gelirden aldığı pay, dönem boyunca hemen hemen değişmemiş; dönem ortalaması olarak % 18'ler dolayında kalmıştır. Ayrıca sabit fiyatlarla yapılan bir hesaplama dönemin başı ile sonu arasında sanayinin payının 4 puan kadar arttığını göstermektedir. Bu iki bulgu arasındaki farkın bir nedeni, bu dönemde tarımsal fiyatların sınıî fiyatlara göre daha hızlı artmasıdır(Boratav,2004, S.131).

Ancak bu dönemde milli hasılanın yapısında meydana gelen en çarpıcı değişme, hizmetler kesiminin kaydettiği aşırı şişmedir. 1960 - 1961 ortalaması olarak hizmetlerin milli hasıladan payı % 45.7 iken, 1975-76'da bu oran % 51'e yükselmiştir. Böylece bazı nitelâmelere göre "üretken olmayan", veya "dış ticarete katılmayan" bu kesim, cari fiyatlarla yapılan hesaplamada ulusal ekonominin görelî olarak genişleyen tek büyük sektörü olmuştur. Bu genişlemenin daha da çarpıcı bir özelliği, istihdam alanında gözlenmektedir. 1960 nüfus sayımına göre hizmetlerin faal nüfustan aldığı pay % 15.4 iken 1975'te aynı oran % 25.1,

1980’de % 29.5 olmuştur. Sanayinin faal nüfustan payı ise aynı yıllarda % 9.6, % 11.0 ve % 12.5 olarak saptanmaktadır(Boratav,2004,S.131). Dolayısıyla, sanayileşme sürecinin istihdam yaratma yeteneği sınırlı kalmış, çalışanların giderek artan bölümleri geçimlerini üretken olmayan faaliyetler içinde sağlar olmuşlar; kentleşme sanayileşmenin önüne gitmiştir.

Dönem içinde Tarımı geliştirmeye gösterilen dikkatler de semeresini verdi. Türkiye ABD’nin gıda ürünü destekleriyle yaşayan bir ülke olmaktan çıktı, kendisini besleyebilen bir ülke konumuna girdi. Planlı biçimde yürütülen ekonomi bu başarılarla imza atarken görece fiyat istikrarını da koruyabildi; yıllık ortalama enflasyon hızı % 10’u aşmadı, dış borç servisi/ihracat oranı 1963 - 1967’deki yüksek düzeyden 1968 - 1972 arasında % 27.7’ye düşürüldü. Tıpkı planlı biçimde yürütülen 1930’lı yıllar ekonomisinde olduğu gibi, 1963 - 1974 arasındaki planlı dönemde de Türkiye mali istikrar içinde hızlı büyüme ve sanayileşme gösterdi. Bu iyimserlikte AT ile Gümrük Birliği anlaşmasının Geçiş Dönemi’ne girdi. Planlı ekonominin istikrar ve büyüme açısından taşıdığı önem, izleyen dönemlerin getirdiği olumsuz deneyimlerle daha iyi ortaya çıktı(Uludağ, 2003,S.40).

Özetle, 17 yıllık bu dönemde uygulanmaya çalışılan maliye politikasının özellikle “gelir” yönünün nitelik ve nicelik olarak planlanan değerlerin altında gelişme gösterdiği söylenebilir. Üstelik birinci perspektifte, belirlenen hedeflere sosyal adalet ilkesi kapsamında ulaşılması esas alındığı halde uygulanan maliye politikası gelir dağılımı dengesizliğini artırıcı yönde etki yaratmıştır. Dönemin ilk 13 yılında genelde denk bütçe politikasının izlenmesine karşılık, son 4 yılında artan bütçe açıklarının ve enflasyonist bütçe uygulamalarının önüne geçilememiştir.

Üçüncü Bölüm DÖNEM İLE İLGİLİ DİĞER GELİŞMELER

3.1. A.E.T İLE İLGİLİ GELİŞMER

Türk ekonomisi açısından önem taşıyan ve incelemekte bulunduğumuz dönemde III. B.Y.K.P.'nin stratejisini belirleyen A.E.T. üyeliği, özellikle sanayileşmemiz açısından üzerinde gereken bir konudur.

25 Mart 1957 Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna Türkiye'nin girme teşebbüsü 1959 yılında başlamıştır.

1950'li yılların sonunda Türkiye yoğun bir krizdeyken, Yunanistan Batı Avrupa'da 6 devlet arasında başlamış olan bütünleşme hareketine katılmak için yola çıkmıştı. Bu 6 devlet (Almanya, Fransa, İtalya ve Benelux "Belçika, Hollanda ve Lüksemburg") Türkiye'nin başlıca ihracat kalemleri olan 5 - 6 tarımsal ürünün başlıca pazarlarıydı; ne var ki Yunanistan da aynı ürünleri aynı pazarlara ihraç ediyordu. Yunanistan'ın daha avantajlı bir konuma girmesi karşısında, Türkiye onu izleyerek 1959'da AET'ye başvurdu. Başvurusu uzun yıllar tartışıldı; araya askeri müdahale girdi. Dört yıl süren müzakerelerden sonra 12 Eylül 1963'de Türkiye A.E.T. arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Katılımın öncelikle şartı demokrasinin politik rejim olarak kabulüydü; 1963'de, Türkiye'nin demokrasiye dönmesini izleyerek başvuru kabul edildi ve 1 Ocak 1964'ten itibaren yürürlüğe girdi. Türkiye, Yunanistan gibi, AET'ye tam üye değil "ortak üye" sıfatıyla katılıyordu. Türkiye ile A.E.T. arasındaki anlaşmada, üç dönemden geçilmek suretiyle Türkiye'nin Topluluğa tam üye olarak katılması öngörülmüştür. Bu dönemler; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönemdir.

Hazırlık döneminde Türk ekonomisinin Topluluğun koşullarına uygun hale getirilmesine çalışıldı. Bu dönemde A.E.T., Türkiye'ye ticari ve mali kolaylıklar sağlamıştır. **Ticari kolaylıklar;** Türkiye'nin ihraç ürünlerinden tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık 1967'den itibaren de ayrıca 15 yeni maddeye, Topluluk gümrük indirimi uygulaması yaptı. **Mali kolaylıklar;** Topluluk, Türk kalkınma bankalarında yer alan ve Anlaşma projelerinin finansmanı için 1.275 milyon dolarlık bir yardım yapacaktır(İlkin,1988.S.294).

Geçiş dönemi, 1970 yılında imzalanan katma protokolün 1 Ocak 1973'de yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Bu dönem Türkiye için, bazı avantajlar ve yükümlülükler getirmiştir. Topluluk, Türk sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ve eş yetkili vergi veya

resimler ile miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır (makine halıları, pamuk ipliği ve diğer pamuklu dokuma hariçtir). Türkiye'nin yükümlülüğü ise topluluktan ithal edeceği bazı istisnalar dışında sınaı mallara uygulayacağı gümrük vergi ve diğerlerini 12 yıllık normal ve 22 yıllık istisnai olmak üzere iki dönemde gitgide kaldıracağıdır. Böylece 1995 yılı, gümrüklerin miktar kısıtlamalarının tamamen kaldırıldığı, ortam gümrük tarifesine uyumun gerçekleştiği ve son dönemin başladığı yıl olacaktır.

A.E.T. ile ilişkilerimiz ise kısaca şöyle özetlenebilir:

1964 yılında tüm ihracatımız içinde A.E.T. ülkelerine ihracatımızın payı % 33.5 iken, bu oran 1976'da % 36.9'a yükselmiştir. Aslında bu A.E.T. ile ilişkilerimiz açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak ilişkilerin ithalatla ilgili yönünü de unutmamak gerekir. Çünkü A.E.T. ülkelerinden yaptığımız ithalatın, toplam ithalatın aynı dönem içindeki payı % 28.7'den % 38.9'a çıkmıştır. Bu durumun yarattığı sonuç şudur: Toplam ihracat döviz gelirlerimizin toplam ithalatımızı karşılama oranı % 76'dan % 56.6'ya düşerken, yalnızca A.E.T. için bu oran % 89'dan % 40'a inmiştir. Bu demektir ki, artan ilişkilerimiz sonunda oransal olarak A.E.T.'ye daha az mal satar duruma gelmiş bulunuyoruz(Kazgan,2002,S.124).

3.2. SİYASİ GELİŞMELER

İncelediğimiz dönemde Türkiye ekonomisinin dış ve iç baskılar altında “denetimli ekonomi-dışa kapanma” ile “serbest piyasa ekonomisiyle uluslar arası ekonomiye katılma” arasındaki gel-git'lerinde, 1963-1974 dönemi yeni bir aşama oluşturdu. 1948'de ağır sanayiye geliştirmeye dayalı olarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı CHP tarafından rafa kaldırıldıktan sonra, planlamayı ağızına dahi almayan DP artık tarihe karışmıştı. Üstelik OECD çerçevesinde kurulan Türkiye'ye yardım konsorsiyumunun vereceği kredileri öngörebilmesi için, Türkiye'nin “hesaplı-kitaplı” davranması gerekiyordu. Bundan da öte, 1960'lı yıllar ABD'nin bile kendisini “karma ekonomi” diye nitelediği, gelişmekte olan ülkelerinse Birleşmiş Milletler nezdinde etkinlik kazandığı yıllardı. Soğuk Savaş sürerken sıcak savaş da Vietnam'da önce Fransızları, sonra ABD'yi silahlı çatışmada zorlamaktaydı; SSCB giderek Çevre'nin azgelişmiş ülkelerinde etkinlik kazanma tehdidi yaratıyordu. İşte böyle karmaşık bir ortamda ekonomiye çekidüzen vermeye çalışan askeri rejim “iktisadi planlama”yı gündeme getirdi(Kazgan, 2002,S.95).

Bu dönemde Batı kampının temel etkileri, Soğuk Savaş kurallarına ve siyasal-askeri koşullarına bağlı kalınmasında yatıyordu. Türkiye’de bunları “harfiyen” yerine getirmekteydi.

1960’lı yılların hızlı büyüme kadar milli istikrarla tanımlandığı belirtilmelidir. Enflasyon hızı 1963-1967 arasında yıllık ortalama %5’te kalırken GSMH reel büyüme hızı %6.5’e, sanayide artış % 10.6’ya ve tarımda % 3.7’ye vardı. KİT’lerin imalat sanayinin çıktısında payı % 43, katma değerde payı % 62 kadardı (DİE, 1973,S.206 - 208).

Bu kadar olumlu etken bir arada özel kesimin imalat sanayisinin de kabuğunu kırmasını hazırladı. İttihat ve Terakki’yle başlayan “milli burjuva yetiştirme” hedefi, Cumhuriyet tarihini de kat edip 1960’lı yıllarda ürününü verdi(Kazgan, 2002,S.97).

İncelediğimiz dönemin belirleyici siyasi gelişmesi, siyasi rejimin bölüşüm politikalarına angaje olmasıdır. Bu politikalar, geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almasına imkan veren çok partili parlamenter rejimin bir sonucudur. Büyük toprak unsurlarından, ticaret ve sanayi sermayesinden oluşan ve zaman içinde büyük çalkantılar göstermeyen bir iç dengeye sahip olan egemen güçler bloku, siyasi iktidara ve tüm iktisat politikalarına hükmetmektedir ama bu, siyasi rejimin zorunlu kıldığı belli kısıtlamalar içinde gerçekleştirilmektedir. Bu kısıtlamaların iktisadi ve sosyal politikalara yansımaları, genel oy mekanizması yoluyla kıyasıya bir iktidar çekişmesi içinde olan siyasi partilerin işçi ve köylü kitlelerinin isteklerine duyarlı olmaları biçiminde ortaya çıkar. Böylece egemen bloğun uzun dönemli çıkarları ile geniş halk kitlelerinin kısa dönemli çıkarları arasında belli bir uzlaşma sağlanmış olur. Bu dengenin, egemen blok aleyhine bozulma ihtimalinin güçlendiği durumlarda, rejim-dışı müdahalelerle durum “düzeltilmiş”tir (Boratav, 2004,S.123).

Oluşan ekonomik yapı içinde, ekonomik büyüme, geniş halk kitlelerine aşağı yukarı kesintisiz reel gelir artışlarıyla intikal etmiş; gelir dağılımındaki değişimler ise sınıf mücadelelerinin ve egemen blok içi dengeleri ilgilendiren tali bölüşüm süreçlerinin sonucu olarak belirlenmiştir(Boratav, 2004,S.125). Genellikle herkesi belli ölçülerde hoşnut kılmaya dayanan bu model, 1971’deki askeri müdahale haricinde, 1977 yılındaki bunalım konjonktürüne kadar sürdürülebilmiştir.

Planlı ekonomi uygulamasına karşılık ekonominin yeniden bunalıma sürüklenmesi aslında plan dışı bir olgu olup, diğer bir ifade ile, 1973 petrol krizi sonrası dönemde artık ekonomiye planların değil iç ve dış ekonomik gelişmelerin planlara yön vermeye başlamış

olmasıdır. Bunalım ilk yıllarında hükümetlerin bir yandan planlarda öngördükleri sanayileşme yaklaşımlarını koruma ve sürdürme yaklaşımlarını koruma ve sürdürme diğer yandan da bir dizi kararlarla bunalımın etkilerini hafifletmeye yönelik politika izledikleri görülmektedir. Bilindiği gibi, 1963'den sonra uygulanan tüm planlarda ithal-ikameci (ithalat yerine üretimin alması) sanayileşme politikası izleniyor, özellikle önce hammadde, aramalı, daha sonra da yatırım malı üretiminde belirli hedeflere ulaşılacak istenmiştir. Ayrıca bu amacın yanında sınai mülkiyetinin yaygınlaştırılması önemli hedefler olarak kabul edilmiştir (Uludağ.2003,S.41).

1974 yılına gelindiğinde olumlu tablo tersine dönmüştü: Petrol fiyatlarının patlamasına, Kıbrıs Barış Harekatı'nı izleyen ABD silah ambargosu eklenmişti. Bu arada, Türkiye'nin dış temsilcilerini Ermeni teröristlerin (ASALA) öldürme girişimleri ve içeride üniversitelerde sahnelenen ideolojik kaynaklı çatışmalar gündeme geliyordu. Yani Batı, Türkiye'yi Kıbrıs Harekatı nedeniyle çeşitli yollardan sıkıştırmaya başlamıştı, özellikle bu yıldan sonra dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesiyle, giderek ve süratle artan dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Bu açıklar 1970'lerin başında kuvvetlenmiş bulunan döviz rezervleri ve önemli işçi döviz girişi, dış yardımlar ile karşılanmaya çalışılmış ise de, 1975'lerde yi bir kaynak yaratımına gidildiği görülmektedir. Bununla beraber bu yöntem, işçi döviz girdilerini arttırmada etkili olamamıştır. Hatta bunun bir iki yıl içinde yanlış borçlanma şekli olduğu ülkenin kredi değerliliğini zedelediği anlaşılmış ise de, uzun bir dönem bu borçlanma sisteminin zararlarının etkisi altında kalınmıştır(Uludağ.2003,S.36).

1970'li yılların şiddetli bir krizle noktalanmış olmasına karşın, Türkiye'de çok büyük değişimler de ortaya çıkmıştı. İmalat sanayinde büyük çapta yeni kapitalistler yaratılmış, özel imalat sanayi hızla gelişmiş, özel banka sayısı artmış, tarım önemli bir sıçrama yapmıştı. Ekonomide güçlü holdingler oluşmuş, bunlar hemen her alanda değişik üretim faaliyetlerine kök salmıştı. Müteahhitler Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış, bu pazarları yakından tanımıştı. Önce işçilerin peşinden Batı Avrupa'ya taşınan bankalar, bu kez müteahhitlerin peşinden Ortadoğu'ya taşınıyordu. Herkes varolan ihracat ve ithalat rakamlarının gerçeği yansıtmadığını, dövizler karaborsaya aktığı için gerçek rakamların bunun yaklaşık iki katı olduğunu biliyordu. Başka bir deyişle, *“1970'li yıllarda ekonomi birtakım hizmetlerle (bankacılık ve müteahhitlik), işçilerden sonra, fülen dış dünyaya açılmıştı. 1970'li yılların sermaye ithalini kolaylaştırıcı nitelikte serbestleşme hareketi, beklenmedik şekilde, kendisine koşut dış dünyaya açılan yeni kesimler yaratmış, diğerlerinde üretim kapasitesinde büyük artış olmuştur”* (Kazgan,2002,S.119).

1973 yılından itibaren, özellikle tarım ürünleri fiyatlarının sürekli düşüşü ile bu ortaya çıkan durumdan imalat sanayi ve büyük holdingler oldukça etkilendi. Bu durum Türkiye'nin yeni bir dış ticaret politikası ve döviz rejimine geçmesi gerektiği ortaya çıktı. Ülkenin beş-altı kalem, fiyatı dünya piyasalarında görece gerileyen tarım ürünü ihracatıyla artık yaşaması mümkün değildi. Komşu ülkelerde büyük yeni olanaklar varken, Türkiye'de girişimcilerin bu olanakları kullanamıyor olmaları akılcı bir yaklaşım olamazdı.(Kazgan,2002,S.119).

İktidardaki Demirel hükümeti ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, bir yandan krizi atlatabilmeyi sağlayacak kredileri IMF ve Dünya Bankası'ndan alıp, IMF onayını izleyecek OECD ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; bir yandan dünyada artan reel faiz hadleri ve daralan piyasaların kısıtlarını aşmak ve komşularda doğan olanakları değerlendirebilmek için bir "ekonomi politikaları paketi" hazırladılar. Bu paket, temelde, IMF onayını alabileceği kesin olan, ekonomiyi serbestleştirme yolunda politika araçlarından oluşuyordu. Ancak bunların birçoğunun yurtiçinde ve yurtdışında iş yapan girişimcilerin de isteklerini yansıttığına kuşku yoktu. 24 Ocak 1980 paketi diye anılan bu politikalar paketi, IMF ve Dünya Bankası yanında Türkiye'deki iş dünyasının da desteğini aldı. Ne var ki, 24 Ocak paketini yapan ve içeriden-dışarıdan onay alan hükümet, bir türlü tam anlamıyla bu paketi uygulamaya koyamıyordu. Bu durumu içeride yoğunlaşan siyasal kargaşa, 12 Eylül 1980 askeri darbesini beraberinde getirdi. İktidara gelen askeri hükümet, ekonomiyi Turgut Özal yönetimine devredip, bu paketin istikrar programı biçimindeki ilk aşamasını uygulamaya koydu. Serbest Piyasaya inanan Turgut Özal ilerleyen yıllarda serbestleşme sürecini daha ileri aşamalara getirdi. (Kazgan,2002,S.120).

İçinde bulunulan dönem, dış ilişkilerde sorunların başladığı yıllardır. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın Yunanistan'la Kıbrıs'ın bölünmesi çekişmesini yaratması ve o kanaldan Batı dünyasıyla ilişkileri germesi bunun başlangıcıdır. AT ile ilişkilerin gergin bir soğukluğa girmesi, oluşundan onlarca yıl sonra her nedense Ermeni tehciri olayının "soykırım" olarak dünyaya pazarlanması, önce silahlı Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türk diplomatlarını öldürdükten sonra diplomasi yoluyla Türkiye'nin dış ilişkilerini yaralaması hep bu dönemde başlayan olaylardır. PKK'nın oluşmaya başlaması ve Batı ile ilişkileri bozan bir diğer öge olarak gündemde yer alması da aynı dönemin ürünüdür. Bunların polis-asker-silah üçlüsünün artmasıyla getirdiği güvenlik harcamaları artışı, yarattığı yüksek rizikoların yatırımları olumsuz yönde etkilemesi, dış ekonomik ilişkilerde olumsuzluğun askeri (ABD) ve ekonomik (AT) ambargolara varması serbest sermaye ithalatını iyice kısıtlıyordu(Kazgan,2002,S.102).

3.3. SERBEST SERMAYE İTHALİ

1960'lı yıllar başlangıcı itibariyle Askeri rejimin hakimiyeti ve sonrasında Kalkınma Planlarının başında "kendi yağında kavrulma" mantalitesi sayesinde serbest sermaye ithali konusunda çok fazla gelişme sağlanamamıştır.

Ancak 1970'li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar oldu. (G.Kazgan,2000,s.90-112). Dünyadaki dönüşümlere ek olarak sadece Türkiye'ye özgü, ama etkileri süreklileşen dönüşümler de gündeme geldi; öyle ki, 21.yüzyılın Türkiye'sini çözümlmek ancak bu dönüşümlerin nereye gidebileceğini gerçekçi biçimde öngörmekle mümkün olabilir. *"Türkiye'nin kaderi, neredeyse, bu yıllarda ortaya çıkan ve daha önce pek de öngörülmeleyen toplumsal-politik ya da toplumsal ve politiko-ekonomik veya salt ekonomik olsa da politik sonuçları olan olaylar dizisiyle çizilir oldu."*(Kazgan,2002,S.101).

1970'li yıllar serbest sermaye ithali ve finans kapitalin etkilerine açılmanın başladığı bir dönemdir. 1970'li yıllarda hükümetler, Sermaye ithalini kolaylaştırmak için, ihracatı göz ardı edip ithalatı kolaylaştıracak önlemleri devreye soktu, bir yandan da bunun finansmanı için döviz rejimini gevşeterek sermaye ithalini kolaylaştırdı. Böylece ekonomide denetimli rejim, yerini, adım adım serbestleşmeye bırakıyordu.

İthalatın kolaylaştırılması amacıyla alınan başlıca önlemler şunlardı: Öncelikle, ithalatta alınan gümrük vergileri azaltıldı, 1971'de ortalama % 41.8'ken 1975'te % 27.7'ye indirildi. İkincisi, yapılan devalüasyonların oranı enflasyon hızının gerisinde tutularak TL'nin reel efektif değeri yükseltildi; 1977'de 1973'e oranla TL % 20 oranında değerlenmişti. Üçüncüsü, ithalatta liberasyon oranı 1970'de % 37.7 iken, 1974'te % 62'ye yükseltilmişti; böylece ithalatın giderek artan bir oranı miktar kısıtlamalarının etkisi dışında kaldı. Bu arada Türkiye, 1973'te AT ile imzalanan Katma Protokol gereği yapması gereken gümrük indirimlerini yerine getirmeye başladı.

Turizm harcamaları üzerindeki denetim de tıpkı ithalattaki gibi gevşetildi; buna aşırı değerli TL eklenince, turizm giderleri iyice arttı, çünkü dışarı çıkış çok ucuzlamıştı. Oysa dışarıdan gelecek turistler için tersi geçerliydi, Türkiye çok pahalı geliyordu. Böylece bütün Akdeniz ülkeleri milyonlarca dolar kazanırken, 1976 ve 1977'de turizm bilançosu açık verdi (sırasıyla 27 ve 64 milyon dolar). Bu arada işçi döviz girişleri de azalmaya başlamıştı; Batı

Avrupa'daki stagflasyon işsizliği artırırken, bir de TL'nin aşırı değerlenmiş olması bunun gerisindeki temel etkenlerdi. Birinci etken Batı'daki işsizliğin Türkiye'ye yansımaysdı; ikinci etkense, tıpkı diğer döviz gelirlerinin bir bölümü gibi, aşırı değerli TL dolayısıyla bu gelirin bir kısmının da karaborsaya (paralel piyasaya) akmasıydı. Bu da resmi piyasaya döviz girişini azaltıyordu(Kazgan,2002,S.105).

“Böylece mal ve hizmet ithalatındaki denetim gevşetilirken ihracatın ihmal edilmesi, dış kredi kullanımındaki artışın temelini hazırladı. Türkiye böyle bir deneyimi 1950’li yıllarda da yaşamıştı; yine ihracatı artırmadan ithalatı artırabilmek için “kredili ithalat” sistemiyle kısa vadeli sermaye girişlerine güvenilmişti.” (G. Kazgan, 1988,s.284-300)

“İthalatı genişletmeye dönük yukarıdaki önlemleri tamamlamak üzere, yürürlükteki döviz rejimini serbestleştiren, daha önce sakıncalı bulunduğu için yürürlükten kaldırılan dış kredi türlerini devreye sokan uygulamalar gündeme geldi (G. Kazgan, 1988,s.284-300).”

3.3.1. DÖVİZE ÇEVİRİLEBİLİR MEVDUAT UYGULAMASI

Cari işlem dengesini destekleyen bir diğer “dış” kaynak ise, Avrupa'daki Türk işçilerinin gönderdiği dövizlerdir. 1965-1969 arasında 100 milyon dolar civarında oynayan işçi dövizleri, 1970’li yıllarda hızla artarak 1 milyar dolar eşliğini aşmış ve dış ticaret açığının kapatılmasında en önemli kalem haline gelmiştir. Sözü edilen kaynaklarla kapatılan dış ticaret açığının milli hasılaya oranı 1970’li yıllarda hızla artırmış ve 1974 - 76 yıllarında % 8’i aşmıştır. Dönemin başlarında GSYİH içindeki payı % 15’in altındayken, dönem sonunda % 20’leri aşan sabit sermaye birikimi içinde dış ticaret açığının oranı da 1962 - 76 ortalaması olarak % 21.9’u bulmuştur(Boratav,2004,S.129).

1963’te planlı döneme geldiğinde yürürlükten kaldırılan “Özel Dış Kredi” ler tekrar yürürlüğe konuldu. Böylece özel firmaların ve KİT’lerin, Üçüncü BYKP’ye uygunluğu onaylanan projeleri için dış kredi alma olanakları yaratıldı. Ancak özel kredilerin “kur garantisi” olmaması, çok daha cazip koşullu yeni kredi türlerinin gündeme gelmesi, bu kaynağın geniş kullanımı olmasını önledi.

Daha önce sakıncalı gördüğü için yürürlükten kaldırılan bir diğer kredi türü olan “Döviz Çevrilebilir Türk Lirası Mevduat” (DÇM) hesapları geri getirildi. 1973’te “hariçte mukim” kişilere ilişkin hesapların tasfiyesine ve bir daha açılmaması yönünde verilen kararın

gerekçesi, bunların enflasyonist kredi genişlemesine yol açmalarıydı: Dışarıdan girdiklerinde TL kredisi olarak çekilince, ticari banka sisteminin kredileri genişletmesine kaynaklık ediyor, bu da enflasyon baskısını arttırıyordu. 1974'te petrol fiyatlarının patlayışı hükümeti döviz arayışına sokunca, 1975'te çıkarılan bir tebliğle sistem geri getirildi. "hariçte mukim gerçek ve tüzel kişiler" in, başta bankalar, DÇM hesapları açabileceği kabul edildi. Kısa vadeli mevduat niteliğindeki bu hesapların % 90'ının "hariçte mukim" kişilerce açıldığı görüldü(Kazgan,2002,S.108).

Türkiye'deki en büyük sekiz banka "yetkili banka" kabul edildi ve konvertibl dövizler karşılığı bu hesapları açma yetkisiyle donatıldı. Bu bankalardaki DÇM hesaplarına devlet "kur garantisi" tanıdığı, yani borç ödeninceye kadar geçen süredeki kur değişmelerinden doğan rizikoyu devlet üstlendiği için, bu kredi türü, hem krediyi veren, hem de alan için çok cazipti.

DÇM girişlerini teşvik etmek için dış piyasanın çok üstünde tutulan reel faizler yanında, devlet bunların faizlerini stopaj yoluyla vergilendirmemekle, stopaj yoluyla vergilemeye tabi olan doğrudan borçlara oranla cazibesini artırdı(Kazgan,2002,S.109).

Temelde Avrupa para piyasasından LIBOR artı "spread"e göre belirlenen değişken faizli ve kısa vadeli bu borçlanma türü, Türkiye'nin ithalatının ihracatından bağımsız olarak patlar bir hızda büyümesine, döviz piyasasında TL'nin değerlenmesine ve kısa vadeli borç birikimi sonucunda 1978'de vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez duruma düşmesine ön planda etkili oldu. Ne var ki, hükümet hiçbir kısıtlayıcı önlem almaya gerek duymadığı ve rizikosu yüksek dış krediyle de olsa halkı hoşnut edip oyları garantilediği için memnundu; dış piyasadaki düşük faizle alınan kredileri içeride daha yüksek faizle vererek faiz arbitrajından iyi para kazanan yerli bankalar memnundu; pek çok Çevre ülkesiyle birlikte Türkiye'nin de ithalatının patlaması yoluyla ihracatını bir ölçüde canlı tutabilen Batı memnundu; rizikosuz dış kredi kullanabilen borçlular memnundu; paralarını karlı biçimde değerlendiren uluslararası bankalar memnundu. Bu saadet zinciri ancak üç yıl sürebildi(Kazgan,2002,S.109).

1974 yılı sonunda, sekiz banka döviz pozisyonu tutma yetkisine kavuştular. Çeşitli ithalat finansman biçimleri arasında "mal mukabili ithalat" (malın ithalatçı müşteri tarafından devralınmasından sonra ödeme yapılması) ihracatçı kabul etmek kaydıyla, ticari bankalar için en karlı yöntem oldu; çünkü işlemlerin devir hızını yükselttiğinden, döviz pozisyonlarındaki fonların etkinliğini ve karlılığını arttırıyordu. İthalatın bu kaynaktan finansmanını

kolaylaştırmak için, hükümet ayrıca, yeni önlemleri 1975 ve 1976'da devreye soktu. 1978'deki krizde DÇM'lerle birlikte mal mukabili ithalattan kaynaklanan "garantisiz ticari borçlar" ön planda rol oynadı.

3.4. SANAYİLEŞME İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Türkiye'de 1960'lı yıllar hızlı büyüme kadar milli istikrarın sağlandığı bir dönem olarak da adlandırılabilir. Enflasyon hızı 1963 - 1967 arasında yıllık ortalama %5'te kalırken GSMH reel büyüme hızı %6.5'e, sanayide artış % 10.6'ya ve tarımda % 3.7'ye vardı. KİT'lerin imalat sanayinin çıktısında payı % 43, katma değerde payıysa % 62 kadar olduğu görünmektedir(DİE, 1973,S.206-208).

Bu kadar olumlu etken bir arada özel kesimin imalat sanayisinin de beklenen hedefleri yakalamasını sağladı. İttihat ve Terakki'yle başlayan "milli burjuva yetiştirme" hedefi, Cumhuriyet tarihini de kat edip 1960'lı yıllarda somut ürünlerini verdi. 1950'li yıllarda zenginleşen büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar, genişleyen eğitilmiş insan gücü tabanından gelen meslek sahipleri (başta KİT eğitiminden geçmiş mühendisler) yeni sanayi burjuvazisini oluşturdu. Getirilen vergi kolaylıkları da "holdingleşme" sürecini başlattı; büyük girişim olgusu gündeme geldi. Kentlerde doğan orta-yüksek gelirli sınıfın talep yapısına uygun biçimde, özel sanayi artık dayanıklı tüketim malları alanında yabancı sermaye ortaklığı-lisans veya know how anlaşmalarıyla KİT'ler dışında büyük sanayi girişimlerini kuruyordu."(Kazgan,2002,S.98).

Dönem içinde Sanayi kapasitesinin tam kullanıma ve verim artışına özen gösterilmesi; sanayi kuruluşları arasında ve bunlarla küçük yapım evleri arasında ulusal ekonominin tam değerlendirilmesini sağlayıcı bir bağlantı ve işbirliğinin kurulması esas alınmıştır. Görüldüğü gibi yatırım mallarının ağırlık kazandığı bir sanayi yapısı oluşturularak sanayide yapısal değişim ve köklü bir dönüşüm amaçlanmaktadır. *"Bir önceki döneme nazaran % 12.5 oranında artması beklenen toplam yatırımlar içinde imalat sanayisi, enerji ve alt yapı yatırımları öncelik kazanırken; toplam yatırımlar içinde en büyük payı alan imalat sanayisine (% 27.4) ayrılan kaynaklar ise büyük ölçüde yatırım ve ara malı üreten kesimlere ve dış satım potansiyeli olan sanayilere yöneltilmektedir. Bu nedenle imalat sanayisi içinde ara ve yatırım malları üretiminin payı % 57.9'dan % 63.2'ye yükseltilerek, tüketim malları artış hızından (% 8.4) daha yüksek bir artış hızı hedef alınmıştır"*(İlkin,1988,S.298).

TABLO : X

İMALAT SANAYİ YATIRIMLARI

SEKTÖRLER	III.PLAN DÖNEMİ		IV.PLAN DÖNEMİ
	Plan Hedefi	Gerçekleşme	Plan Hedefi
	(%)	(%)	(%)
Tüketim Malları	16.6	26.8	12.7
Gıda	5.5	10.2	4.9
İçki	0.6	0.7	0.5
Tütün	0.5	1.5	1.6
Dokuma – Giyim	10.0	14.4	5.7
ARA MALLARI	61.4	60.0	71.5
Orman Ürünleri	1.4	1.7	1.6
Kağıt	4.9	3.9	6.2
Basım	0.4	0.6	0.5
Lastik	0.8	1.9	1.0
Plastik	0.5	0.6	0.2
Kimya	4.4	5.1	3.0
Petro Kimya	5.3	5.7	9.8
Petrol Ürünleri	7.7	9.0	3.8
Çimento	2.4	4.1	5.0
Seramik	0.3	0.8	0.6
Cam	0.7	0.8	0.5
Demir – Çelik	17.6	15.1	26.0
Yatırım malları	22.0	13.2	15.8
Madeni Eşya	4.7	2.3	3.5
Tarım aleti ve mak.	1.8	0.9	1.8
Karayolu Taşıtları	1.2	2.0	1.0
Demiryolu Taşıtları	0.3	0.4	0.8
Denizyolu Taşıtları	1.2	1.5	1.3
Diğer	1.7	0.5	0.3
TOPLAM	100.0	100	100

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s.237

Dönem içinde yapılan imalat Sanayi yatırımları ise rakamsal bazda TABLO X ve XI ile özetlenebilir.

TABLO : XI

İmalat Sanayi Yatırımları
(Milyon TL. 1965 Fiyatlarıyla)

Sektörler	II.Plan Yatırımları	İndeks I.Plan = 100
1. Tütün ve sigara	190	90.8
2. İçki	320	201.3
3. Gıda	1850	186.0
4. Dokuma ve giyim	2400	153.5
5. Orman ürünleri	440	163.6
6. Kağıt	1850	12.8
7. Basım	200	583.2
8. Deri ve kösele işleri	150	319.8
9. Lastik	700	162.6
10. Plastik	235	217.0
11. Kimya	4250	232.4
12. Petrol ürünleri	1150	146.9
13. Seramik	40	13.8
14. Cam	240	138.0
15. Çimento	950	150.0
16. Pişmiş kilden ve Çimentodan gereçler	60	31.0
17. Demir-çelik	4200	152.6
18. Demirden başka metaller	1500	1308.9
19. Madeni eşya	1150	172.3
20. Makine imalat	1550	513.8
21. Tarım araç ve makineleri	150	443.8
22. Elektrik makineleri	450	165.4
23. Elektronik	150	508.5
24. Karayolu taşıtları	350	230.9
25. Demiryolu taşıtları	110	80.5
26. Gemi inşaatı	350	411.8
27. Uçak bakım ve onarım	15	88.2
TOPLAM	25.000	196.5

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler,1923-1990,s.384

II. B.Y.K.P., imalat sanayisine birinci derecede öncelik tanımaktadır. 1967 - 1972 arasında planlanan 34.3 milyar GSMH artışının % 38.6 'sını temin edecek imalat sanayi için öngörülen yatırım tutarı 25 milyardır. Bu miktarın alt kesimlere dağılımı ise tabloda verilmiştir.

İndekste görüldüğü gibi, I. B.Y.K.P.'na kıyasla yatırımların en çok arttığı kesimler, demirden başka metaller, kağıt, makine imalat, elektronik, tarım araçları ve makineleri ve gemi inşaatıdır. II. B.Y.K.P. içinde ise yatırımların en yüksek payları, kimya, demir çelik, dokuma, giyim ve gıda alt kesimlerine aittir.

III. B.Y.K.P. sonunda tüketim malları sektörünün imalat sanayi içinde payı azalırken, ara ve yatırım malları sektörlerinin payları artmıştır;(TABLO XII)

TABLO XII İmalat Sanayinin Birleşimi (1973-1977)

Üretim	1972	1977
Tüketim Malları	47	31
Ara malları	39	50
Yatırım malları	14	19
İmalat Sanayi	100	100

Kaynak: Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, III.B.Y.K.P. (1973-1977).s.91

Sanayileşme ile ilgili düzenlenen uzun dönemli temel hedefler ve strateji, III.BYKP'dan itibaren sanayinin sürükleyici sektör olmasını öngörmüş ve kalkınma stratejisi olarak sanayileşmeyi kabul etmiştir. Bu durumda GSMH içinde sanayi sektörünün payı giderek artacak, tarım sektörünün ki ise giderek azalacaktır. Ancak bu değişiklik sağlanırken, tarım sektörünün aleyhine bir gelişme olmayacak, aksine sanayi sektörü, tarım sektörünü destekler şeklinde gelişecektir. III.BYKP, 1977'de sanayinin GSMH'daki payının % 27, tarımın ise %23 olmasının öngörmekteydi(Uludağ,2003,S.36).(TABLO XIII)

TABLO XIII Tarım – Sanayi GSMH Artışları

	Tarım	Sanayi
I.BYKB	% 3.5	% 17.5
II.BYKB	% 29.2	% 20.5
III.BYKB	% 24.2	% 22.5

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler,1923-1990,s.372 (Uludağ,2003,S.36)

Görüldüğü gibi, tarımsal gelişmede giderek bir azalma, sanayi de ise bir artma söz konusudur. III. BYKP’da büyüme hedefi yıllık % 7.9 hesaplandığı halde, gerçekleşme % 7 olabilmiştir. (Bu rakam I.planda % 6.7 olarak gerçekleşmiştir.)

Dönem içinde Gayri Safi Yatırımlar ise sektörler bazında şöyle dağılmıştır;

TABLO XIV Gayri Safi Yatırımlar (1963-1967)
(1961 Fiyatlarıyla – Milyon TL)

	1963	1964	1965	1966	1967	Toplam
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Tarım	1213.2	1712.2	2182.0	2590.0	2581.0	10548.4
Madencilik	457.8	735.2	794.6	809.9	435.5	3233.0
İmalat Sanayi	2166.3	2359.9	2276.9	1726.4	1559.7	10089.2
Enerji	76.4	850.0	1057.9	1233.5	1286.2	5134.0
Ulaştırma	1298.0	1355.9	1482.3	1851.9	2171.3	8159.4
Hizmetler	581.0	426.1	637.0	1030.0	1291.8	3965.9
Konut	2085.0	2229.0	2390.0	2594.0	2818.0	12116.0
Eğitim	660.0	783.0	795.0	836.0	1153.0	4227.0
Sağlık	200.5	230.1	278.2	320.2	317.9	1346.9
Turizm	145.5	148.2	164.7	175.6	193.0	827.0
Toplam	9513.7	10829.6	12058.6	13167.5	14077.4	59646.8

Kaynak: I.B.Y.K.P. 1963, sf. 137,(İlkin, 1988,S.283)

Konut, İmalat Sanayi ve Tarım’ın aldığı pay dikkat çekicidir.

III. B.Y.K.P. ve IV. B.Y.K.P. sanayileşmeyle ilgili diğer gelişme ve anekdotları şöyle sayabiliriz:

Dünya piyasalarında rekabet olanaklarının arttırılması ve bütün ekonomik kesimlere yüksek bir verimliliğin sağlanması için; dünyadaki teknolojik gelişmeler yakından izlenecek, teknoloji ithalatında en yeni teknolojilerin seçilmesi yanında ithal edilenlerin en etkin şekilde kullanılmasının esas olacağı hedeflendi.

Temel metal sanayileri ve enerjinin hammadde gereksinimlerinin göz önünde bulundurularak, aramaların önceliklere göre düzenlenmesi ve bilinen maden rezervlerinin geliştirilmesi, işletmeciliğin milli kalması temel ilke olarak, kaynaklarının israf edilmeden en uygun biçimde değerlendirilmesi hedef alınmıştır.

Kapasite büyüklüğü ve kullanımı, teknoloji seçimi, uygun kuruluş yeri ve dış rekabet gücü konuları daha çok önem kazanacağı ve bunu sağlayacak sınıai organizasyon milli teşebbüs esas olacak şekilde geliştirileceği. Montaj sanayi III.B.Y.K.P. döneminde imalat sanayine dönüştürülmesi, otomotiv gibi yoğun sermaye, teknoloji ve araştırma gerektiren belirli sanayi kollarında birleşmeleri sağlayacak özendirme tedbirlerinin alınması hedeflendi.

III.B.Y.K.P.'nin yeni stratejisi gereği eski planlardan farklı olarak kantitatif amaçların yanında ekonomik yapının değiştirilmesi de amaç olarak saptanmıştır. III.B.Y.K.P.'nin diğer planlarda üzerinde durulmayan bu yapısal değişme, bir taraftan sanayi kesiminin ulusal gelir içindeki payının % 40 gibi yüksek bir düzeye çıkarılması, diğer taraftan sanayi kesiminde, ara-malı ve yatırım-malı üretiminin arttırılarak, tüketim malı üretiminin payının düşürülmesidir. İktisadi kalkınmanın sanayileşmeyle olan ilgisi üzerinde durulması gereken bir noktadır . Yeni stratejide “gerçekten sanayileşme mali ve maddi kaynakları hızla arttıran geniş istihdam yaratan bir iktisadi gelişme yoludur. *“Sanayileşme Türkiye'nin adayı bulunduğu Topluluğun tabiatının, komşularının yönetiminin ve jeopolitik tutumunun da bir gereğidir”* denilmektedir. Kanımızca bu düşüncelerin III.B.Y.K.P.'da yer alması, Türk ekonomisinin gelişmesinde uğranılan 10 yıllık bir zaman kaybindan sonra geç de olsa benimsenmesi, sevindiricidir. Diğer taraftan, yeni stratejide belirtilen yeni “kalkınma hızı” kavramı üzerinde de ayrıca durmak gerekecektir.”(İlkin,1988,S.291).

III.B.Y.K.P. döneminde G.S.Y.İ.H. da 88 milyar TL. artış sağlandı. Üretim, tarım kesiminde yılda ortalama % 4-4.5, sanayi kesiminde % 11.5 – 12.5 hızlarıyla arttırıldı. Sanayi

içinde imalat kesiminin üretimi, yılda ortalama % 11.5 – 12 bir hızla gelişecek imalat kesiminin yapısının değiştirilmesi için tüketim malları sanayisinde yılda ortalama % 6.5 – 7.5 bir hızla artmasına karşılık, ara-malları sanayisinin % 16 – 17 hızları ile artması gerçekleştirildi. Ayrıca, kimya, demir-çelik, makine imalatı gibi sanayilerin 1977 yılındaki üretimleri, 1972 düzeyinin iki katına ulaştırıldı. Madencilik kesimi üretimi yılda ortalama % 15 hızla, enerji üretimi % 13 hızla artırıldı. Sabit yatırımların 1973 - 1977 döneminde % 12'si tarım, % 45'i sanayi, % 43'ü hizmetler kesiminde yapıldı. Yine aynı dönem içinde 450 milyon dolarlık ithalat ikamesi yapıldı. Bunun 40 - 50 milyon doları tüketim malları sanayilerinde 100 - 110 milyon doları makine imalat ve elektrik malları sanayilerine, kalan 300 - 320 milyon dolarlık kısmı ise demir-çelik, kimya, kağıt v.b. sanayi dallarında gerçekleştirildi. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı arttırılarak toplam ihracatın % 40 dolayına erişti. Ayrıca tarım dışı kesimlerde yaklaşık 1.6 milyon kişi için istihdam olanağı yaratılıp ve böylece tarım dışındaki çalışanların oranı (1972'de % 34) 1977'de % 41'e yükseltildi. Yine Üçüncü Plan döneminde öngörülen 291 milyar TL'lık yatırım seviyesinin gerçekleştirilmesi için tasarrufların 1977'de G.S.M.H'nın % 25.5'ine yükseltilmesi sağlandı.

İleri bir sanayileşme düzeyine ulaşmanın hedef alındığı IV.B.Y.K.P. döneminde, toplam sanayi üretimi yılda ortalama % 11.7 oranında artarak toplam üretim içindeki payı % 41.2'den % 45.9'a yükselecektir. Sanayi alt kesimlerinden madencilik üretiminin % 16.8, enerji üretiminin % 13.9, İmalat sanayi üretiminin ise % 11.4 oranında artması öngörülmüştür.

3.4.1. Kamu Sektörü ile ilgili Gelişmeler;

1963 sonrası planlı dönemlerde önemli bir tartışma konusu da KİT'lerle ilgili olmuştur. Bazı görüşler, KİT'lerin piyasa koşulları içinde çalışmalarını gerektiğini kabul ederken, bir başka grupta bunların özel bir görev yüklediklerini daha çok istihdam yaratıcı ve piyasadaki fiyatları istikrara kavuşturucu rolleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Uludağ,2003,S.45).

Dönemin ithal ikamesi süreci özellikle kamu kesiminin katkısıyla demir-çelik, bakır, alüminyum, petrokimya ve kimya, inşaat malzemeleri gibi temel aramalarda gözlenmiştir. Kamu sektörü, bazen maliyetlerin altında fiyatlandığı temel girdilerde özel sanayinin ve (yapay gübrede olduğu gibi) tarımın girdi ihtiyacını ucuza karşılamaya çalışıyor ve bu politikalar ekonominin temel dengelerine ve bölüşüm ilişkilerine özel damgalar vuruyordu.

“İlk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını zaman içinde azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, beklenenin zıddı bir sonuç vererek, ekonominin ithalata bağımlılığını artırmıştır. Gerçekten de Birinci Beş Yıllık Plan döneminde, makro-ekonomik düzeyde pozitif ithal ikamesi gerçekleşmiş; ancak sonraki yıllarda toplam arz (ve GSMH) içinde ithalatın payı genel olarak artma eğilimi göstermiştir. Bu olgunun arkasındaki tek etken, çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi, doğrudan ve dolaylı ithal gereksinmesi çok yüksek olan dayanıklı tüketim malları sektörünün hızlı genişleme temposu değildir. Aynı derecede önemli bir diğer etken, yatırım malları kesiminde sağlanan genişlemenin ara-mallardan geride kalması nedeniyle yüksek bir yatırım temposunun daima aşırı bir ithal faturası gerektirmesinde aranmalıdır. Nihayet, ucuz petrol fiyatları bütün olarak ithal malı enerji türlerine bağımlı bir sınai yapı kurulmasında etkili olmuş; hızlı sanayileşme temposu daima yüksek hacimli bir petrol tüketimi ile sürdürülebilmektedir.”(Boratav,2004,S.120).

Yine bazı siyasi destekli politikalar, kırsal kesimde de benzer sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde tarımsal hasılanın zaman içinde artan bir bölümü tarım satış kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Şeker Şirketi, Çaykur gibi kuruluşlar aracılığıyla pazarlanmaya başlanmış; böylece tarımsal fiyatların oluşumunda hükümetlerce saptanan ve yürütülen destekleme politikalarının etki alanı giderek genişlemiştir. Özellikle seçim öncesi yıllarda çiftçinin eline geçen fiyatlar, dış fiyatların ve kendiliğinden oluşacak iç fiyatların üstüne çıkmıştır(Boratav,2004,S.121).

Bir diğer saptama, devlet kesiminin sanayi kesimi içindeki işleviyle ilgilidir. 1930’lu yılların tekel ürünlerinde, şeker ve tekstildeki devlet yatırımlarının uzantısı olarak yaygın tüketim mallarında odaklaşan devlet sanayinin görüntüsü, 1960’lı yılların başında aynı şekilde devam etmektedir. Yaygın tüketim malları, devlet sanayinin içinde % 50’nin üzerinde bir pay almaktadır. 1980’e gelindiğinde ise, devlet sanayi esas olarak ara-mallara yönelmiştir ve kamu kesiminde sağlanan üretim değerinin 2/3’ü bu alt-kesimde yığılmıştır. Böylece, devlet sanayii, ekonominin diğer alanlarına ve öncelikle özel sektöre temel girdileri sağlama işlevi yüklenmiş ve bu nedenle KİT’lerin fiyat politikası çok önemli bölüşüm ve kaynak tahsisi sonuçları yaratan kritik bir karar ve çekişme alanı haline gelmiştir.”(Boratav,2004,S.122).

Dönem içinde, bir yandan da KİT’lerin ıslah edilmesi gereği de sık sık gündeme getirilmiştir. Buna rağmen, bu konuda tutarlı, sistemli performans geliştirici bir model oluşturulamadığı için KİT’ler ekonomide beklenen düzeye gelememiştir. Bunun bir nedeni de KİT’lerin net kaynak yaratamamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü daha önce

model, bütçe fazlalığına dayalı bir KİT büyümesi olarak oluşturulduğundan son dönemlerde de bütçe açıklarının artması nedeniyle KİT'lerin finansman sorunları ön plana çıkmıştır. “Halbuki devlet bütçesi ve KİT'lerin kaynak yaratamamaları sorunları bazen ayrı ayrı iki ana sorun olduğu halde bu konular bazen ayrı ayrı bazen de birlikte tartışma konusu olmuştur. Bu iki sorun birlikte ekonomik kalkınma politikalarına ve planlara sistemli olarak entegre edilememiştir. Bir başka deyişle devlet bütçesinin hazırlanması ile KİT'lerin yeniden düzenlenmesi plan içinde aşamalı olarak yeniden düzenlenebilseydi, belki de KİT'ler aracı ile ekonomide kapital hasıla oranı olumlu bir düzeye ulaşmış olabilecektir.”(Uludağ,2003,S.45)

Özetlersek; 1960'lı yılların başlarından itibaren KİT'ler kanalıyla sanayileşme, temel ekonomik öncelik olarak yer almıştır. Gerçekten de bu dönemde toplam imalat sanayi yatırımlarında KİT'lerin payı artmıştır. KİT'ler sosyal yönden zaman zaman çok yararlı işlevleri olmuştur. Ancak, KİT'ler 1970'lerde önemli boyutlarda kaynak tüketirken, yeterli bir karlılığa ulaşamamışlardır. KİT'lerin birikimli görünür zararlarından doğan kaynak tüketimi 1970'lerin sonunda doruğa ulaşırken kar sağlamadaki başarısızlıklardan önemli gelir kaybı oluşturmuştur. Sonuç olarak, bu dönemde KİT'ler Türk ekonomisinin de önemli ölçüde kaynak israfına neden olmuşlar ve giderek borçlanmak zorunda kaldıklarında kamu kesiminde öz sermaye/ yabancı kaynak oranı %15 düzeyine gerilemiş bulunmaktadır.

3.4.2. Özel Sektör İle İlgili Gelişmeler;

Dönem içinde özel sektörün ve sanayinin birlikte gelişimine bakacak olursak, bu dönemde en hızlı büyüyen üretim kollarının dayanıklı tüketim malları ve ara-mallar üreten kollardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Sanayi sayımlarının büyük boyutlu işletmelerle ilgili verilerinin, üretim kolları, üretim değeri ve işçi sayısı bakımından bir dökümü, kamu kesimi ile özel kesim arasındaki ayırım da dikkate alınarak yapıldığında ortaya çıkan bulgular Tablo XV ve XVI 'da özetlenmektedir.

Tablolardaki verilerden şu eğilimleri saptamak mümkün olmaktadır: Öncelikle, 1963 - 1980 arasında sanayinin en hızlı gelişen alt-kesimlerinin dayanıklı tüketim malları ile ara-mallar olduğu anlaşılmaktadır. Dayanıklı tüketim mallarının göreceli gelişme hızı, ara mallar üreten alt-kesiminkinden yüksektir. Bu, ithal ikamesinin, bu bölümün ilk kesiminde anlatılan gelişim biçimini doğrulayan bir bulgudur. Ara mallar ve yatırım malları üreten alt-kesimlerin gelişme hızı, sanayileşme sürecinin modernleşme ve derinleşme yönündeki ilerlemesini yansıtır. Ancak bu ilerlemenin yetersizliği, 1963 - 1980 arasında yatırım malları üreten sanayi

kollarının toplam sanayi içindeki payının üretim değeri bakımından % 8.4'ten % 7.5'e; işçi sayısı bakımından ise % 12.2'den % 9.9'a düşmüş olması ile ortaya çıkıyor. Bu saptama, sanayinin dışa bağımlılığının süregeldiğini de ifade etmektedir. Bu yetersizliğe rağmen, 1970'li yılların sonunda Türkiye'de ara-malı ve yatırım mallarının imalat sanayi içindeki payının üretim değeri bakımından % 50'yi bulmuş olması önemli bir gelişmedir (Boratav,2004,S.133).

TABLO XV İmalat Sanayinin Yapısı : 1963, 1980

Yıllar	Üretim Değerinden Paylar (%)					İşçi Sayısından Paylar (%)				
	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam
1963	66.7	4.4	20.5	8.4	100	65.4	3.7	18.7	12.2	100
1980	39.8	10.1	42.6	7.5	100	54.2	11.1	24.8	9.9	100

TABLO XVI Devlet Sanayinin İçsel Yapısı : 1963, 1980

Yıllar	Üretim Değerinden Paylar (%)					İşçi Sayısından Paylar (%)				
	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam	Y.T.M.	D.T.M.	A.M.	Y.M.	Toplam
1963	53.3	0.4	36.5	9.8	100	57.0	0.2	24.1	18.7	100
1980	29.2	0.1	64.5	6.2	100	53.9	2.3	33.3	10.5	100

Kısaltmalar: Y.T.M. : Yaygın tük.malları

D.T.M.: Dayanıklı tük.malları

A.M. : Ara malar

Y.M. : Yatırım malları

Kaynak: Çeşitli İmalat Sanayi Sayımlarından

yaptığımız hesaplamalar

Kaynak: (Boratav,2004,s.133)

Tablolarda içermeyen verilerle bağlantılı bir diğer saptama, bu dönemde sanayide kamu kesiminin görece olarak daralma eğilimi içinde olduğudur. Gerek istihdam, gerek üretim değeri bakımından büyük imalat sanayinde kamu kesiminin payı 1963'ten 1980'e % 44 – 45 dolaylarından % 36.4'e düşmüş ve bu gerileme tüm alt-kesimleri kapsamıştır. 1980'e gelindiğinde devlet sanayi üretim değeri bakımından sadece ara-mallarda özel sanayiden daha geniş bir yer kaplamaktadır. Yatırım mallarında devlet sanayinin görece gerilemesi, bu alt-kesimin genel durağanlığının da bir nedeni olarak görülebilir(Boratav,2004,S.134).

Dönem içindeki sektörel bölüşümü aşağıdaki tabloyla açıklayabiliriz;

TABLO XVII Başlıca Bölüşüm Göstergeleri : 1962 -1976

Kaynak: (Boratav,2003,s.137)

Yıllar	Reel Ücretler		Tarımın Ticaret Hadleri				
	(1)	(2)	Genel		Tekil Ürünler		
	Sanayi Sayımları ve Toptan Eşya Fiyatlarına Göre	Sınai Katma Değerde Ücret Payı (%)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
		A	B	Buğday	Pamuk	Tütün	
1960-61	---	---	100	100	100	100	100
1962	---	---	102	112	125	105	151
1963	100	31.3	105	118	126	106	232
1964	103	31.6	104	113	120	97	169
1965	108	27.5	100	117	130	94	137
1966	113	28.0	105	116	119	88	150
1967	120	25.5	102	120	119	98	138
1968	126	25.2	104	120	115	90	133
1969	128	25.2	108	122	113	87	127
1970	146	25.9	112	128	111	98	121
1971	157	25.5	105	130	111	105	112
1972	142	24.1	113	125	101	104	120
1973	143	27.1	132	130	95	126	116
1974	142	27.0	131	129	119	128	144
1975	173	28.7	136	126	113	116	209
1976	220	31.7	145	117	101	123	190

Açıklamalar: 1. ve 2. sütunlar DİE'nin yıllık imalat sanayi sayım ve anketlerden ve Hazine'nin Toptan Eşya Fiyatları indekslerinden yaptığımız hesaplamalar. 3.-7. sütunlar Varlıklar'den (1978)' türetilmiştir. 3.sütun milli gelir serilerinin tarım ve sanayi sektörlerine ait zımni fiyat defltörlerinden; 4.-7. sütun ise Varlıklar'ce hesaplanan çiftçinin eline geçen fiyatlarla çiftçinin ödediği fiyatlara ait indekslerden hesaplanmıştır.

Öte yandan genel olarak korumadan kaynaklanan fiyat avantajlarının, sanayi sermayesinden çok ithalata dönük ticaret sermayesine ve genel olarak hizmetler kesimine aktarıldığı söylenebilir. 1960 - 1961'de milli hasıla içinde hizmetlerin payının, 1975 - 1976 ile karşılaştırılması bu payın sabit fiyatlarla % 4.6, cari fiyatlarla % 5.7 arttığını göstermekte; sanayinin payının ise aynı dönemde sabit fiyatlarla % 8.7, cari, fiyatlarla % 3.8 genişlediği saptanmaktadır. Tarım-dışı kesimin içindeki fiyat ilişkilerinin hizmetler lehine, sanayi aleyhine döndüğünü gösteren bu bulgu, korumacılıktan doğan (ve oldukça yüksek bir ara-

malı, yatırım malı ithalat hacmi üzerine dayalı) fiyat avantajlarından sanayiden ziyade ticaret sermayesinin yararlandığı biçiminde yorumlanabilir. Ana sektörler içinde görece fiyat ilişkileri en bozuk seyreden sanayi kesiminin bu duruma düşmesinde, büyük imalat sanayinde katma değer %40 - %50'sini üreten KİT'lerin düşük (ve bir bütün olarak ele alınırsa zararına) fiyat politikalarının belirleyici bir rolü olsa gerekir. Farklı bir ifadeyle, devlet sanayinin izlediği fiyat politikası bu dönemde bölüşüm süreçlerinin önemli belirleyicilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Mevduata enflasyon oranının altında, krediye ise enflasyon hızı ile genellikle başa baş faiz hadleri uygulayan bankalar sistemi ve bu uygulamayı belirleyen para politikaları, özel sanayi ve ticaret sermayesinin genişlemesinde finansman sorunlardan ciddi engeller doğmamasını sağlamıştır(Boratav,2004,S.136).

Kısacası, ithal ikamesi politikalarından (ve buna bağlı dış ticaret ve kambiyo kontrollerinden) doğan fiyat avantajları; devlet sanayinin düşük fiyat politikalarının bu ürünleri kullanan üretken sektörlerle (ve/veya tüketicilere) sağladığı ilave “rantlar”; düşük faizli kredi kullanarak genişleyen sermaye gruplarının sağladığı kazançlar, toplumsal artığın sermaye çevreleri arasında paylaşılma biçimlerini belirlemiştir(Boratav,2004,S.136).

3.5. TARIM SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Dönem içinde tarım politikalarını irdeleyecek olursak, İthal ikameci-korumacı politikaların etkisi altında sanayinin tarımdan çok daha hızla büyüdüğü tüm göstergelerde görünen bir gerçektir. “Aslında, bu politikaların, korumacılığın yerli sanayiye sağladığı avantajlar nedeniyle görece fiyatların sanayi lehine dönmesi, sonucunu vermesi beklenirdi. Ve bu öngörü, neo-liberal iktisatçıların ithal ikamesine yönelttiği eleştirilerden biri olmuş; az gelişmiş ekonomilerde korumacı politikaların, görece fiyatları emek-yoğun, öncelikle de tarımın aleyhine değiştireceği öngörülmüştür”(Boratav,2004,S.134). Bu eleştirinin ötesinde,

“Türkiye tarımında daima çok geniş bir alan kaplamış bulunan küçük üreticilik, piyasa ilişkilerinde çiftçiyi kronik olarak handikaplı tutacak yapısal özellikler de taşır. Ne var ki, burada tarıma dönük populist politikaların etkileri baskın çıkmış görünmektedir. Giderek yaygınlaşan taban fiyat ve destekleme politikaları, dönem boyunca tarım-sanayi fiyat ilişkilerinin tarım lehine dönmesine katkıda bulunmuş olsa gerekir. İç ticaret hadlerini hesaplayan Varlıer'in bulgularına göre, 1960 - 1961 100 kabul edilirse, 1975-1976'da tarımın ticaret hadleri 122 olmaktadır. Milli gelir serilerinden hesaplanan zimni fiyat

deflatörlerine göre tarım-sanayi fiyat indekslerinin oranı aynı dönem sürekli olarak yükselerek 100'den 141'e çıkmıştır."(Boratav,2004,S.135).

Dönem politikalarının sanayi lehine, tarım aleyhine olmasına karşın, Popülist iktisadi ve sosyal politikaların egemen güçler bloku için ciddi sorunlar yaratmamasının bir koşulu, korumacı politikalardan doğan görelî fiyat avantajlarından sanayi ve ticaret sermayesinin yararlanmasının fazlaca engellenmemesiydi. *"Teorik olarak daima var olan, fiyatlar (dolayısıyla karlar) üzerindeki denetim yetkisi, bu nedenle kamu otoriteleri tarafından daima sınırlı bir biçimde kullanılmıştır. Özel kesime girdi ve hizmet satan kamu işletmeleri fiyatlarının sistematik olarak düşük tutulması, sözü geçen fiyat avantajlarının piyasa ilişkileri içinde kamu kesimine intikal etmesini önlemiştir. Bir diğer koşul, kırsal kesimle ilgilidir ve burada status quo (statüko)'nun korunmasını öngörür."*(Boratav,2004,S.136) Bu da, tarım kesiminin dolaysız vergilerden kural olarak muaf tutulması ve ilerici hareket ve akımlar tarafından sloganlaştırılan toprak reformuna dönük hiçbir ciddi adım atılmamasıyla gerçekleşmiştir. Esasen tarımdaki popülist politikaların piyasaya dönük büyük veya küçük tüm çiftçi gruplarının lehine sonuçlar verdiği de ortadadır(Boratav,2004,S.136).

Daha önce de incelediğimiz, üç tarım ürününün (Buğday, Pamuk, Tütün) görelî fiyatları incelenirse, dönem sonunda tütünün pamuktan, pamuğun ise buğdaydan daha iyi bir duruma ulaştığı; ancak her üç ürünün fiyatlarının tarım-dışı fiyatlara göre ilerlemiş olduğu gözlenmektedir. 1975-1976'da Varlıklar'ın "çiftçinin ödediği fiyatlara göre" hesapladığı ürün ticaret hadleri (1960-1961'e göre) buğdayda 107, pamukta 120, tütünde 200'dür. Ancak, 1960-1961 ile dönemin son yıllarını karşılaştırmak yerine dönemin tümünü dikkate alarak görelî ürün fiyatlarını incelersek, buğday fiyatının 1960'lı yıllarda, 1970'li yıllara göre daha yüksek olduğunu, ancak daima 1960-61 görelî durumundan daha iyi bir durumu sürdürebildiğini; pamuğun ise, tersine, 1960'lı yıllarda gerileyip 1970'li yıllarda ilerlediğini; tütünün ticaret hadlerinin ise genellikle 1960- 61'in çok üstünde seyrettiğini gözleyebiliyoruz. (Boratav,2004,S.136).

3.6. SOSYAL GÜVENLİK ALANINDA GELİŞMELER

Dönem politikaların bir diğer olumlu gelişmesi de, Türkiye'nin oldukça ileri bir sosyal güvenlik sistemi kurabilmiş olmasıdır. Böylece işçi sınıfı, ücret dışında önemli güvencelerle ve parasal olmayan gelir türlerine kavuşabilmiştir. Diğer bir ifadeyle, istihdam karşılığında toplumun ve işverenin üstlendiği yükümlülükler ile işçinin eline geçen çıplak ücret arasında

önemlice bir marj oluşabilmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonunda, dönem sonuna gelindiğinde Türkiye benzer gelişme düzeyindeki azgelişmiş ülkeler arasında görece olarak yüksek ücretli grupta yer almıştır. 1970'li yılların içinde dış pazarlara dönük sanayileşmenin en başarılı ülkesi olan Güney Kore imalat sanayinde dolar cinsinden saatlik ücretler, Türkiye'deki ücretlerin yarısından düşük kalmış, bu ülkede ücretler Türkiye'deki düzeyi ancak 1983'te geçmiştir. Ancak, bu türden karşılaştırmalarda, döviz kurunun yapay olarak ucuz veya pahalı olması sonucu etkiler ve özellikle 1974 sonrasındaki enflasyonu çok geriden izleyen döviz fiyatları Türkiye'de dolar cinsinden ücretleri yüksek tutmuştur. (Boratav,2004,S.133)

Dönemin iktisat politikalarına damgasını vuran ithal ikameci sanayileşme, İthal ikamesi süreci iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine inşa edilmiştir ve bu modelde ücretler bireysel kapitalist için bir maliyet unsuru olmakla birlikte, bir bütün olarak sermaye için yeniden üretim sürecini sürükleyen bir talep unsurudur. Böylece, ücretleri siyasi yöntemlerle baskı altında tutmak için (örneğin ihracata dönük sanayileşme modellerinin aksine) bir zorunluluk yoktur. Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi ve yaygın sendikalaşma, işçi sınıfının reel gelirlerinde zaman içinde sürekli artışları güvence altına almıştır. *“Kamu iktisadi teşebbüslerinde ücret taleplerine karşı “gevşek” davranma eğilimi egemendir; zira bu uygulama işçi gelirlerini artırırken hiçbir grubun görece durumunu doğrudan doğruya bozamaz; icra ettiği bölüşüm etkileri dolaylı ve karmaşık bir mekanizmayla gerçekleşir. Benzeri bir gözlem KİT'lerin “gevşek” (ve politik kayırmalarla beslenen) istihdam politikaları için de yapılabilir. Ancak bu politikaların sonuçları kamu kesiminde çalışan işçilerle sınırlı kalmaz, zira işgücü piyasası bir bütündür. Bu piyasanın bir bölümünde (kamu kesiminde) izlenen yüksek ücret politikalarının piyasanın tümünü, dolayısıyla özel kesimi aynı doğrultuda etkilemesi kaçınılmazdır”*(Boratav,2004,S.134).

Emekçi grup ve tabakalara dönük bölüşüm politikalarının, tarım kesimine yansımaları daha önce irdeledik. 1963 yılından itibaren giderek yaygınlaşan dinamik bir sendika hareketi ve grev hakkıyla desteklenen bir toplu sözleşme rejimi içinde oluşan işçi ücretleri, bu düzenin askıya alındığı 12 Mart 1971'i izleyen bir iki yıl dışında her yıl reel olarak artmıştır: 1963 yılı 100 kabul edilirse 1976'da reel ücretler 220'ye çıkmıştır. Reel ücret serisinin yıllık ortalama artış hızı % 4.9'a gelmektedir.

Ancak, hayat standardındaki değişimleri (ilerlemeleri) değil, net hasıladan alınan payları saptamaya yönelik gelir dağılımı göstergeleri bakımından farklı bir durum ortaya

çıkılmaktadır. Sınai katma değerden ücretlerin aldığı pay 1963-64'ten 1972'ye kadar sürekli olarak gerilemiş; dönem başında % 31'i aşkın iken 1972'de % 25'in altına düşmüş; böylece işçi sınıfının görelî durumu bozulmuştur. 1973'ten itibaren sanayi sektörü içindeki emek-sermaye mücadelesi, sendikal hareketin militanlaşmasına paralel olarak keskinleşmiş; ücretlerin payı her yıl artarak 1976'da yeniden dönem başındaki duruma ulaşmıştır. Bu eğilimin, incelediğimiz dönemi izleyen bunalımlı 1977 - 1979 yıllarına da sirayet ettiğini aşağıda göreceğiz. Kısacası, dönemin sonuna yaklaşıldığında, işçi sınıfının ekonomik mücadelesi uygulanan modelin kabul edeceği sınırlarını aşan başarılar elde etmeye ve geleneksel ekonomik dengeleri tehdit etmeye başlamıştı(Boratav,2004,S.135).

3.7. TOPLAM BORÇ YÜKÜ VE DIŞ BORÇLANMA

Kısa vadeli sermaye girişlerinin teşvik edildiği süreç sonucunda, Türkiye'nin dış borç stokunun vade dağılımı hızla kısa vadeli borçlar lehine değişti; 1970'li yılların başında payları önemsizken 1975-1976'da dörtte bire yaklaştı. 1977'ye gelindiğinde bu oran % 58, 1978'de % 52 oldu. Bu son yılda toplam kısa vadeli borç tutarı 7.2 milyar dolara varmış, cari işlem gelirlerini aşmıştı.(Kazgan,2002,S.110) Türkiye'nin ihracatı 2 milyar doların, işçi döviz geliriye 1 milyar doların altındaydı. Ama bu arada orta ve uzun vadeli borçlar da patlamış, 1975'te 3.6 milyar dolardan 1978'de 6.7 milyar dolara çıkmıştı. Üç yılda, dış borç stoku hızla artarken, kısa vadeli borçlar bunun yarıdan fazlasını oluşturur olmuştu. Türkiye 1978'deki krize tıpkı 1958'deki gibi aynı süreçler sonunda, biriken kısa vadeli borçların ödenememesinin baskısıyla girdi. Türkiye ekonomisi yirmi yıl sonra, tekrardan aynı sorunları yaşamaya başlamıştı.ilginç olan, 1875'te Osmanlı'yı moratoryuma ya da yarım yüzyıl önce 1929'da Cumhuriyet hükümetini krize götüren neden de aşağı yukarı aynıydı, büyüyen KKBG ve iç kaynak dengesi açığıyla birlikte patlayan kısa vadeli borçlanma ve bunların birbirini beslemesi(Kazgan,2002,S.111).

1975 - 1977 yıllarında iç kaynak dengesi açığı GSMH'nin % 6'sına çıkarken KKBG, GSMH'nin % 6.5'ine çıkmıştı; yani kamu kesimi özel kesimden biraz fon transfer ederek yaşıyordu. Bu durum 1978 ve 1979'da şiddetlenerek devam etti; öyle ki, 1979'da KKBG'yle iç kaynak dengesi arasındaki bu fark, GSMH'nin % 5'ine varmıştı. Kolay ve ucuz dış borçlanma olanakları harcama isteğini hızla artırmış, iç dengeleri altüst etmişti. 1930'lu yıllarda önemsenen iç mali dengeler, dış borçlanmanın denetimde olması, bu yıllarda düşük

faizli (hatta bir ara negatif reel faizli) borçlanmanın cazibesi altında tümüyle terk edilmişti(Kazgan,2002,S.111).

Borçlanmanın düşük faizli, kısa vadeli olması tehlikeyi artırdı. Çünkü bu borçlar bir yandan tüketimi ve ithalatı pompalarken, bir yandan da sabit yatırımları ve buna bağlı ithalatı artırmış; geri ödenmeleriyle ilişkili ne iç, ne dış gelir artışı yaratmazken, faizleriyle birlikte sürekli yenilenmişti. *“Oysa ancak ülkenin iç ve dış dengeleri kredi güvenilirliğini sarsmıyorsa uluslar arası sermaye bunların faizleri ve anaparalarını yeniler, hatta ayrıca yeni kredi açar. Ancak büyük boyutlardaki kısa vadeli sermaye girişleri bir yandan iç ve dış dengeleri bozar, kredi güvenilirliğini azaltır; bir yandan da yenilenen eski krediler artı yeni krediler, borç stokunu 1 - 2 yıl içinde çığ gibi büyütür. İç ve dış dengesi bozulmuş borçlu ülke bir de çığ gibi büyümüş kısa vadeli dış borç stoğuyla yüklü olduğunda, alacaklı, rizikosunu azaltmak için borcu yenilemez. Borç yenilenmeyince, bu kez, hem faiz, hem anapara olarak kısa vadeli borçların ödenmesi zorunlu olur. Ancak, Merkez Bankası'nda çok büyük rezerv birikimi yoksa borç ödenemez. Aşırı değerli yerli paranın uzun süre caydırdığı mal-hizmet ihracatı birden artırlamadığı, körüklediği ithalat hemen kısılamadığı için, yeni borç alınamayınca vadesi gelen borç ödenemez ve kriz patlar”*(Kazgan,2002,S.112).

Hızlı borçlanma süreci ülkede tüketim yanında hızlı yatırım artışı da yarattı. Ancak kamu yatırımlarında politik sıkıntılar nedeniyle büyük bir savurganlık ortaya çıktı, mevduat faizlerinin reel olarak negatif düzeylere düşmesi nedeniyle, ailelerin gözde yatırım aracı altın talebi ve ithalatı patladı; 1974'te ülkeye sadece 18 ton altın girerken, 1975'te 55 ton, 1976'da 115 ton altın girdi; bu son rakam neredeyse toplam işçi döviz girişi eşittir. *“Dış dünyaya indirimli kürk satışlarına geziler, otomobil fabrikaları önünde uzayan kuyruklar, dünyanın dört bir yanından onlarca değişik markadaki traktörlerin ithali, gelişigüzel devlet sübvansiyonları, işte bu rizikosu yüksek kredilerle karşılandı”*. Ama şu da var ki, Türkiye 1980'li yıllarda uzun süre, bu dönemdeki yatırımların yarattığı atıl kapasiteleri kullandı. Kısa vadeli düşük faizli borçlar sabit sermaye yatırımlarında kullanılınca, tabii, geliri ve ödeme vadelerinin birbirini tutmaması da krizi uyaran bir diğer etken oluyordu.” (Kazgan,2002,S.112).

Bu tabloyu ağırlaştıran bir olay da, Bretton Woods para sisteminin çökmesini izleyen dönemde, uluslararası piyasada gelişmiş ülkelerin paraları arasındaki çapraz kurlardaki değişmeydi. Türkiye, Avrupa para piyasasından hızla borçlanırken, Batı Alman Markı ve İsviçre Frangı diğerlerine (başta dolar) karşı hızla değer kazanıyordu. Ancak bunlar

üzerindeki nominal faiz haddi (bu nedenle) diğerlerinden daha düşük olduğu, kısmen de bu iki ülkeyle ticari ilişkiler sıkı olduğu için, ticari bankalar DÇM'leri bu paralar üzerinden getirdiler. Oysa ihracatta hammaddeleri Türkiye dolarla satıyordu(Kazgan,1988,s.284-291). Kısa vadeli borç rakamları bu çapraz kur değişmesi nedeniyle büyüdü, dolarla sağlanan bir bölüm gelir nedeniyle ödeme yükü de beraberinde ağırlaştı. Türkiye, ekonomisini serbestleştirirken, diğer yandan borç yükü giderek büyüdü.

Türkiye 1970'ten birinci petrol krizinin patlak verdiği 1973 sonu 1974 başına kadar geçen yılları bütün göstergelerin olumlu seyrettiği bir gidişin iyimserliğiyle yaşadı: Reel GSMH artış hızı yılda ortalama % 7'ye yaklaşıyor, yurtiçi tasarruf oranı (% 18.5) neredeyse yurtiçi yatırımı (% 18.7) karşılıyordu. İhracatın ithalata oranı hızla düşüyor olsa da 1950'den bu yana ilk kez net turizm geliri pozitif bakiye veriyor ve işçi döviz girişi artıyordu. Gerçi bu arada enflasyon hızı yılda % 20'ye yaklaşmıştı, ama AT ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın Geçiş Dönemi diye tanımlanan ikinci dönemine geçiş için Katma Protokol imzalanıyor ve burada ihracatta (pamuk ipliği, ham bez gibi) basit de olsa birkaç sınai mamul devreye giriyordu(Kazgan,2002,S.113).

Türkiye 1969'da hafif bir krizle sarsılıp IMF istikrar programını yürürlüğe koymuş, bunu atlatmak için Ağustos 1970'te TL'yi devalüe etmişti (1 dolar=9 TL'den 1 dolar=14.85 TL'ye). Dünya piyasalarında doların altın konvertibilitesi ile (Ağustos 1971) eşanlı olarak ortaya çıkan spekülasyon patlama hammadde fiyatlarını hızla yükseltirken, Türkiye devalüasyonun da etkisiyle, hammadde ihracatçısı olarak bundan yararlandı; dış ticaret hadleri lehe dönerken miktar olarak da ihracatı arttı. Bu arada bazı mamul malların (pamuk ipliği gibi) ihracatı ve dış dünyadan işçi transferlerinin sıçraması, tarımsal ihracat artışına eklendi. Dünyada yükselen konjonktürün doruğu, Türkiye'ye cari işlemler açıklarının 1972'de 8 milyon dolara inerken bilançonun 1973'te 484 milyon dolar fazla vermesi olarak yansıdı. Net döviz rezervleri ise 2 milyar dolara yükseldi. 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya çalışmaya giden işçilerin yolladığı dövizler önemli bir kalem olarak cari işlemler bilançosuna eklenmiş, mal ihracından sağlanan döviz gelirin (1 milyar doların üstüne çıkararak) yaklaşmıştı. Bu kalem, ithalatı ihracat gelirinden ya da dış krediden bağımsızlaştıran "ek dış kaynak" niteliğiyle bundan böyle gündemde olacaktı. Yarattığı iyimserlik havasıysa hemen ekonomi politikalarına yansıtılacaktı.(Kazgan,2002,S.113).

1974 yılına gelindiğinde tablo tersine döndü, Petrol fiyatlarının patlamasına, Kıbrıs Barış Harekati'nin izleyen ABD silah ambargosu eklendi. Bu arada, Türkiye'nin dış

temsilcilerini Ermeni teröristlerin (ASALA) öldürme girişimleri ve içeride üniversitelerde sahnelenen ideolojik kaynaklı çatışmalar gündeme geliyordu. Yani Batı, Türkiye'yi Kıbrıs Harekatı nedeniyle çeşitli yollardan sıkıştırmaya başlamıştı.

Dış ticaret hadleri ise, petrol kriziyle birlikte tersine dönüyor, giddikçe kötüleşiyordu. Petrol fiyatındaki dört kat artışı, ithal edilen sanayi mamulleri fiyatlarındaki artış izledi; 1972 - 1977 arasındaki 4.2 milyar dolarlık ithalat artışının sadece 800 milyon dolarlık kısmı reel artıştı. Geri kalan 3.4 milyar doların 2.49 milyar dolarlık bölümü sınai mamul fiyatlarının artışından kaynaklanırken, petrol fiyatı artışı 1 milyar dolardan az bir tutar götürdü (DPT, 1979,s.38).

Bütün dünya petrol tasarruf etmeye çalışırken, Türkiye'nin petrole sübvansiyon vererek tüketimi patlatması ise, yaşanan bir diğer gerçektir. İçeride petrole dayalı enerji üretimi ve yabancı semayeye dayalı otomobil üretimine geçiş, petrol tüketimini 10.8 milyon tondan 17.7 milyon tona fırlatırken, petrolün enerji tüketimindeki payı % 50 civarına çıkmıştı. (Kazgan,2002,S.113)

Ekonominin büyümesine hız vermek amacıyla, % 20'nin üstüne çıkan enflasyon hızına rağmen, nominal faiz hadleri bunun çok altında tutuldu, Bankalarda yıllık mevduat faizi % 9, devlet tahvillerinin faizi % 11 civarındayken; yani reel faiz hadleri negatif düzeyde sürüyordu. Bu, sık sık küçük oranlı olarak yapılan devalüasyonlara rağmen aşırı değerlendirilen TL/dolar kurunu tamamlıyor ve makine-donanım ithalini görece ucuzlatarak, yatırımlara ivme veriyordu. Tabii, bu arada ithalat da bunların baskısıyla patlamış, 1972'de 1.6 milyar dolardan 1977'de 5.8 milyar dolara fırlamıştı. Gerçi ihracat da 890 milyondan 1.8 milyar dolara çıkmıştı, ama açık giderek büyüyordu, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1973-1976 arasında % 37'de kalıyordu. Ne var ki, aynı dönemde ekonomi de hızla büyümüş (yılda ortalama % 7'e yakın), sanayi kapasitesi genişlemiş, tarımda teknoloji değişmiş ve üretim artışı hızlanarak Türkiye beslenmede "kendine yeter" bir konuma gelmişti. *"Türkiye ekonomisinde görülmedik boyutta bir savurganlığın ortaya çıktığı, 1970'lerin başında pozitif bakiye veren turizm bilançosunun dahi negatif bakiye verdiği bir gerçektir."* (G.Kazgan, 1988,s.278-296).

3.8. 2.PETROL KRİZİ (1979 – 1980)

OPEC üyeleri petrol fiyatını 1979 ve 1980’de ikinci kez (% 150 oranında) artırdı. Gerçi bu kez fiyat artış oranı daha düşüktü, ama çok daha yüksek bir fiyat düzeyinden yapıldığı için ithalatçı ülkeleri sarsmaya yetti. Bu şok Türkiye’yi yoğun ekonomik kriz yaşarken yakaladı.

Dünya piyasaları, petrol ithalatçısı ülkeler tekrar daralmaya girerken, Türkiye’nin ihraç ettiği tarım ürünlerinin dış ticaret hadleri de tepetaklak oldu. Zaten 1973 - 1979 arasında dünya piyasalarında tarım fiyatları/sanayi fiyatları endeksi % 40 oranında gerilemişti. 1980 ve 1981’de geçici bir iyileşme olduysa da, gerileme eğilimi 1981’den sonra süreklilik kazandı. AT ile genelde Batı’nın tarımda yüksek sübvansiyonlu üretim ve ihracat politikasıyla hızlı teknolojik değişmesi bunun başlıca nedeniydi.

Dönemin bir diğer olumsuz gelişmesi, ABD’nin faiz hadlerini sıkı para politikası yoluyla yükseltmesiydi. Bu 1970’li yıllarda çok düşük reel faiz hadleriyle alınan değişken faizli borçlar ve yeni borçlar için çok yüksek reel faizler ödenmesi demekti; bir yandan da dolar uluslar arası piyasada değerlenmeye başlıyordu.

Ayrıca Türkiye’nin ve bir dizi diğer gelişmekte olan ülkenin borç krizine sürüklenmesi, finans merkezlerini önlem almaya itti. Uluslar arası bankalar ve Dünya Bankası, IMF ile işbirliğine ve IMF onayına bağlı kredi sistemine geçtiler. “Araba devrildikten sonra” rizikolar çok yakın incelemeyle değerlendirmeye alındı(Kazgan, 1988,s.288-301).

Nihayet, ABD’den başlayarak ekonomi politikalarının dünya çapında değiştirilmesi sürecine girildi; serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme gelişmekte olan ülkeler için de geçerli politika oluyor, bu ülkelere tanınan hoşgörü sona eriyordu (Kazgan, 2000,s.76). Türkiye bu “serbestleşme” sürecini 12 Eylül 1980 Askeri darbesinin hemen ardından gelen dönemde yaşamaya başlayacaktı.

“Petrol ithalatçısı ülkelerde koşullar ağırlaşırken, Türkiye’nin komşularında yeni olanaklar doğdu. Hemen tümü petrol ihracatçısı olan Arap ülkeleri ve İran petrol fiyatlarındaki fırlama sonucu zenginleşmişler, sanayileşmemiş-çeşitlenmemiş iç üretim yapıları nedeniyle iğneden sürmeye her şeyi ithal eder olmuşlardı; 1979’da ithal kapasiteleri

yılda elli beş milyar doları aşmıştı. Bir ikinci olanak, 1980’de başlayan İran-İrak Savaşı’nın Türkiye’ye coğrafi konumu açısından verdiği neredeyse “tekel” gücünden doğdu. Bu, artan petrol gelirleri ve savaşın pompaladığı talebi Türkiye’ye yöneltebilecek etkili olacaktır.”
(Kazgan,2002,S.114)

Buna, birinci petrol krizini izleyerek Ortadoğu piyasasında iş yapmaya başlayan müteahhitlerin edindiği beceriyi diğer işlerde değerlendirmenin de karlı olması eklendi. Nihayet, 1970’li yılların hızlı dış borçlanma döneminde imalat sanayinde büyük yeni kapasitelerin yaratılmış olmasına karşılık, Türkiye’nin yaşadığı kriz, özel imalat sanayinde kapasite kullanımını % 51’e kadar düşürmüştü. (Kazgan,2002,S.115).

1970’li yılların petrol krizi sonrası stagflasyonunu Batı dünyası yaşarken, Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları olarak adlandırılan ülkelerin bir iki yılda durgunluğu atlattıkları, yeni bir ekonomi modelinin gelişmesine yol açtı. Bu modelin adı “İhracata Dönük Büyüme” idi. Dünya Bankası’nın tanınmasında öncülük yaptığı bu modele göre, ekonomiyi serbestleştirme hızla ihracata yönelmeyi ve büyümenin dünyayla bütünleşmekten kaynaklandığı yeni bir büyüme biçimini, Batı’nın çevresindeki ülkeler için mümkün kılacaktı. *“Oysa Dünya Bankası’nın ve diğer araştırmacıların çalışmaları, sonraki yıllarda, Hong Kong dışındakilerin hiç de çok serbest piyasa ekonomisinde olmadıklarını, mali piyasaları sıkı denetim altında tuttuklarını ve akılcı bir devlet-işveren-işçi işbirliğiyle bunu gerçekleştirdiklerini gösterdi. Nitekim mali serbestleşme ve hızlı sermaye girişi, ithalat artışı furyası yaşadıkları 1980 sonrasında, hepsinin kaderi 1997’de girdikleri krizle birlikte tersine dönmüştür”.* (Kazgan,2002,S.114)

1980’de ABD’de başlayan ve İngiltere’ye sıçrayan serbestleşme hareketi, borç ödeyemez duruma düşen gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak IMF ve Dünya Bankası tarafından “İhracata Dönük Büyüme İçin Serbestleşme” modeline dönüştürülmüştü. IMF kadar yeni kredi türlerini devreye sokan Dünya Bankası’ndan kredi almak isteyen hükümet, neleri taahhüt etmesi gerektiğini, dolayısıyla artık biliyordu. Bu bilgi yukarıda değinilen olanaklara eklendi(Kazgan,2002,S.115).

3.9. AĞIRLAŞAN DÜNYA VE TÜRKİYE KOŞULLARI

Petrol krizini izleyen dönemde Batı stagfasyona (durgunluk içinde enflasyon) girerken, Türkiye'nin, diğer birçok gelişmekte olan (başta Latin Amerika ülkeleri), yaşadığı hızlı borçlanma ile birlikte yatırım ve GSMH artışındaki temel etken ABD öncülüğünde “petro-dolarların dolaşıma iadesi” politikası denebilir. (Kazgan, 2000, s.101-103). Uluslar arası bankalar, bu dönemde reel olarak negatif düzeylere düşen faiz hadlerinde kredi vermek için Ülkemize gelirken, henüz IMF-bankalar işbirliği kurulmadığından, Türkiye de bu sayede yüksek miktarlarda kısa vadeli borç batağına giriyordu(Kazgan,2002,S.117).

Batı ülkeleri ihracatlarını arttırıp, sermaye kar hadlerini geliştirirken, Türkiye'ye Uluslar arası bankalar aracılığıyla kredi yağıyordu. Ülkemizde ihracat yerinde sayarken ithalat patlaması önlenemiyordu, Hükümetler bu düşük faizli kredilerden çekinmeden yararlanıyor, bu borçlanma alınan tüm politik önlemlere rağmen içerideki genişlemeyi önleyemiyor, sermaye ve mal ithalini kolaylaştırıyordu.

Bu dönemde denetimli ekonomide serbestleşme girişimleri çarpıcı biçimde ortaya çıktı. Borçlanmanın kökeninde patlayan iç kaynak dengesi açığı (1975-1977 arası GSMH'nin %6'sı) ve bunun da temelinde Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKGB) (GSMH'nin % 6.5'i) yatıyordu. İthalat/GSMH oranı % 12.6'ya fırlarken ihracat/GSMH oranı %4'e geriliyordu(Kazgan,2002,S.118).

Haziran 1979'da yürürlüğe giren istikrar programı yukarıdaki önlemleri biraz daha güçlendirdi, TL/dolar kuru 47 TL = 1 dolar oldu; ithalat biraz daha kısıtlanırken, kur ayarlaması işçi dövizini artırınca cari işlemler açığı (1977'de 3.4 milyondan 1979'da 1.2 milyar dolara) bir hayli azaldı. Bu arada 1978'deki iki kat artışın da üstüne çıkan (% 52.6) yıllık enflasyon hızı, 1979'da biraz daha hızlanıp % 63.9'a yükselmişti; GSMH'nin yıllık artış hızı ise aynı yıllarda % 2.9'dan % - 0.3'e iniyordu. Yani görece düşük ortalama yıllık enflasyon hızı (% 20 kadar) ve yüksek büyüme hızı (% 7 gibi) ile geçirilen 1970 – 1976 döneminin ardından, 1977'yi izleyen iki yıl bu açıdan çok kötü göstergeler veriyordu.

IMF ile varılan anlaşma sonucunda kısa vadeli özel dış borçların 2.8 milyar dolarlık bölümü uzun vadeli devlet borcuna dönüştürüldü; bu da, sonucunun tutarında, 1978'de 6.26 milyardan 1979'da 9.7 milyara, yani 3.4 milyar dolarlık bir yükselişle, buna karşılık birincinin, yani kısa vadeli özel dış borçların tutarında 2.83 milyar dolarlık bir düşüşe yol açtı

(5.28 milyardan 2.45 milyar dolara). Böylece özel kesimin yararlandığı dış borçların ödeme yükü devletleştirilirken, yükün bütün topluma yayılması sağlandı. Türkiye aynı zamanda 190 milyon dolar kadar borç anaparasını da ödeyerek toplam dış borç stokunu 13.79 milyardan 1979'da 13.6 milyar dolara indirmek zorunda kaldı. 1978 anlaşmasında 6 – 9 yıl olan vadeler 1979 anlaşmasında 7 - 9 yıla çıkarılmasına rağmen; beklenen tutarda kredi alınmadığı için bir miktar borç anaparasını da eldeki kaynaklardan ödemek gerekmiştir. Türkiye ne OECD, ne Suudi Arabistan gibi ülkelerden beklenen kredileri alamamıştır. (Kazgan,2002,S.119).

Ekonomideki sıkıntıların, durgunluğun ve enflasyonun iyice yoğunlaştığı 1978 ve 1979 yıllarında, dışarıda Ermeni terör örgütünün ve içeride ideolojik kökenli olarak gözükten örgütlerin terör eylemleri de doruktaydı. Bunlara TBMM'de birbirini suçlarken cumhurbaşkanını dahi seçmek için anlaşamayan siyasal partilerin yarattığı kargaşa eklendi. Türkiye ekonomik, siyasal ve toplumsal kargaşanın bunalımını yaşarken, dünyadaki değişimler, bu sıkıntıları ağırlaştıracak nitelikteydi; 1979 ve 1980 yılları çok büyük ve olumsuz değişmelerin habercisiydi(Kazgan,2002,S.119).

1970'li yılların şiddetli bir krizle noktalanmış olmasına karşın, Türkiye'de çok büyük değişimler de ortaya çıkmıştı. İmalat sanayinde büyük çapta yeni kapitalistler yaratılmış, özel imalat sanayi hızla gelişmiş, özel banka sayısı artmış, tarım önemli bir sıçrama yapmıştı. Ekonomide güçlü holdingler oluşmuş, bunlar hemen her alanda değişik üretim faaliyetlerine başlamıştı. Müteahhitler Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış, bu pazarları yakından tanımıştı. *“Önce işçilerin peşinden Batı Avrupa'ya taşınan bankalar, bu kez müteahhitlerin peşinden Ortadoğu'ya taşınıyordu. Herkes var olan ihracat ve ithalat rakamlarının gerçeği yansıtmadığını, dövizler karaborsaya aktığı için gerçek rakamların bunun yaklaşık iki katı olduğunu biliyordu. Başka bir deyişle, 1970'li yıllarda ekonomi birtakım hizmetlerle (bankacılık ve müteahhitlik), işçilerden sonra, fiilen dış dünyaya açılmıştı. 1970'li yılların sermaye ithalini kolaylaştırıcı nitelikte serbestleşme hareketi, beklenmedik şekilde, kendisine koşut dış dünyaya açılan yeni kesimler yaratmış, diğerlerinde üretim kapasitesinde büyük artış olmuştu.”*(Kazgan,2002,S.118).

1978 -1980 yılları arasındaki ekonomik gelişmeler aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- i) Genişleyici para politikası.
- ii) Bütçe açıklarında büyük artışlar, (1978 yılında 24 Milyar TL'den 1979'da 60.2 Milyar TL'ye 1980'de 159.7 Milyar TL'ye ulaşmıştır). (Uludağ,2003,s.41)
- iii) KİT ürün fiyatlarının yüzde 60 ile yüzde 120 arasında arttırılması (16.8.1977)
- iv) Devalüasyonlar (22.9.1977 ve 27.11.1978).
- v) İthal vergi ve resimlerinin arttırılması (9.9.1977).
- vi) Ücret artışları.
- vii)Faizlerde yükselmedir.

3.10. 24 OCAK 1980 PROGRAMINA GEÇİŞ

İktidardaki Demirel hükümeti ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, bir yandan krizi atlatabilmeyi sağlayacak kredileri IMF ve Dünya Bankası'ndan alıp, IMF onayını izleyecek OECD ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; bir yandan dünyada artan reel faiz hadleri ve daralan piyasaların kısıtlarını aşmak ve komşularda doğan olanakları değerlendirebilmek için bir “ekonomi politikaları paketi” hazırladılar. (Kazgan,2002,S.120). Bu paket, temelde, IMF onayını alabileceği kesin olan, ekonomiyi serbestleştirme yolunda politika araçlarından oluşuyordu. Bu iktisadi gelişimin yurtiçinde ve yurtdışında iş yapan girişimcilerin de isteklerini yansıttığı kesindi. 24 Ocak 1980 paketi diye anılan bu politikalar paketi, IMF ve Dünya Bankası yanında Türkiye'deki iş dünyasının da desteğini aldı. Ancak, 24 Ocak paketini yapan ve içeriden-dışarıdan onay alan hükümet, uygulamayı gelindiğinde, ağır hareket ediyor, Bunu, içeride yoğunlaşan siyasal kargaşa tamamlıyordu. Paketin tam anlamıyla uygulanmaya başladığı zaman 12 Eylül 1980'deki askeri darbe sonrasında yetki alan hükümetin bu konuda Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'a yetki vermesi ile birlikte başladı denebilir.. Özal ülkenin serbestleşme politikasına tam anlamıyla inan biriydi, ve ilerleyen zaman da siyasete girip kurduğu partiyle birlikte iktidar oldu. Özal başkanlığındaki hükümet Türkiye'yi bambaşka bir iktisadi yapıya doğru yönlendirdi.

SONUÇ

Bu çalışma ile 1960 – 1980 dönemi içerisinde Türkiye’de uygulamaya konan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının başarısı şu şekilde özetlenebilir;

I.Dünya Savaşı sonrası, yurdumuzda Kurtuluş Savaşı ateşini yakan, Mustafa Kemal ve arkadaşları, harp alanında elde ettikleri büyük başarının neticesinde, modern bir Cumhuriyet kurma fikrini ortaya koydular. Atatürk’ün daha en başında ortaya koyduğu gibi savaş alanında kazanılan başarı, ancak iktisadi başarılarla taçlandırılabilirdi. Bu amaçla daha Cumhuriyet ilan edilmeden, İzmir’de bir iktisat kongresi düzenlenerek, kurulacak olan ülkenin ve rejimin iktisadi politikaları şekillendirildi. İlk aşamada denenen liberal politikalar, yetersiz sermaye birikimi nedeniyle beklenen başarıyı elde edemeyince, 1932 yılı sonrasında yatırımların devlet eliyle yürütülmesi ve finansmanı düşüncesiyle devletçilik fikri doğdu. Uygulanan politikalar ülkenin zorunluluklarından kaynaklandığından bu dönemde de özel sektör sanayi gelişimini devam ettirmiştir. Kamu sektörü özel sektörü dışlayıcı değil, aksine onu tamamlayıcı fonksiyonlar üstlenmiştir. Yine bu dönemde Özellikle Sosyalist ülkelerde başarıya ulaşan “iktisadi planlama” ile kalkınma fikri yine bu dönemden sonra sadece sanayi sektörünün kalkınması amacıyla, Sosyalist ülke planlarına benzer yapıda Sanayi Planları oluşturuldu. İlk uygulamaya konup, İkincisiye uygulanamayan bu planları sayesinde, Türkiye planlama fikriyle tanışmış oldu. Burada dikkat edilmesi gereken husus devletçilik ve planlama kavramının birbirine karıştırılmamasıdır. Bu dönem incelendiğinde görülecek olan devletçilik uygulamasının bir *doktrin* gereği değil, *pragmatik* bir zihniyetle benimsendiğidir.

Türkiye açısından II.Dünya Savaşı özellikle iktisadi açıdan, ciddi sıkıntılar yaratmış, Savaş sonrası bu durumu siyasi anlamda lehine kullanan Demokrat Parti ilk demokrasi deneyimi neticesinde katıldığı ikinci seçimde iktidara geldi. 1950 yılından itibaren Türkiye bambaşka bir siyasi ve ekonomik anlayış ile yönetilmeye başlamış, Başlarda bolca ve hesapsızca tüketilen kaynaklar ve dış yardımlar sayesinde, ülkede bir bolluk havası yaratılmış olup, özellikle 1950’li yılların sonlarına doğru ülke açısından bu dönemin ne kadar acı bir deneyim olduğu tartışmasızdır. Liberalleşme açısından gerekli atılımların gerçekleştirilemediği bu dönemde devletçilik anlayışı daha yanlış bir şekilde yorumlanıp, KİT sayıları arttırılmış, ancak siyasi rant neticesinde verimlilikleri oldukça azalmıştır. 27 Mayıs

Askeri Harekatı veya Devrimi ile sona eren dönem neticesinde, tüm toplumun ortak görüşü (modüs vivendi) ile “toplumun ortak aklı sayesinde kaynakları iyi kullanmanın yaklaşımı ve yöntemi” olarak kabul edilen, Sosyalist ülkeler dışında artık birçok batılı ülkenin de uygulamaya koyduğu ve genelde başarılı neticeler elde edilen, sanayi planlarına oranla çok daha geniş perspektifte tüm ülkenin iktisadi, siyasi ve sosyal yapısını ilgilendiren, Kalkınma Planları gündeme gelmiştir. Kalkınma planları içinde tıpkı “Devletçilik”te olduğu gibi, sosyalist sistemin bir parçası gibi görüldüğünden değil, dönemin getirdiği pratik ve pragmatik bir çözüm olduğu için tercih edilmiştir.

1963 yılında uygulamaya konulan kalkınma planları ve ulaşılan hedefler açısından değerlendirecek olursak kalkınma açısından, özellikle ilk iki plan dahilinde hedeflenen % 7’lik kalkınma hızı hedefinin tutturulduğu, Üçüncü planda hedeften geriye düşmeye başlayıp, dördüncü planda tamamen gerisinde kaldığı önemli bir gerçektir. İstihdam alanında öngörülen ve alınan bütün önlemler işgücü talebini arttırma amacına yönelik olmuştur. Yani daha çok yatırımların miktar ve dağılımı üzerinde durularak, yeni iş alanları yaratılması çabasına önem verilmiştir. Ancak bu konu ekonominin her alanda yeniden düzenlemesini gerektirecek kadar geniş kapsamlı olduğu halde, yeniden düzenleme yapılamadığından, istikrarlı bir ekonomi politikası yürütülemediği, istihdamla ilgili hedefler tersine sonuç vermiştir. Yatırım alanında tarım ve sanayi sektörleri yatırımlardan alması gereken payların genellikle altında kalmıştır. Hizmetler sektörü ise yatırımlardan planlanandan daha fazla pay alarak plan hedefleri bu alanda da aksi yönde sonuç vermiştir. Yatırım teşvikleri sayesinde dönem içinde çok önemli yatırımlar gerçekleşmesine rağmen, Devletin yatırımlardaki payı düşmeyip, özel sektörün aldığı pay ise istenen seviyeye getirilememiştir. Planları yapısal değişim olarak ele aldığımızda, öngörülen yapısal değişimi istihdam ve milli gelir içinde sektörlerin paylarındaki gelişmelere bakarak değerlendirdiğimizde, yapısal değişimin büyük ölçüde gerçekleştiği görülmektedir. Dış ödemeler dengesi açısından bakıldığında, dış ödemeler dengesi açığının milli gelire oranının % 4’ten % 2’ye düşürülmesi öngörüldüğü halde. 15 yılın sonunda bu oran yarı yarıya azalacağı yerde bir kat artarak % 8’e çıkmıştır.

Dış ticaret hadleri açısından baktığımızda, ihracatın milli gelir içindeki görece payının çok düşük kaldığı ve hatta gerilediği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Kambiyo ve dış ticaret politikalarının bir bütün olarak ithal ikamesine ve ithal girdilerle beslenen iç piyasaya yönelik sanayi kollarına hizmet ettiği bu dönemde bu sonuç belli ölçülerde kaçınılmaz görünüyordu. İhracatın sanayi ürünlerinden çok yine bildik tarım ürünleri üzerinden gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. İthalat açısından bakıldığında ise dönem içinde Türk

ekonomisinin ithal bağımlılığı kronik bir hal aldı. Dış ticaret açığı özellikle 70'lerin sonunda rekor seviyelere ulaşmıştı. Para politikası açısından bakıldığında da, yanlış döviz politikasının TL'yi olması gerekenden çok daha değerli bir hale getirmiştir. Enflasyon açısından da ilk üç plandaki başarı iç siyasi ve diğer dış etkenlerle dördüncü plan sonunda rekor seviyelere ulaşmıştır.

Özetle, Türkiye'de Beş yıllık kalkınma planları ilk iki plan ölçeğinde belirlenen hedefleri yakalayıp başarılı olmuştur. Üçüncü plan dönemi itibariyle hedefler rayından çıkmaya başlayıp, dördüncü plan dahilinde tamamen beklenenin aksi neticeler ortaya çıkmıştır.

Bu neticenin tabii ki bir çok nedeni vardır. Özellikle içteki siyasal çekişmelerin istikrara engel olması, dış neden olarak OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 yılı başında beş kat arttırması, Kıbrıs çıkartması ve maliyeti, Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde yaşanan işsizlik ve enflasyonun oluşturduğu ağır ekonomik bunalımlar, gibi birçok neden bulunabilir. Ancak asıl önemli olan 1960 yılının hemen arkasında planlamaya ve Türk plancılığına inanan kadronun zaman içinde dağılması, Özellikle 1960'lı yılların ortasından sonra iktidara gelen hükümetlerin kısır siyasi çekişmeleri sürdürüp, plancılığın ruhuna ve yapısına inanmadıklarından ikinci plan ve sonrasında büyü bozulmaya başlamıştır. Özellikle 1960 yıllarda henüz ciddi ekonomik sorunlar yokken, dış siyasette 1970'li yıllarda yaşanan sıkıntılı günleri yaşanmıyorken, düşük enflasyon oranının yanında % 7 gibi yüksek bir büyüme oranının tutturulabildiği kısaca reform yapabilmek adına ortamın müsait olduğu zamanlarda, ilerisi için gerekli reformlar yapılmayıp, gerekli yapısal değişiklikler gerçekleştirilememiştir. İlerleyen yıllarda planlama yapmak bir gereklilikten çok bir mevzuat, zorunluluk olarak görüldüğünden istenilen başarı elde edilememiştir. Bunda planlamanın ya da plancılığın kesinlikle bir kabahati olmadığı söylenebilir. Asıl sorun iktidara gelen yönetimlerin, bir önceki hükümetin bıraktığı sisteme ve mirasa sahip çıkmayıp, yeniden kendi siyasi görüşleri çerçevesinde kadrolar da dahil olmak üzere, sistemi revize etmesi ile plancılıkta olmazsa olmaz olan devamlılık ilkesinin “devamlı şekilde ihlal” edilmesidir. Her iktidarın planları kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmesi sonucunda, Planlamalardan arzu edilen neticeler alınamamıştır. Gerçek Türk plancılığının 24 Ocak 1980 sonrasında reel anlamda rafa kalktığı söylenebilir.

Globalleşme sürecinde, planlamanın hangi koşullarda yürütülebileceği veya nasıl şekillendirilebileceği konusuna gelince, 1980'den sonra “yapısal uyarılama” politikalarıyla

beraber kalkınma plancılığının siyasi karar mekanizmalarının zerindeki gücü ve bütünlüğü yok olmuş ve yok edilmiştir denebilir. Bunun yerini zamanla Stratejik Planlama almaya başlamıştır. Stratejik Planlama, 1962 yılında bir işletme teorisyeninin General Motors gibi büyük şirketler üzerinde yaptığı bir araştırma sonucunda oluşturduğu, şirketlerin uzun vadeli hedefler koyup, bunları rekabet koşullarına uyarlamaları konusunda kılavuzluk eden bir plan türüdür. Dolayısıyla bu plan türünü “Şirket Temelli Stratejik Plan” olarak isimlendirmek mümkündür.

Kalkınma planları, bütüncül, fiziksel dengeleri temel alan ve idari niteliği ağır basan bir mekanizmadır. Stratejik Planlamayla ise esnek (doğrultusuz), çevreye (piyasa) uyumun öne çıkarıldığı ve nitel (soyut) hedeflerin konduğu bir plancılığa geçilmiştir. Geleceği belirleyen bir plan modelinden gelecek tarafından belirlenen bir modele geçilmiştir.

Aradaki en önemli fark, kalkınma plancılığı'nın en kritik parametresinin “sosyal adalet” olması, Stratejik planın ise “tasarruf, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi” gibi parametrelerinin olmasıdır. Nitekim bu durum, 1961 Anayasası'nda planlama “temel hak ve özgürlükler” bölümünde yer alırken 1982 Anayasası'nda “ekonomik hükümler” başlığı altında konması ile tutarlılık içindedir. Kalkınma plancılığında “kamusal hedef” konup o hedefe göre özel sektöre teşvik verilirken, sonraki plancılıkta teşvikler özel sektörün “birikim hedefine” en fazla hizmet edecek alanlarda verilmiştir.

Küreselleşme, esnekleşme ve post-fordizm söylemleriyle beraber yaygınlaşan sanayi toplumunu “bilgi toplumu”nun ikame etmekte olduğu iddiasının, kalkınma tartışmaları'nın şeklini değiştirmiştir. Batı sanayisini az gelişmiş ülkelere kaydıracağı ve sermaye birikiminin salt bilgi üretimine dayandığı varsayılmaktadır. Böylece kalkınmanın esas unsuru artık sanayileşme yerine o aşamayı atlayarak “bilgi toplumuna” erişmek haline getirilmiştir. Gelişmiş ülkelerin hükümsüren hegemonyalarının halen önemli bir dayanağı, en gelişkin ve nitelikli sanayi kollarına sahip olmalarıdır. 1970'lerden beri yaşanan inişli çıkışlı krizleri merkez kapitalist ülkelerin atlatmasındaki en önemli neden köklü sınai altyapıları olmuştur.

Gelecekte de plan uygulamalarının başarılı olabilmesi için, planlamanın iki temel özelliğinin gerçekleşmesi gereklidir.

- i) Planlamayı iktisadi, siyasi ve sosyal sacayakları bütünlüğünde ele almak
- ii) Kolektif bir irade geliştirebilmek için örgütlü bir toplum var etmek.

KAYNAKÇA

- Balkanlı, A.O.(2002), **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz**, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Birdal, A. (2003), “Sanayi(siz)leşme ve Kalkınma: Türkiye için Bir Çerçeve Denemesi”,
Erkin Özalp (ed.), **Sosyalist Planlamada Gelişmeler**, Ankara: Savaş Yayınları
- Boratav, K.(2004), **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: İmge Kitabevi
- Boratav, K.(1982a), **Sosyalist Planlamada Gelişmeler**, Ankara: Savaş Yayınları
- Boratav, K.(1982b), **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları
- Boratav, K., Türkcan, E.(ed.)(1994), **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- DİE, **İstatistik Göstergeler. 1923 – 1990**
- DPT, **Ekonomik Sosyal Göstergeler. 1950 – 1995 I.II.III. ve IV BYKP**
- DPT (1996), **Devlet Planlama Teşkilatı ile ilgili Mevzuat**, Ankara: DPT
- DPT (2003a), **Ön Ulusal Kalkınma Planı**, Ankara: DPT
- DPT (2003b), **Stratejik Planlama Kılavuzu**, Ankara: DPT
- Eren, A.(2001), **Türk İktisat Tarihi**, Muğla, Muğla Üniv.İ.İ.B.F. Yayınları
- Erten,T.(2002), “Hükümet planlamaya yatkın ama..”, **Dünya gazetesi**,12/12/2002
- Güler,B.A.(1996), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, Ankara: TODAİE.
- Günçe, E. (1981), “Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**,
1981 Özel Sayı, s.117-132
- İlkin, A. (1988), **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kansu, G.(2004), **Anılarla Dpt’nin Öyküsü**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Karakoyunlu, Y. (1997), **Türkiye Ekonomisi’nde Çağdaşlaşma Süreci**, İstanbul: Diyalog
Yayınları
- Kazgan, G.(2002), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul : İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları
- Kepenek, Y.(1996), **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Keyder, Ç. (1982), **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye(1923-1929)**, Ankara: Yurt Yayınları

- Kili, S. (ed.) (1998), **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Boyut Kitapları
- Köse A.H., Şenses F., Yeldan E. (ed) (2003), **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar- Korkut Boratav'a Armağan**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruç, B. (1998), "1961 Anayasası ve Planlı Ekonomi", Kili, S.(ed.) (1998) **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Boyut Kitapları
- Kuruç, B. (2000), **Planlamanın Dünü, Yarını**, Ankara: DPT 40.Yıl Konferanslar Dizisi-6
- Küçük, Y. (1978), **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul: Tekin Yayınevi
- Küçük Y. (1981), "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı
- KYTK (2004) **Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun**, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html>
- Mihçı, H. (2001), "Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma 'Hamlesi' ve Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimi (1963-1983)", **Mülkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 2001
- Oktay,E. (1989), **Enflasyon Teorileri**, Ankara: Elif Matbaacılık
- Önder, I. (1998), "1961 Anayasasının Ekonomik Modeli", Kili, S.(ed.), **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Boyut Kitapları içinde.
- Özşen, T. (1987), **Planlama Yönetimi**, Ankara: İçişleri Bakanlığı
- Sezen, S. (1999), **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama**, Ankara: TODAİE
- Sezen, S. (2003), **Türk Kamu Yönetiminde Kurullar**, Ankara: TODAİE
- Soyak, A. (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 Temmuz 2003
- Sosyal, M. (1958), **Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma**, Ankara: SBF-TODAİE
- Şaylan, G. (1969), "Türk Kamu Yönetiminde Planlama Birimleri ve Sorunları", **Amme İdaresi Dergisi**, 2

- Şaylan, G. (1981), “Planlama ve Bürokrasi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı
- Tan, T. (1976), **Planlamanın Hukuki Düzeni**, Ankara: TODAİE
- Tekeli, İ. (1981), “Dördüncü Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1981), **Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara :ODTÜ-Türkiye Belgesel İktisat Tarihi
- Tıktık, A.(2003), “DPT: Gelecek On yılın Yol Haritası Çiziliyor”, **Dünya gazetesi**, 30/12/2003
- Türel, O.(1981), “Planlama ve Uluslar arası Örgütler: Türkiye’nin Dünya Bankası ile İlişkileri Örnek Olayı”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı.
- Türel, O.(2003), “Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek için Beklentiler”, Köse A.H., Şenses F., Yeldan E. (ed.), Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları içinde, 11-49.
- Ulusal Program (2003), **AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, www.belgenet.com/arsiv/ab/up_2003-5.html.
- Uyanık, C., Girgiç O.(2000), “8.Plan: Kritik Kavşakta Bekliyor”, Ekonomi Muhabirleri Derneği Dergisi, Ocak 2000,14 http://www.emd.org.tr/ekonom/eko14_dos.htm